ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

# OSMANLI YÖNETİMİNDEKİ TOPRAKLARDA ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU VE SURİYE




M.Derviş KILINÇKAYA

85
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN SEKSENBEŞ YILI

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
**ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ**

# OSMANLI YÖNETİMİNDEKİ TOPRAKLARDA ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU VE SURİYE

**Doç.Dr. M.Derviş KILINÇKAYA**

**2.Baskı**

**ANKARA 2008**

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları
**Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.**

321.05
Kılınçkaya,M.Derviş
Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Millîyetçiliğinin
Doğuşu ve Suriye / M. Derviş Kılınçkaya – 2. baskı - Ankara:
AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2008
XVI,247 s.; 24 cm.
ISBN : 978-975-16-1724-3
1 Ulusal Devlet 2 Osmanlı İmparatorluğu

**İnceleyen :** Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ

**Baskı**
**Presmat Matbaa Gazete Reklam Ltd.Şti.**
**0.312. 394 63 83 -Fax; 0312.394 44 31**
İvedik Organize Sanayi Güleryüz Sanayi Sitesi No: 68
Ostim-Ankara

**ISBN**
978-975-16-1724-3

**İLESAM**
04.06.Y.0150.209

**Telefon**
+90. (312) 232 18 09
+90. (312) 232 44 17

**Belgegeçer**
+90. (0312) 232 55 66

**e-mail**
bilgi@atam.gov.tr

**Kitap Satış**

**ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ**
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 133
06570 Maltepe/Ankara
Ankara – 2008

*Bu eseri çok genç yaşta kaybettiğim ve asla hatırımdan çıkarmayacağım sevgili kardeşlerim Mahmut ve Ahmet Murat Kılınçkaya'ya ithaf ediyorum.*

# İÇİNDEKİLER

**Önsöz ve Kaynaklar Üzerine Düşünceler** ..... IX
**Kısaltmalar** ..... XIV
**Giriş** ..... 1

**I. BÖLÜM** : **İnsan, Çevre ve Toplum** ..... 15
Coğrafya ve İnsan ..... 17

**II.BÖLÜM** : **Arayışlar** ..... 29
**A-** İdeolojik Arayışlar ..... 29
**1-** İttihad-ı İslam ..... 32
**B-** Dönüşümün Öncüleri ..... 38
**1-** Arap Milliyetçiliğinin Doğuşunda Hristiyan Arap Aydınlarının Etkileri ..... 39
**2-** Arap Milliyetçiliğinin Müslüman Öncüleri .. 42

**III. BÖLÜM** : **Düşünceden Siyasal Eyleme : Arap Örgütleri** ..... 51
**A-** Başlangıç ..... 51
**B-** Genç Türkler ve Genç Araplar ..... 55
**C-** II. Meşrutiyet Döneminde Arap Milliyetçiliğinin Örgütlenmesi ..... 58
**1-** Açık Arap Cemiyetleri ..... 60
**a-** El İha'ul Arabi ve'l Usmani: Osmanlı-Arap Kardeşlik Cemiyeti ..... 60
**b-** El-Müntedi'ül Edebi : Edebiyat Kulübü 63
**c-** El-Lâ Merkeziye :Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ..... 66
**ç-** Beyrut Islah Cemiyeti ..... 68
**2-** Paris Arap Kongresi ..... 69

3- Gizli Arap Cemiyetleri ..... 73
a- Kahtaniye Cemiyeti ..... 74
b- Cemiyet'ül Arabiyyet'ül Fettat : Genç Arap Cemiyeti ..... 75
c- El Ahd : Yemin ..... 76

**IV. BÖLÜM : Arap Ayaklanması ve Gizli Anlaşmalar** ..... 85
**A-** Arap Ayaklanması ..... 86
**B-** Gizli Anlaşmalar ..... 93

**V. BÖLÜM : Kaos** ..... 101
**A-** Mütareke ..... 101
**1-** Mütareke Sonrasında İlk Temaslar ..... 103
**2-** Arap Topraklarında Durum ..... 108
**B-** Paris ve San Remo Görüşmeleri ..... 112
**1-** Faysal ve Clemenceau'yu Uzlaştırma Çabaları 120
**2-** Faysal Suriye'de ..... 122
**C-** Suriye Kongresi ..... 123
**Ç-** King-Crane Komisyonu ve Raporu ..... 127
**D-** Suriye'de İngiliz-Fransız Uzlaşması ..... 130

**VI. BÖLÜM : Bir Arap Politikasına Doğru** ..... 137
**A-** İmparatorluk Politikaları ve Gerçek ..... 137
**B-** Arap Vilayetlerindeki Gerçek ..... 141
**1-** Irak ..... 142
**2-** Suriye ..... 146
**C-** Bir Arap Politikasına Doğru ..... 149
**1-** Paşalar ve Araplar ..... 150
**2-** Mustafa Kemal-George Picot Görüşmesi ..... 151
**3-** Suriye İle İrtibat Tesisi ..... 154
**4-** Arap Politikasının Dayanakları ..... 158

**VII. BÖLÜM : Suriye'deki Türk Faaliyetleri** ..... 165
**A-** Suriye'deki "Fevkaladelik"ler ..... 165
**B-** Suriye'de Türk Örgütlenmesi ve Faaliyetleri ..... 172
**1-** Özdemir Bey ve Suriye-Filistin Müdafaayı Kuvayı Osmaniye Heyeti ..... 172
**2-** Halep Heyet-i Merkeziyesi ..... 175
**C-** Suriye'deki Milliyetçilerle Türk Müdafaayı Hukuk Hareketi Arasındaki İşbirliği ve Anlaşmalar ..... 177
**Ç-** Propaganda Faaliyetleri ..... 183
**D-** Suriye'de Fransızlara Karşı Türk Harekatı ..... 185
**1-** Teşkilatın Güçlendirilmesi ..... 189
**2-** Londra Konferansı ..... 194
**3-** Harekete Geçme Kararı ..... 195
**4-** Fransızlarla Çarpışmalar ..... 197
**a-** Asım Beyin Harekatı ..... 197
**b-** Ali Bedri Bey'in Harekatı ..... 198
**c-** Özdemir Bey'in Faaliyetleri ..... 199

**Sonuç** ..... 201
**Bibliyografya** ..... 207
**Ekler** ..... 223
**Dizin** ..... 245

## ÖNSÖZ VE KAYNAKLAR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Osmanlı devleti "çok milletli-çok kültürlü" bir siyasal ve toplumsal örgütlenme modeli olarak tanımlanabilir. Ulus-devlet'lerin birer birer ortaya çıktığı 19. yüzyıl dünyasında, imparatorlukların direniş çabalarına rağmen, hanedan egemenliğine dayalı "eski düzen"in yürütülmesi oldukça zorlaşmış bulunuyordu. Her alanda "benzerlikler" üzerine oturtulan yeni bir ideoloji olarak milliyetçilik, farklılıklar üzerine kurulu "imparatorluk yapıları"nı ya ortadan kaldırdı, yahut köklü biçimde değişmeye zorladı. Osmanlı devleti de bu tarihî gelişmenin dışında kalamadı. Anılan değişim süreci, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan teb'asının kendi devletlerini kurmak amacıyla geliştirdikleri ulusal hareketler ve bunların uluslar arası siyasetle ilişkileri açısından az-çok incelenmiştir. Burada da özgün sorunlar olduğu söylenebilirse de bu nokta konumuzun dışındadır. Ancak Türkler dışında Osmanlı teb'ası bulunan diğer Müslüman toplulukların milliyetçilik süreçlerine ilişkin ortak ve/veya ulusal sorunların Türk araştırmacılar tarafından yeterince incelendiğini ve iç-içe geçmiş bir tarihî sorunlar yumağı –problematik- olarak ele alındığını söylemek zordur. Elinizdeki bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı devletinin dağılma döneminde ortaya çıkan "milliyetçilik" hareketlerinden birini yani "Arap milliyetçiliği"ni anlamaya çalışmaktır. Aslında, Araplar ; Türklerle birlikte Osmanlı Devleti'nin en kalabalık iki "Müslüman unsuru" konumunda idiler. 19. yüzyıl boyunca Milliyetçilik akımının Araplar arasındaki yayılma süreci, giderek artan "batı etkisi" ile paralel gelişmiştir. Bu bakımdan bir anlamda milliyetçilik hareketinin sorunları modernleşme sürecinin sorunlarıyla da iç-içe geçmiştir. Bu çalışma sözkonusu süreci ve sorunlarını incelemeye yöneliktir.

Bu tarz her çalışmada olduğu gibi elinizdeki eserin de tam ve mükemmel olduğunu söylemek zordur. Burada bu eksikliklerin bir kısmına temas etmek gerekirse, konuyla ilişkisi bilinen bazı İngilizce ve Arapça eserlerin temininde karşılaşılan zorlukları başa almak gerekmektedir. İkincisi elde edilebilen Arapça eserlerin kullanımında ortaya çıkan sı-

kıntılardır. Buna rağmen, ele alınan konularda "Arap bakış açısını" anlamamızı sağlayabilecek yeterlikte eserlere başvurulduğunu söyleyebiliriz. Bu amaçla Muhammed İzzet Darvazeh'nin "**Havl'ül Hareket'ül Arabiyye El-Hadis**" adlı eserinden özellikle 1908-1916 devresinde Osmanlı Devleti bünyesinde Arap örgütlenmelerinin aydınlığa kavuşturmak amacıyla faydalanılmıştır. Anılan bu çalışma, 1916'da IV. Kolordu tarafından yayınlanan" **"Âliye Divan-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesail-i Siyasiye Hakkında İzahat**"adlı eserle mukayese edilmek suretiyle kullanılmıştır. Osmanlı "resmi" bakış açısını yansıtan bu eserle yapılan mukayese oldukça faydalı olmuştur. Faydalanılan diğer Arapça çalışmalardan bir kaçını zikretmek gerekirse; Hayriye Kasımiyye'nin "**El Alakat'ül Arabiyye ve Turkiyya Min Hilali"** başlığıyla, 1985 yılında Amman'da yapılan III. Türk-Arap İlişkileri Kongresi'nde sunulmuş olan tebliği, Fevzi El Kavukci'nin hatıralarıyla sınırlandırılmış olmasına rağmen bir hayli önemli malumat vermektedir. Keza, aynı kongreye sunulmuş olan ve M.m Kemal Öke'nin tercümesiyle birlikte bize göndermek inceliğini gösterdiği Abdülkerim Refik'in **"El Alakat'ül Suriyya ve Turkiyya"** başlıklı tebliğ de 1918 sonrasına ilişkin olarak verdiği bilgilerin bir kısmı hala tartışmalı olmakla birlikte hayli faydalı olmuştur. Öte yandan, değerli hocam Özkan İzgi'nin beni haberdar ettiği ve faydalanmamı sağladığı Hanadi Yousef Ghawanmeh'in "**Hicaz Haşimi Krallığı 1910-1925"** başlıklı Yüksek Lisans Tezi de Araştırmacının kullandığı Arapça kaynaklardan haberdar olmak ve bizce cevapsız kalan bazı soruları aydınlığa kavuşturmak bakımından çok faydalandığımız bir çalışma olmuştur. Burada her iki değerli hocama da teşekkür etmekten zevk aldığımı belirtmeliyim.

Diğer taraftan araştırma sırasında yararlandığımız İngilizce eserlerden özellikle üçü bize çok önemli gelmiştir. Bunlardan ilki George Antonius'un hemen hemen klasik hale gelmiş **"The Arap Awakening"** adlı eseridir. Bilindiği gibi çalışma belgelere ve birinci elden kaynaklara dayalı olmak bakımından oldukça değerli bir eserdir. İkincisi, Ellie Kedou-

rie'nin aynı nitelik ve değerde bulduğumuz "**England And The Middle East**" başlıklı eseridir. Üçüncü eser ise bir Arap araştırmacı olan Zeine Noureddin Zeine'in "**The Struggle For Arab Independence**" eseridir ki ; Arap kaynaklarını kullanması ve İngiliz Arşiv belgelerinden de geniş ölçüde faydalanması sebebiyle ön plana çıkmaktadır.

Bizce vurgulanması gereken bir diğer nokta, Arap Bağımsızlık fikrinin doğuşuna ve seyrine ilişkin Türkçe eserlerin azlığıdır. İlhan Arsel'in **"Arap Milliyetçiliği ve Türkler"** adlı eseri oldukça geniş bir çalışmadır, bir antoloji niteliğinde olmakla birlikte, bir tarihçi olarak bize metodolojik bakımdan hayli tartışılabilecek bir çalışma gibi gelmiştir. Hükümlerin çok peşin, kesin ve katı olarak verilmesi tarihçiyi çoğu zaman yanlış sonuçlara sürükleyebilir. Bu bakımdan biz, Arap düşüncesinin seyrini anlamak için bu eserden faydalanmakla beraber daha çok Ernest C. Dawn'ın **"From Ottomanism To Arabism"** ve Sylvia G. Haim'in "**Arab Natinalism: An Antology**" başlıklı eserlerindeki metin ve analizlere atıfta bulunmayı daha uygun bulduk.

Türk-Arap ilişkilerinin 20 yüzyılın başlarındaki seyri İngiliz ve Fransız belgelerinden elbette daha iyi takip edilebilir. Bunun yanısıra, özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında kısa bir dönem için ABD de Avrupa diplomasisinde rol almıştır. Bu bakımdan özellikle Savaş sonrası Barış görüşmelerine ilişkin ABD ve Kongre dökümanlarına dayalı çalışmalar olarak Harry N. Howard'ın **"The Partition Of Turkey 1913-1923"** ve Laurence Evans'ın Tevfik Alanay tarafından Türkçeye çevrilmiş olan **"Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924"** adlı eserleri kullanılmıştır.

Bunlara karşılık mesela Celal Tevfik Karasapan'ın "**Filistin ve Şark'ül Ürdün**" eseri, kaynak olarak atıfta bulunulmamasına rağmen George Antonius'tan geniş alıntılar yaptığı için sadece bu yönüyle, yani bir tercüme olarak anlam taşımaktadır.

Çalışma sırasında dikkatimizi çeken birkaç noktaya da temas etmemiz gerektiğini düşünüyoruz. Doğrusunu söylemek gerekirse, Ortadoğuyu

yüzyıllar boyunca yönetmiş bir imparatorluğun külleri üzerinde yükselen bir devlet çatısı altında Türk araştırmacıların anılan bölgeye ilişkin çalışmalarındaki sınırlılık bizi hayli şaşırtmıştır. Akademik bakımdan bunun iki istisnası vardır : Ercümend Kuran'ın **"Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti-1827-1847"** ve Abdurrahman Çaycı'nın **"Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti 1858-1914".** Her iki hocamla da çalışma imkanı bulduğum için kendimi şanslı addediyorum. Her iki çalışma da, bölgedeki Türk etkisini ortaya koymak bakımından, Ortadoğu'ya ilişkin çalışmaların Türk tarihçiliği için ne kadar cazip olduğunu göstermektedir.

Yakın Arap dünyası, bir başka deyişle Münbit Hilal Ülkeleri hakkındaki araştırmaların sayısında özellikle 1970'li yıllarda yaşanan petrol şokundan sonra bir artış gözlendiği söylenebilir. Bunlar arasında Ömer Kürkçüoğlu'nun **"Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)"** ve **"Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918"** başlıklı eserleri ve Mim Kemal Öke'nin **"Siyonizm ve Filistin Sorunu"**, **"Musul ve Kürdistan Sorunu"** ve diğer eserleri dikkat çekmektedir.

Bu değerli çalışmaların temel ağırlık noktalarını İngiliz Arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bu konuya ilişkin eserlerde söz konusu yöntemin izlenmesi, daha çok pratik sebeplerden kaynaklanmış olabilir. Ancak bir noktanın altını çizmek gerekmektedir : Arap bağımsızlığı fikrinin doğduğu ve geliştiği iki bölge olarak Suriye ve Mısır'ın uzun yıllar boyunca Arap Milliyetçiliği fikrinin de iki önemli fraksiyonunu temsil ettikleri göz önüne alındığında bu konuda Türkçe çalışmalardaki kıtlık dikkat çekmektedir.

Arap dünyasına ilişkin çalışmalarda Arap toplumunu derinlemesine tanımaya ve kalıcı politikalar oluşturmaya yönelik veriler ortaya koymak yerine günübirlik yönelimlerin etkili olduğu söylenebilir. Aslında bu husus sosyal bilimlerin ülkemizdeki durumuyla da yakından ilgilidir. 1990'lı yıllara kadar, Çağdaş Türkiye'ye ilişkin araştırmalar tarihçiler-

den daha çok, diğer beşeri ve sosyal bilimler alanlarına mensup araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Oysa, çağdaş Arap dünyasındaki problemlerin anlaşılmasında tarihçilerin yapacağı araştırmaların özellikle siyasal bilimciler açısından yeni ufuklar açabileceği rahatlıkla söylenebilir. Ne var ki ; 1920'lerden geriye doğru gidildiğinde bu coğrafyada cereyan eden olaylara ilişkin Türkçe telif eserlerin sayısı azalmakta ve bilgiler genel geçer çizgilerin tekrarlanmasından ibaret hale gelmektedir.

Akademik endişe taşımayan popüler eserlerde, Ortadoğu'ya ilişkin iki ana yaklaşımdan söz edilebilir : bunlardan ilki tipik örneğini Arsel'in eserinde gördüğümüz "kötü Araplar" yaklaşımıdır. Bu tarz yaklaşımlar 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ortalarına kadar etkileri çok açık olan " mukavemet ideolojileri"nin anlaşılmasından çok daha farklı hedeflere yöneliktir ve olayların ele alınışında "tarih boyutu"ndaki eksiklik ilk bakışta göze çarpmaktadır. Buna yakın bir başka versiyon ise İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tarih yazıcılığımızda etkisini zaman zaman gösteren olumsuz yaklaşımlardır. Bu yorumun esas söylemi "...İTC'nin yanlış politikaları sonucu Araplar bize ihanet ettiler..." cümlesiyle ifade edilebilir. Bu yaklaşım bize göre çağdaş dünyayı şekillendiren temel dinamikleri kavrayamamaktan kaynaklanmaktadır. Muhafazakar çevrelerin yaklaşımları da "İslam ümmetinin parçalanışı"na suçlu aramak gibi beyhude sebeplere dayanmaktadır.

İkinci yaklaşım ise ; "...ne yapalım olan olmuştur, biz iş yapmaya bakalım..." tarzındaki faydacı bakıştır. Oysa "olan"ların ardından "gelen"ler Türk ve Arap toplumlarının yeni kuşaklarını birbirlerinden hayli farklı kılmış ve belki de uzaklara sürüklemiş bulunuyor.

Tarihçi, geçmişte olanların asla değişmeyeceğini elbette bilmelidir, fakat; olayın açıklanmasında, meydana geldiği tarihi dönemin ruhi ve fikri ikliminin kavranmasının ne kadar önemli olduğunu da unutmamalıdır.

Türk-Arap ilişkilerini inceleyen araştırmaların sayısındaki azlığın bir sebebi de konunun "hassas" bulunmasıdır. Zira, bu tarz bir çalışma araştır-

macıyı ister istemez "İslam", "Milliyetçilik" ve "Lâiklik" gibi kavramların münakaşasına sürükleyecektir. İlmi tesbitlerle kişisel kanaatlerin çatışması durumunda tercihte bulunmak zorunluluğuyla karşı karşıya kalmak belki bir engel olarak algılanmıştır. Bize göre, her Müslüman toplum, modern dünyaya intibakta, kendi tarihi ve toplumsal şartlarından kaynaklanan bir yol seçmiş; Türkiye bu çözümü "Lâik" sistemde bulmuştur. Olgunun, ideolojik yaklaşımlarla zorlanması bizatihi gerçeği değiştirmez. Tarihçi, bilimkurgucu değildir. Bizim gayretimiz anlamaya ve açıklamaya yöneliktir.

Bütün bunlardan sonra, çalışmanın sınırları üzerinde birkaç söz söylemek gerekmektedir. Bu çalışmanın ilk dört bölümünde, Arap milliyetçiliğinin kaynakları ve Türkler tarafından nasıl algılandığı ; Arap milliyetçi örgütlenmesindeki egemen geleneklerin nasıl oluştuğu sorularına cevap aranmaktadır. Bu çerçevede son üç bölümde, 1916'dan itibaren, Arap milliyetçileriyle, Osmanlı Hükûmeti ve TBMM Hükûmeti döneminde ilişkilerin gelişimi ele alınmaktadır. Suriye Vilayetindeki Türk örgütlenmesi ve Askeri harekat ise çalışmanın tamamen orijinal olan bölümünü teşkil etmektedir.

Son olarak, elinizdeki kitabın basılması için teşviklerini esirgemeyen Atatürk Dil, Kültür ve Tarih Kurumu Başkanı ve Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Vekili değerli ilim adamı Prof. Dr. Sadık Kemal Tural'a teşekkür etmeyi bir görev telakki ediyorum.

Eserin bugünkü haline gelmesinde katkıda bulunanlara da teşekkür borçlu olduğumu belirtmeliyim.

Her aşamada bana gösterdiği nezaketten dolayı Atatürk Araştırma Merkezi Sekreteri Mustafa Cöhçe'ye ; ATASE Arşivindeki çalışmalarım sırasında yaptıkları yardım ve gösterdikleri nezaketten ötürü Nurşen Gök, Çiğdem Arslan ve Ferhan Hasdemir hanımefendilere; haritaları çizen sevgili Ali Özbek ve Ahmet Demirel'e teşekkür etmekten zevk duyuyorum.

**Doç.Dr. Mehmet Derviş Kılınçkaya**
**Ankara- 2003**

# KISALTMALAR

**ATASE AA** : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi

**ATASE İHA** : Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı İstiklal Harbi Arşivi

**ATTB** : Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV

**HTVD** : Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

**HİF** : Hürriyet ve İtilaf Fırkası

**HÜ** : Hacettepe Üniversitesi

**IJMES** : International Journal Of Middle East Studies

**İADAY** : İşgal Altındaki Düşman Arazisi Yönetimi

**İTC/F** : İttihad ve Terakki Cemiyeti / Fırkası

**İÜEF** : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

**İzahat** : Âliye Divan-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesail-i Siyasiye Hakkında İzahat

**LM** : El-La Merkeziye Cemiyeti

**TBMM GCZ** : Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

**TİH I** : Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı

**TİH IV** : Türk İstiklal Harbi IV Güney Cephesi

**TİT** : Türk İnkılabı Tarihi

**YT** : Yakın Tarihimiz

# GİRİŞ

Geçtiğimiz yüzyıl, aslında bir anlamda imparatorlukların sona erdiği bir çağdı. Kolaylıkla 19. yüzyıla bağlanabilecek bu gelişmenin arka planında ise, Fransız ihtilalinden sonra yeni bir anlam kazanan "milliyetçilik" olgusunun yattığı söylenebilir. Şüphesizdir ki, "milliyetçilik", bir mensubiyet veya asabiyye duygusu olarak çok eskidir. Fakat uluslararası siyasetin temel prensiplerinden biri haline ancak 19. yüzyılda gelmiştir. Milliyetçilik, "kültür", "dil" ve "vatan" kavramlarına dayalı yeni anlamını kazanırken, öncelikle Avrupa'daki rekabetlerin biçimini değiştirerek önemli sonuçlar ortaya çıkarmış, daha sonra Asya'daki çok-uluslu, çok-kültürlü imparatorlukları tasfiye eden bir siyasal ideoloji haline gelmiştir. Aslında bu " birlikte hareket edebilme yeteneği"nin, egemen güce karşı direnişi olarak da tanımlanabilir ama, böylesine bir tanım olguyu yeterince açıklamamaktadır.

Bu çalışma, milliyetçiliğin teorik bir tartışması olmayacaktır. Sadece yeri geldikçe, bir ölçüde spekülatif kabul edilebilecek savları en aza indirgeyerek milliyetçilik kavramına atıfta bulunulacaktır. Bu satırların yazarı, milliyetçiliği doğal bir olgu olarak kabul etmekle beraber, gecikmiş bir milliyetçilik kavramının oldukça "etnosantrik" duygulara yol açabileceğini kendi toplumsallaşma ve kültürleşme sürecinde yoğun olarak yaşamıştır. Türk eğitim düzeni, bu tarz bir milliyetçiliği, aslında pek hedeflememektedir. Ama, Kemalizm'in etkisi ve gücü bu noktada o kadar belirleyicidir ki, bütün uzaklaşma savlarına karşın, etnosantrik düşünmeye devam eden kuşakların yetişmesi adeta doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Başka kültürlerde, **"biz"** ve **"ötekiler"** kavramlarının ne kadar dengeli olduğu konusunda fikir yürütebilecek durumda olmadığımı itiraf etmeliyim. Ama Türk kültüründe geleneksel anlamdaki **"biz"** kavramının günümüzde çok belirsiz hale geldiği savı pek de haksız değildir. Yakın zamanlara, hiç değilse geçen yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar, Türklerin

"biz" ve "ötekiler" kavramını popüler anlamda "**dini bir mahiyet**" yükleyerek kullandıkları ileri sürülebilir ve bu çok da yanlış değildir. Üstelik garip de değildir. Çünkü, Batı'da da kavramların bu dini mahiyetleri vardır[1]. Ancak günümüzde"biz" kavramı Türkler açısından oldukça belirsiz hale gelmiş bulunmaktadır. Bu, kültürel değişimin doğal bir sonucudur. Aslında anılan "**İslâmî Kültür Evreni"**nin sanıldığı kadar yekpare olmadığı, evrensel bir din olan İslamlığın toplumsal-kültürel farklılıkları meşrulaştırdığı, diğer taraftan da ırk ve renk farklılıklarını en önemsiz seviyeye indirebilecek mesajlar verdiği açıktır. Esasında bu sadece İslâm dinine ait bir **"Tanrı buyruğu"** da değildir. Hıristiyanlık ve Yahudilik de insanlığın **"tek menşe"**den geldiğini kuvvetle vurgular. Fakat bu iki semavî din, menşe ve sınıf farklılıklarını önemsiz hale getiren kuvvetli vurgularda İslâm kadar ısrarlı ve açık değildirler[2].

Milliyetçilik, İslam kültür evrenine, bir ölçüde batılıların gayretleriyle,19. yüzyılın sonlarında girmiştir, fakat; hemen hemen hiçbir dönemde Müslümanlar arasında etnik mensubiyet duygusunun ortadan kalkması söz konusu olmamış, kozmopolit bir toplumsal ve kültürel model de oluşmamıştır.

İslâm dünyasının kendi durumunu sorgulamaya başlaması 19. yüzyıla rastlamaktadır. Bunun tesadüfi olmadığı, Batılıların giderek belirgin hale gelen üstünlüklerinin bu sorgulamayı hızlandırdığı hatta başlattığı söylenebilir. Aslında **"sanayileşme"** denilen olgunun Avrupa'nın kendi içinde de bu tarz bir patlamalar zincirini yarattığını söylemek gerekir. Klasik çağların, kiliseye ve dini otoritelere dayalı, asla yıkılmayacağı düşünülen

---

[1] Bak. David Krech, Richard S. Crutchfield, Egerton L. Ballachey, **Cemiyet İçinde Fert,** C. I, Çev. : Mümtaz Turhan-Erol Güngör, İstanbul-1983(2), Özellikle 225-297. Başka araştırmacılar da ". . . bizim Batı medeniyetimiz. . " in dini niteliğini vurgularlar. Meselâ Bak. :Arnold J. Toynbee, **A Study Of History,** Newyork-1981(6), s. 81 vd. Bu iki ciltlik özetin önceki baskılarının esas alındığı Türkçe bir tercüme yapılmıştır. Arnold J. Toynbee, **Tarih Bilinci,** Çev. : Murat Belge, İstanbul-1978. Karş. : P(itirim) A(leksandroviç) Sorokin, **Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri,** Çev. : Mete Tunçay, Ankara-1972, Özellikle 178-206.

[2] "Tevrat, İncil, Kur'an" Birçok yerlerde.

siyasal ve toplumsal düzeninin, 17. yüzyıldan itibaren çok hızlı bir dönüşüm yaşadığı oldukça iyi bilinmektedir[3]. Ortaçağın durağan siyasal ve toplumsal yapıları, kıta Avrupa'sında da bir dizi toplumsal patlama sonucu değişmeye başladı.

Bütün bu gelişmelerin temelinde bilginin boyutlarının süratle genişlemesini sağlayan entelektüel patlamanın yattığını rahatlıkla söylemek mümkündür. Kitap vasıtasıyla geniş kitlelere ulaşan **"bilgi"**; **"bilim"**i ve **"bilimselliği"** bütün "**dogma**"ların önüne çıkardı. Endüstri ve demokrasi devrimleri 19. yüzyılın Batı Avrupa'sında **"ilerleme"** fikrini popüler hale getirmekle kalmadı, aynı zamanda Avrupalı sıradan insanın da siyaset adamının da kafasında Avrupa merkezli bir dünya anlayışı ve dünya siyaseti misyonu takip etmenin **"gerekli"** hatta "**kaçınılmaz"** olduğu sonucunu ortaya çıkardı. Avrupalı için, kendi kıtası ve medeniyeti dışında kalan bütün alanlar vahşi ve ilkeldi. Buraların **"medeniyete açılması"** , **"sivilize"** edilmesi gerekiyordu. Avrupa dışındaki ülke ve toplulukların **"ilerleme"**si ve **"medeni"**leşmesi misyonu emperyalizmin de en önemli moral dayanağı haline geldi. Buradaki "medenileşme" deyiminin her bakımdan batılılara benzeme ile özdeş tutulduğu gözden ırak kalmamalıdır.

Doğal olarak, "**medeni hayat**" farklı tüketim alışkanlıkları getiriyordu. Hem ucuz, hem de bol üretim yapan Avrupalılar ; medenileştirdikleri toprakları üretecekleri mallar için ucuz hammadde kaynağı olarak görmekle kalmadılar, aynı zamanda mallarını satabilecekleri potansiyel tüketicilerin bulunduğu pazarlar olarak da değerlendirdiler. Bu noktada, kendi aralarında kıyasıya bir rekabeti de sürdüren batılı güçler, söz konusu pazarları koruyabilmek ve genişletmeyi sürdürmek için yeni askeri ve siyasal yapılanmalara dayalı bir devlet modeli de oluşturdular. Bilim

---

[3] Rönesans ve Reform'un batı toplumlarında meydana getirdiği ruhi değişikliklerin özeti ve değerlendirmesi için bkz. Erich Fromm, **Hürriyet'ten Kaçış,** Çeviren : Ayda Yörükan, İstanbul-1979, s. 67-147. Ortaçağ Avrupa'sının toplumsal ve siyasal düzeni için bkz. : Marc Bloch, **Feodal Toplum,** Çev. : Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara-1983.

ve teknolojinin gelişmesinde bu rekabetin oldukça etkili olduğu ise ayrıca izah gerektirmeyecek kadar açıktır.

Öte yandan, Avrupa kıtasında giderek yaygın hale gelen Anayasalı rejimler vasıtasıyla, "kişi ve vatandaş hakları" artık soyut kavramlar olmaktan çıktı. **"Demokrasi"**, **"Millet"**, **"Milliyetçilik"** gibi yeni faktörler günlük hayata girdi.

Fakat bütün bunlar sadece Avrupa kıtasıyla sınırlı kaldı. Dünyanın diğer bölgelerinde geleneksel yapılar varlığını sürdürmeye devam etti. Batılılar yeni "keşfettikleri" topraklarda, Asya ve Afrika'da çok kolay zaferler elde ettiler.Bu topraklarda Batılıların askeri ve siyasi organizasyonları karşısında direnebilecek yapılar yoktu. Fetihlerin kısa sürede gerçekleşmesinin gerisinde bu sebep yatmaktadır. Bu batılı fetih hareketi karşısında direnmeye çalışan bir tek istisna vardır : siyasal geleneği ve İslamlığın beslediği güçlü farklılık duygusunun dayandığı özgün kimlikle Osmanlı-Türk devleti...

Batılı **"meydan okuma"**ya özgün **"cevaplar vermek"** ihtiyacının ortaya çıkması[4] büyük ölçüde İslamî değerler üzerine oturmuş olan **"Osmanlı"** kimliğinin batılı kültür normları karşısındaki şiddetli direnişinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, batılılaşmanın İslâm dünyasında yarattığı fırtına karşısında direnmeye çalışan bütün fikir akımları, batının **"ilerlemeci"** bilim ve dünya anlayışından farklı, geleneğe dayalı bir söylem geliştirmeye çaba harcamışlardır. Hatta **"Herodian"**[5] yaklaşımlar bile İslamî bir çerçeve oluşturmakta özenli olmuşlardır.

Ancak Osmanlı devletinin karşı karşıya bulunduğu meselelerin **"acil çözümler"** gerektirmesi, zaman içinde batı kurumlarının süratle benim-

---

[4] Tırnak içindeki kavramlar A. J. Toynbee tarafından kullanılmıştır. Bkz. A. J. Toynbee, **a.g.e.,** s. 81.

[5] Baskıyı karşılayabilmek ve ortadan kaldırmak için işgalcinin yahut güçlü olanın kimliğini ve yöntemlerini benimsemek. Kavramı Toynbee kullanır. A. J. Toynbee, **Medeniyet Yargılanıyor,** Çev. : Ufuk Uyan, İstanbul-1980, s. 184.

senmesini zorunlu kılmıştır. Nitekim, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı-Türk aydınlarının teoriye verdiği değer, acil meselelerin çözümünde sağlayacağı pratik değerle orantılı olmuştur. Batılı **"meydan okumanın"** giderek derinleşen baskısı, acil çözümlerin bulunmasını ve **"devletin kurtarılmasını"** halledilmesi gereken ilk sorun olarak öne çıkarmıştı[6].

Tanzimatçıların **"İttihad-ı Anasır"** siyaseti, Genç Osmanlıların **"İttihad-ı İslam"** tartışmaları, mantıki bakımdan ne kadar tutarlı olursa olsun, **"Pandora'nın kutusu"**nun açıldığı bir çağda, uygulanabilir olamamıştır. Batı'da millet, milliyetçilik gibi kavramlar bir siyaset unsuru olarak tarih sahnesindeki yerlerini alırken, ümmet karakteri ağır basan Osmanlı toplumunda, imparatorluk geleneği ile yetişmiş yöneticilerin **"dindışı"** çözümlere yönelmelerindeki zorlukları anlamak gerekir. Aynı zamanda bu tarz bir çözüm, Osmanlı siyasal ve toplumsal sisteminin temel dayanağını teşkil eden **"millet sistemi"**ni sarsabilirdi ve nitekim öyle olmuştur[7].

Esasen, dini temeller üzerine oturtulmuş olan bu yapının milliyetçilik akımları karşısında dağılacağının ilk işaretleri Yunan Bağımsızlık hareketi sırasında görülmüştü[8]. Mamafih, Hıristiyan topluluklar arasında nispeten erken olarak gelişen milliyetçilik hareketlerinin, Müslüman unsurlar arasında yayılması ve sonuçlarının izlenebilir hale gelmesi arasında uzun kabul edilebilecek bir zaman aralığı vardır. Dinin bu noktadaki belirleyiciliği ise çok açıktır[9].

---

[6] Osmanlı aydınlarının "devleti kurtarma" misyonları üzerine çok şey söylenmiştir. Örnek olarak bkz. : Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C. I, İstanbul-1984(2), s. 9 vd.

[7] Tanzimat fermanına bu bağlamda gösterilen tepkiler için bkz. : Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", **Belleten,** XXVIII, 1964, s. 623-690. Keza bkz. : Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** C. V, Ankara-1983(2), s. 185-191.

[8] Yunan bağımsızlık hareketi için bkz. M(ustafa) Murat Hatipoğlu, **Türk- Yunan İlişkilerinin 101 Yılı,** Ankara-1988, s. 15-25.

[9] Bu konuda bkz. : Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji,** İstanbul-1983(2), Özellikle 51-77.

# İLK BELİRTİLER

Milliyetçilik fikrinin Müslüman Osmanlı tebaası arasında belirmesinde ve gelişmesinde başlangıçta İslamî karakteri ağır basan fikir akımlarının ortaya çıktığı başlıca üç merkezden söz edebiliriz : Osmanlı payitahtı ve İslam Dünyasının o dönemde en gelişmiş entelektüel merkezi olarak kabul edebileceğimiz İstanbul ; Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın **"payitaht"**ı Kahire ve **"ihyacı"** Vehhabî hareketinin merkezi durumunda bulunan Necid bölgesi. Elbette bu merkezler arsında İstanbul ön plana çıkmaktadır. Anılan bu merkezlerin birbirleriyle ilişkilerini de gözden kaçırmamak gerekir. Vehhabîler Necid'de ayaklanarak Suriye'yi tehdide başladıklarında, İstanbul, bu uzak bölgenin yeniden kontrol altına alınması için Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı görevlendirmişti. Ayaklanmanın bastırılması sırasında Mısır Valisi ve oğulları Arap vilayetlerindeki Osmanlı hakimiyetinin ne kadar zayıf olduğunu gördüler[10]. Mısır kuvvetlerinin Suriye'yi kontrol altına almasından sonra Mehmed Ali Paşa'nın İngiliz Konsolosu Campbell'e verdiği muhtırada ileri sürdüğü şu fikirler bu kanaati destekler mahiyettedir. Mısır Valisi diyordu ki :

***"...Türk Hükûmeti çatlayan kurumları ile her bakımdan yıpranmıştır...maddi ve manevi kaynaklarını tüketmiş olup,millet tarafından terkedilmiştir ve hâkir görülmektedir. İstanbul itibardan düşmüş ve güvenilmez olmuştur. Kendini ve milletini savunmaya muktedir değildir ; kısaca kendini kaderine terk etmiştir..."***[11]. Burada Mehmed Ali Paşa'nın kullandığı kavramlara dikkat edilirse, O, bir milliyetçi olmaktan ziyade, Osmanlı yönetiminden memnun olmayan bir Müslüman, Mısır'daki icra-

---

[10] Mısır, bu ayaklanmanın Mehmed Ali Paşa tarafından bastırılmasından sonra Osmanlı Devleti içinde ciddi bir mesele haline dönüşecektir. Bu konuda bkz. : E. Z. Karal, **a.g.e.,** s. 124-142. Keza, Cevdet Paşa, **Tezakir,** Yy. Cavid Baysun, 1-12, Ankara-1986(2), s. 6 vd.;

[11] Henry Dodwell, **The Founder Of Modern Egypt, A Study Huhammad Ali,** Cambridge-1931, s. 118-119'dan nakleden Hassan Saab, **The Arab Federalists Of Ottoman Empire,** Djambatan-1958, s. 165.

atlarıyla ele alındığında da yeni bir hanedan kurmayı tasarlayan "**müslüman bir ıslahatçı**" olarak belirmektedir[12].

Kanaatimize göre, 19. yüzyılın ilk yarısında eğer Necid'deki **"Vehhabi Hareketi"** karşıtlığı sebebiyle bir kenara bırakılacak olursa, İslam dünyasında modernizmin gelişmesinde başlıca iki merkez etkili görünmektedir : İstanbul ve Kahire... Tarihi sürecin bir sonucu olarak da bu iki merkez İslam dünyasındaki iki etkili siyasi fikrin beşiği olmuşlardır : İmparatorluğun bütünlüğünün korunması çabası olarak Osmanlıcılık ve İslamcılık ; dağılmasının sonucu olarak da Arap ve Türk milliyetçilikleri...

Zira, Mehmed Ali Paşa'nın gelenekçiliğine rağmen oğlu İbrahim Paşa müfrit bir Arapçı olarak tebellür etmektedir[13].

Diğer yandan Vehhabî hareketinin de birtakım önemli sonuçları olmuştur. İbnissuud'un oluşturduğu kabile federasyonu 1811'de dağıldığında, geçici bir süre için Arabistan'da meydana getirdiği bütünleşmenin izleri kalıcı olmuştur[14]. Bütün gelenekçi-ihyacı karakterine rağmen bu hareket bağımsız bir Arap monarşisi kurmayı amaçlamış olması bakımından önem kazanmaktadır. Tabiatıyla, ayaklanmanın dinî mahiyeti ön plana çıkmakta fakat, kabilecilik ve mezhepçilik unsurlarına rağmen birden fazla Arap kabilesini bir araya getiren bir hareket olarak anlam kazanmaktadır. İbnissuud'un bu tecrübe sonunda ulaştığı sonuç da hayli ilginçtir :

***"...Bu göçebe Araplar (bedevîler)...yağma yapmadıkça tatmin olmazlar...ve güçlü bir devletin varlığından hoşlanmazlar. Yetkiye saygıları yoktur. Onlar, istedikleri şekilde hareket etmelerine izin veren ve***

---

[12] H. Saab, **a.g.e.,** s. 156.

[13] Mehmed Ali Paşa'nın oğluna ilişkin çarpıcı anlatımlar için Bkz. : H. Saab, **a.g.e.,** s. 172-174.

[14] İlber Ortaylı, Vehhabî hareketinin "**Arap beraberliği**" fikrinin doğuşu açısından önemine temas etmekle beraber, millî niteliğinden ziyade dinî niteliğine vurguda bulunmaktadır ki, bizce de haklıdır. Bkz.: İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, s. 1032-1036. Karş. : H. Saab, **a.g.e.,** s. 159 vd.

***bunun da ötesinde kendilerine aylık istihkak ödeyen zayıf Hükâmetin yanındadırlar...Ama bu Araplar yalnız kılıçtan korkarlar. Yüzlerine kılıç çekin, size itaat edeceklerdir ; kılıcı kınına sokun, daha fazla ödemenizi isteyeceklerdir..."***[15].

Arapça konuşan Osmanlı vilayetlerinde ortaya çıkan gelişmeler 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı aleyhtarı yahut daha doğru bir ifade ile Türk aleyhtarı bir nitelik kazanırken, İstanbul'da da Avrupa'daki gelişmelerin Türkiye'ye ithali hususunda gayretler hızlanmakta ve bunun sonucu olarak kaçınılmaz biçimde "iktidarı paylaşacak" yeni gruplar ortaya çıkmakta ; gazeteciler, hukukçular ve değişimin sonucunda ortaya çıkan diğer meslekler geleneksel **kalemiyye-seyfiyye** bütünlüğünün mahiyetini değiştirmektedir[16]. Genç Osmanlılar olarak adlandırılan ve Osmanlı İmparatorluğunda iktidarın biçimlenmesinde etki sahibi olmaya çalışan bu **"münevver"** tabakanın ve onlarla işbirliği yapan üst düzey bürokrasinin gayretleriyle imparatorluk bir **"Anayasa'lı Monarşi"**ye dönüşür. Bizim burada üzerinde duracağımız husus ise 1860-1876 devresinde Genç Osmanlıların yoğun biçimde tartıştıkları **"İttihâd-ı İslâm"** fikrinin, Müslüman Türkler ve Araplar arasında ilk elde seçkinler üzerinde meydana getirdiği derin tesirlere işaret etmekten ibarettir[17].

Osmanlı Türkiye'sinde İstanbul, yeni tarzda eğitim veren okulların kurulduğu ilk merkezdi ve özellikle Müslüman unsurlar için "**eğitim**", yönetici sınıfa dahil olmanın en kestirme yolu idi. Ülkenin çeşitli yerle-

---

[15] H. Saab, a.g.e., s. 159.

[16] Bu konuda Bkz. : Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İstanbul-1983, s. 78 vd. Aynları meslek gruplarının önemi ve etkileri için Bkz.. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.: Metin Kıratlı, Ankara-1984, s. 254 vd. Keza konuya ilişkin daha detaylı bir çalışma olarak bkz.: Carter V. Findley, **Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. :Gül Çağalı Güven, İstanbul-1996. Özellikle II. V ve VI. Bölümler.

[17] Bu nokta bizce hayli önemlidir. . Daha sonra da temas edileceği gibi Arap Milliyetçiliğinin doğuşunda Batılı araştırmacılar hep Hristiyan Arap aydınlarını ön plana çıkarma eğiliminde olmuşlardır. Bu etkinin varlığı bilinmekle beraber, Osmanlılıkları tartışma götürmeyecek pek çok Arap aydınının sadece bu kanalla Arap Milliyetçiliğine yönelmiş oldukları fikri bize göre yeterli bir açıklama niteliği taşımamaktadır.

rinden İstanbul'daki bu okullara gelen genç insanlar, doğal olarak, burada hem farklılıklarını görmekte ve yeni bir "kimlik" geliştirmekte, hem de bu okullardaki fikirlerden etkilenmekteydiler. Esasında bu konu pek incelenmemiştir. Ancak, meselâ ; **Cemaleddin Efgani**'nin bu devrede İstanbul'da bulunduğu ve buradaki entelektüel ortamdan etkilendiği ileri sürülmüştür[18]. Bu tesbit hayli çarpıcıdır. Çünkü Efgani, daha sonra kendisine hayli ün kazandıracak olan mecmuası "**El Urvet'ül Vuska**"yı henüz yayınlamaya başlamamıştır ve fikirlerinin de olgunlaşmadığı bir devredir[19].

19. Yüzyılın ikinci yarısı, sömürgeciliğin İslam ülkelerini doğrudan doğruya etkilemeye başladığı, Müslüman topraklarının batılılar tarafından kontrol altına alındığı bir devredir. İşte bu sırada emperyalizm karşıtı fikirler ileri süren ve "**İslamî**" kimlik altında **"batı karşıtı"** niteliğini öne çıkaran mesajlar, gazete ve gazetecinin o dönemde ve özellikle "İslam toplumu"nda "halkın haklarını savunma" misyonu göz önüne alındığında bu derginin önemi daha anlaşılabilir hale gelmektedir[20]. Üstelik Urvet'ül Vuska'nın Mısır'dan Hindistan'a ve İstanbul'a kadar uzanan İslam Dünyası'nda geniş bir aydın kitlesine hitap etmekte olması bu zaman diliminde İstanbul'daki tartışmaların Müslüman aydınlara ulaşmasında ve geniş bir tartışma ortamının oluşmasında etkili olduğu söylenebilir.

Efgani'nin , Dergi'sini yayınlamaya başlamasından sonra geliştirdiği fikirlerini aşağı-yukarı şöylece özetlemek mümkündür : O, Batı'nın istilâ hareketini durdurmak gayesiyle fikrî ve ahlakî ölçütlerin yükseltilmesi

---

[18] Bkz. : Mümtazer Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu 1867-1873**. Ankara-1990, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

[19] Urvet'ül Vuska'nın Türkçe yayınlanmış bir tanıtımı olarak bkz. : Muhammed Abduh-Cemalettin Efgani, **El Urvet'ül Vuska**, Çev.: İbrahim Aydın, İstanbul 1987, s. 7-23'de derginin tanıtımı yapılmaktadır. Keza bu konuda Bkz. : Mümtazer Türköne, **Cemaleddin Efgani ve Türk Düşüncesine Tesirleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-1985.

[20] Gazete ve gazetecilik mesleğinin bu yönü için Bkz. : Ş. Mardin, **a.g.e.**, s. 271 ve B. Lewis, **a.g.e.**, s. 271.

için İslâm toplumuna genel bir çağrıda bulunmaktadır. Bu yönüyle Efgani Batı dünyasında Müslüman bir yenilikçi ( modernist) olarak kabul görmüştür. Siyasal düşüncesinde iki unsur ön plana çıkmaktadır : İslâm Dünyası'nın birliği ve halkçılık...Bu fikir, "İttihad-ı İslâm" (Panislamizm) olarak bilinen ve İslâm Dünyası'nın Halife'nin etrafında oluşacak "siyasal birliği"nin yabancıların müdahaleleri ve İslam toprakları üzerinde kurdukları hakimiyet karşısında ancak halk iradesiyle oluşan Anayasa'ya dayalı Hükûmetlerin güçlü, sürekli ve gerçek bir teminat olabilecekleri gerçeğinden doğmaktadır[21]. Bu noktadan hareketle varılacak sonuç, güçlü bir İttihad-ı İslam fikrinin, hayatın akışı içindeki sonucu, "milliyetçilik" teorisinin resmi devlet ideolojisine dönüşmesine yol açan gelişmelerde, itici bir faktör haline gelmesidir. Burada söz konusu edilen "siyasi birlik", bir imparatorluk otoritesi altında ortaya çıkacak sıkı bir birlikten daha çok, "gevşek bir birliktelik" (commonwealth) niteliği taşımaktadır[22] .

Efgani'nin fikirlerindeki ana çizgi Müslüman devletlerinin, Batı'nın buralarda meydana getirdiği karışıklıkları bastıracak kadar güçlü bir teşkilatlanma kurmak, organize bir bütün haline gelmek için ameli ve fikri birlik oluşturmalarını sağlamak üzere çağrıda bulunmaktır[23] .

Yukarıdan beri aktarılanlar, Batı tesirlerini giderek daha derinden hisseden ve bundan bunalan İslam Dünyası'nda, aslında tek başına direnen Osmanlı devletinde 19. yüzyıl boyunca devam edecek olan "mukavemet

---

[21] Fazlür Rahman, **İslam**, Çev. : Mehmet Dağ- Mehmet Aydın, İstanbul-1981, s. 271.

[22] F. Rahman, **a.g.e.**, s. 285-286.

[23] Robert G. Landen, **The Emergence of The Modern Middle East**, Newyork-1970, s. 106. Efgani hakkında etraflı bilgi için Bkz. : Sami H. Hana, "Al-Afghani: A Pioneer of Islamic Socialism", **Muslim World** , S. 57, (1967), s. 24-32 ; Abdulhadi Hairi, "Afghani On The Decline of İslam", **Die Welt Des İslams**, XIV, 1-4, s. 115-128 ; Homa Pakdaman, **Djamal-Ed-Din Assad Abadi Dit Afghani**, Paris-1969(385s. ). Keza, II. Abdülhamid ve afghani arasındaki ilişkinin incelendiği şu çalışma da hayli ilginçtir : Nikki Kedie, "The Panislamic Appeal : Afghani and Abdulhamid II", **Middle Eastern Studies**, 46-47.

ideolojileri"nin kaynaklarına ve bu ideolojilerin farklılaşma sürecini etkileyen faktörlere dikkat çekmek gayesini taşımaktadır.

Gerek II. Abdülhamid'in ve gerekse İttihatçı'ların bir çıkış yolu olarak gördükleri ve farklı şartlarda fakat aynı amaçla uyguladıkları "ittihadı İslam" siyasetinin, Efgani'nin çağrılarıyla paralellik taşıması, O'nun tesirinden ziyade, tarihi şartların getirdiği bir siyaset unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Müslüman milletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve sömürgeciliğe karşı dinî mahiyette bir direnişin başlamasında bu çağrıların ve buna bağlı eylemlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kanaatimizce zaman içinde niteliği değişen bu tepki, İslam dünyasında "milliyetçilik" düşüncesinin prototipidir ve hem Arap milliyetçiliğinin . hem de Türk milliyetçiliğinin ilk temsilcileri üzerinde hayli etkili olmuştur[24].

Osmanlı mozayiğinin dağılmaya başladığı bir dönemde "İslam"ın bir siyasal bütünleştirici olarak kullanılması makul görünmekle beraber. devletin bu siyaseti uygulayabilecek vasıtalardan mahrum bulunması önemli bir takım meselelere sebep olmuştur[25]. Bütün bunlara rağmen söz konusu "İslamcılık" faktörü, Osmanlı Halifesine İslam Dünyası'nda küçümsenmeyecek bir itibar kazandırmıştır ki; II. Abdülhamid de Batılılar nezdinde bundan olabildiğince istifade yoluna gitmiştir[26].

Tabii, bu dönemde Müslüman aydınlar arasında milliyetçilik cereyanlarının görülmeye başlandığı bilinmektedir. Bu kısmen doğal bir gelişme olarak kabul edilebilir. Buna bir de hızlandırıcı faktörler eklendiğinde – ki; bu faktörler: gelişen oryantalizm, zayıflayan Osmanlı yönetimi ve benzeri unsurlar- durum daha "anlaşılabilir" hale gelmektedir. Üs-

---

[24] Bu çağrıların Arap milliyetçiliğine tesirleri için Bkz. : Sylvia G. Haim, **Arab Nationalism, An Antology**, Los Angeles-1976(2), özellikle 3-15.

[25] Bu hususların en tanınmış ve ilk olmak bakımından da önemli olan bir eleştirisi için Bkz. : Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Yay. Haz. : Enver Ziya Karal, Ankara-1976.

[26] Bkz. N. Kedie, **a. g. m.** , s. 46 vd.

telik, bu dönemin karşımıza getirdiği ciddi bir sonuç daha vardır : Müslümanlar arasındaki fikri gerilemeye karşılık, Osmanlı ülkesindeki gayrımüslimlerin yükselen Batı ile bağlarının güçlenmesi ve eğitim seviyelerindeki yükseliş.

Osmanlı topraklarında 19. yüzyıl boyunca sayıları gittikçe kabaran" Yabancı Okullar"da eğitim gören ve bu okullardaki liberal-milliyetçi akımdan etkilendiklerinden şüphe olmayan gayrımüslim elitler arasında "ayrılıkçı" niteliği ağır basan seküler bir fikir akımının doğduğu bilinmektedir[27] . Abartıları bir yana bırakıp duruma baktığımızda, bu tarz bir milliyetçiliğin daha çok elitler arasında kaldığı ve özellikle Arap milliyetçiliği için, iki dünya savaşı arasındaki döneme kadar, kitleleri İslamiyet kadar etkileyebilecek güç noktasına tırmanamadığını belirtmekte fayda vardır.

Osmanlı devleti ve toplumu, milliyetçilik veya milliyetçiliklerle 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra daha şiddetli olarak yüzyüze gelmiştir.

[27] Bu hususta Bkz. : George Antonius, **The Arab Awakening**, Beirut-1938, özellikle III ve IV. Bölümler.

# I. BÖLÜM

## *İNSAN, ÇEVRE VE TOPLUM*

# I. BÖLÜM

## *A - İNSAN, ÇEVRE VE TOPLUM*

Osmanlı Devletinin teb'ası, çağdaşı olduğu pek çok siyasal birlik gibi, çok- kültürlü, çok-milletli (multicultural/multinational) bir siyasal ve toplumsal birlikti. Dini ayrılıkların sürdürülmesi üzerine oturtulmuş olan bu yapıyı "teklik içinde çokluk" olarak da ifade etmek mümkündür. Yani "Osmanlı" tekliği içinde farklılıkları korunan ve birbirleriyle karışmamalarına özen gösterilen, kompartımanlar halinde tutulan bir toplum. Bu yapı, gelişme ve yayılma dönemlerinde ele geçirilen ülkelerdeki toplumsal yapı ve kurumları olduğu gibi muhafaza ederek, siyasal gücü ele geçirmekle yetinen bir yapıdır. Tabii, fetih dönemlerinde, Osmanlılar sahip oldukları kültürün zihni muhtevasına duydukları güvenden ötürü, diğer kültürlerle rekabet edebilecek bir yapı oluşturmuşlardır. Fakat, devlet zayıfladıkça bu yapıda var olan rekabet, Müslüman ve özellikle de Türkler aleyhine işlemeye başlamıştır. Milliyetçilik çağında bu gelenekçi yapının daha fazla direnmesi mümkün olmamıştır. Çünkü, yukarıda bahsedilen kompartımanları birbirine bağlayan yegane bağ "Osmanlı Hanedanı" idi. İkrar temeline dayalı "Osmanlılık" artık yeterliliğini kaybetmekteydi.

19. yüzyılda bu kozmopolit yapının sarsılması aslında pek şaşılacak bir olgu değildir. Dil, ulusal kültür ve vatanseverlik kavramlarının eksenini oluşturduğu "milliyetçilik" fikrinin giderek yükselen ve yayılan bir çizgiye oturması, bu temalardan doğan "ulusal" bağlılıklara nazaran daha zayıf olduğu açık olan "Osmanlılık" duygusunu dağıtmaya başlamıştı. Tanzimat reformlarıyla şekillenen "yeni Osmanlılık" ve oluşan " yeni mektepli bürokrasi"nin dünyadaki gelişmeleri hangi ölçülerde algıladığı konusundaki fikirlerimiz henüz olgunlaşma aşamasındadır. Bununla birlikte diyebiliriz ki ; Tanzimat ve devamı niteliğinde olan Islahat Ferman-

ları bir anlamda bu yeni Osmanlı bürokrasisinin gücünü gelenekten alan toplumsal ve siyasal kurumları değiştirme çabaları olarak şekillenen bir tarihsel süreci ifade etmektedirler.

Esas olarak Sünnî Müslümanların üstünlüğü esasına dayalı Osmanlı "millet sistemi" ve "Osmanlı hanedanına bağlılık" üzerine kurulu "birliktelik temeli" yerine ; "Osmanlı vatanı"na,Devlet-i Âl-i Osman yerine "Devlet-i Osmaniye"ye sadakat esaslarına dayalı bir "millet-i Osmaniye" yaratmak, Babıali bürokrasisinin ütopyası idi[28]. Dinî ayrılıkları ortadan kaldıracak olan "yeni düzen (usul-ü cedide)" hem Müslümanları , hem de Gayrımüslimleri "hanedan'a bağlılık" veya "mahallî asabiyye"[29] yerine, Osmanlı vatanına ve Osmanlı milletine bağlılık noktasına getirecekti. Fakat bu tarz bir çözüm, büyük ölçüde dış faktörlerin etkisiyle kuvveden fiile çıkamadı, kağıt üzerinde kaldı[30]. Özellikle Müslümanlar gayrımüslimlerle eşit sayılmayı kabul etmediler, gayrımüslimler de ayrıcalıklarını kaybetmekten gayrımemnun oldular[31]. Gene de bu yenileşme çabalarına karşı tepkilerin sebepleri ve nitelikleri üzerinde düşünmek gerektiği ortadadır. Dönemin bütün meselelerinin incelenmesi bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bununla beraber, 19. yüzyılda Osmanlı devletinin toplumsal renklerinde bir ayrışmanın ortaya çıktığı rahatlıkla görülmektedir. Biz anılan ayrışmanın Osmanlı teb'ası olan Müslüman topluluklar arasında, özellikle Arapça konuşulan Osmanlı Ortadoğusu'ndaki vilâyetlerde yol açtığı gelişmeler üzerinde durmaya çalışacağız.

---

[28] "Ütopya" kavramını Karl Manheim'in tanımladığı anlamda kullanıyoruz. Bkz. : Şerif Mardin, İdeoloji, Ankara-1980(2), s. 56-58.

[29] Buradaki "asabiye" deyimi, İbni Haldun'un kullandığı yakın akraba veya kabile bağlılığı olarak anlaşılmalıdır. Bkz. : İbni Haldun, **Mukaddime**, Yay. Haz. : Zakir Kadiri Ugan, C. I, İstanbul-1986, s. 302 vd.

[30] Bu hususun bir tartışması olarak Bkz. : Şerif Mardin, "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul-1983, s. 23-48. Keza, farklı fakat oldukça önemli şu esere de bakılmalıdır, Y. Akçura, **a.g.e.**, özellikle Sunuş bölümü.

[31] Gayrımüslimlerin yeni düzene tepkileri için Bkz. : H. İnalcık, **a. g. m.** , s. 640 ; E. Z. Karal, **a.g.e.**, s. 185 vd.

### *1 - Coğrafya ve İnsan*

İnsanlık tarihinin ve medeniyetin beşiği durumundaki Ortadoğu bölgesi, ilkçağlardan günümüze kadar bir çok değişik isimle anılmıştır. Bölge bugün dahi kesin sınırlarla tanımlanmış değildir. İlkçağların "Akdeniz Dünyası"nın doğu parçasıdır. Tarihi "Mezopotamya", "Mısır", "Küçük Asya" bölgeleri, bu "Akdeniz Dünyası"nın doğu kısımlarını meydana getiriyorlardı[32].

Günümüzde Ortadoğu terimi : Körfez Emirlikleri, Irak, İran, İsrail, Kıbrıs, Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Türkiye, Ürdün ve Yemen devletlerinin bulunduğu sahayı ifade için kullanılmakla birlikte, bilhassa siyasal sebeplerle öteki Arap ülkeleriyle yakınlaşan Tunus, Cezayir, Fas, Afganistan ve Pakistan'ı da Ortadoğu kapsamına alanlar vardır[33]. Ancak nereden bakılırsa bakılsın bölgenin çekirdeğini Müslüman Arap dünyası oluşturmaktadır.

Elinizdeki çalışmanın esas aldığı coğrafi alan Osmanlı Ortadoğu'su olmakla birlikte, sınırlar önemli ölçüde daraltılmıştır. Özellikle "Münbit Hilal" (Fertile Crescent) olarak adlandırılan bölge çalışmanın coğrafi mekanını oluşturmaktadır, ki bu mekanı ; Türkiye'nin güneydoğu kısımları, Irak, Suriye ve Lübnan ile sınırlandırmak mümkündür. Bunun sebebi, söz konusu bölgenin ancak I. Dünya Harbi sonunda Osmanlı hakimiyetinden çıkmış olmasıdır. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İdari bölümlenmesinde Bağdat, Basra, Musul, Beyrut, Suriye ve Hicaz vilayetlerinden oluşan bu bölge çalışmamızın fiziki alanını oluşturuyor[34].

---

[32] Bölgenin adlandırılması konusunda yapılan münakaşalar için Bkz. : Sami Öngör, **Ortadoğu**, İstanbul-1958, s.4 vd. Keza ; Fernand Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, C. I, İstanbul-1989, s. 40-43 ve özellikle 101-116.

[33] Bkz. : **Ana Britannica**, C. XVII, s. 187 ; S. Öngör, **a.g.e.**, s. 5-6.

[34] **Basra Vilayet Salnamesi, 1315**(1899), s. 69 vd. Keza, **Beyrut Vilayeti Salnamesi, 1320**(1904), s. 46 vd. Salnamelerde bütün Osmanlı vilayetlerinin idari yapısı ve kadrosu verilmektedir. Yüzyılımızın başında Osmanlı vilayetlerinin durumu hakkında resmi yaklaşım ve

Söz konusu bölgenin nüfus yapısı dil, din ve etnik bakımdan oldukça iç-içelik göstermekte ve konuya özel ilgisi olmayanları zaman zaman şaşırtmaktadır. En yaygın etnik unsur olan Araplar, Münbit Hilal ve Akdeniz'in doğu kıyılarında, Kuzeydoğu ve Kuzey Afrika'da yaşarlar. İkinci kalabalık etnik unsur Türklerdir. Yahudiler ise bölgede yaşayan üçüncü kalabalık grupturlar.

Dil ve din bakımından bölge daha karmaşık bir görüntüdedir. Yukarıda bahsedilen gruplar dil ve din bakımından bölgede homojen bir kitle teşkil etmezler.

Üç büyük monoteist din burada doğmuş ve zamanla muhtelif mezheplere bölünmüştür. Mesela, Suriye ; din bakımından adeta bir mozayiği andırmaktadır[35]. Öte yandan dil ve din arasında çok defa bir bağlantı da yoktur. Türkler müslümandırlar ve kendi dillerini konuşurlar, fakat ; meselâ, Maruniler, Arapça konuşmakla beraber Hıristiyandırlar. Şüphesiz din bakımından hakim çoğunluk müslümandır. Bundan sonra sırasıyla Hıristiyanlık ve Yahudilik gelmektedir. Ancak gerek Müslümanlar, gerek Hıristiyanlar kendi aralarında bir çok mezhep ve tarikatlere ayrılmışlardır. Mezhep ayrılıkları, bazı hallerde halk kitleleri arasında, hissi ve kültürel bakımdan açık ve kesin sınırları meydana getirebilmektedir. Osmanlı yönetiminin dini esaslara dayalı millet sisteminin bu ayrılıkları meşrulaştırdığı ve derinleştirdiği söylenebilir.

İslam dininin başlıca çoğunluğunu teşkil edenler Sünnilerdir. Bunları Şiiler izler, özellikle Irak'da çoğunluktadırlar[36]. Din ve dil bakımından daha küçük gruplara gelince bunlar çeşitli yerlere dağılmış durumdadırlar. Salnamelere göz atıldığında bu durum rahatça görülmektedir : Süryani,

---

rakamları yansıtması bakımından Salnameler en önemli kaynaklar olma niteliğini korumaktadırlar. Bölgedeki idari birimler için Bkz. : TABLO I.

[35] S. Öngör, **a.g.e.,** s. 63.

[36] Bu oranlar 1955'de şöyleydi : Sünniler Irak'da % 36 ; Suriye'de % 69. 2 ; Lübnan'da % 20. Bkz. : S. Öngör, **a.g.e.,** s. 64, d. n. 2.

Keldani, Katolik, Protestan, Latin, Maruni ilh.... pek çok Hıristiyan mezhep ve topluluğuna mensup cemaatler ; bunun yanında Dürzilik[37], Yezidilik[38], gibi heretik mezheplere mensup olanlar iç-içe yaşamaktadırlar.

Dil bakımından karışıklık bu iç-içelikten kaynaklanmaktadır. En çok konuşulan dil Arapça'dır. Türkçe ikinci sırada yer alır. Bu iki büyük dil grubunun dışında Kürtçe, Farsça, bazı Kafkas dilleri, Ermenice ve Yunanca da kullanılmaktaydı.

Yaşama tarzı bakımından üç tip göze çarpmaktadır : yerleşik, yarı göçebe ve göçebe.

Gayrımüslimlerin önemli bir kısmı şehirlerde oturmaktaydı. Müslümanlar şehirlerde ve köylerde yerleşik bir hayat sürdürmenin yanı sıra, çöllerde ve yarı-çöl sahalardaki göçebelerin de tamamını meydana getiriyorlardı. Göçebe hayatı sürdürenler özellikle Hicaz, Necid, Bağdad, Musul ve Suriye bölgelerinde idiler.

Bu yaşama tarzlarının ana çizgilerine de kısaca değinmekte fayda vardır.

Türklerde "İl" yahut "Ulus" olarak adlandırılan konar-göçer halk sırasıyla boy, oymak ve oba bölümlerine ayrılmıştı[39]. Buna karşılık Arap Bedeviler arasında kabile yapıları farklılık gösterirdi. Türklerdeki sıralamanın yerini aşiret, cemaat ve mahalle bölümleri almaktadır. Arap kabilelerinde Türklerin aksine toplumsal birim fert değil topluluktu. Kabilenin siyasi teşkilatı da hayli ilkeldi. Aşiret Reisi belli bir ailenin fertleri arasından seçilen Seyyid veya Şeyh idi[40].

---

[37] Dürzilik için Bkz: Neşet Çağatay- İbrahim Agah Çubukçu, **İslam Mezhepleri Tarihi**. Ankara- 1985(2), s. 216-218.

[38] N. Çağatay- İ. A. Çubukçu, **a.g.e.,** s. 218-223.

[39] Bkz.: Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul-1987(2), s. 12 vd. Karş. : İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul-1977, s. 200 vd.

[40] Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, Çev. : Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul-1976, s. 26-27; C. Orhonlu, **a.g.e.,** s. 15-16. Karş. : İbni Haldun, **a.g.e.,** s. 333-342 ; **Urfa Salnamesi**, Ankara-1927, s. 42 vd.

Konar-göçer teşekküller yapı itibarıyla birbirinden farklıdırlar. Bu bakımdan bunların kuruluşları hakkında bir fikir verebilmek amacı ile şöyle bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir:

**1-** Bir boydan ibaret, müstakil bir teşekkül halinde bulunanlar ;

**2-** Bir boydan ayrılmış ver zamanla çoğalmış olan oymaklar grubu ki ; genellikle reislerinin adıyla anılmaktadırlar ;

**3-** Federasyon şeklini gösteren kuruluşlar. Ana teşekküllerinden ayrılmış olan muhtelif oymakların birleşmesinden ortaya çıkan kuruluşlar[41].

Cengiz Orhonlu'nun bu sınıflandırması, Münbit Hilal bölgesindeki aşiret yapılarına oldukça uygundur. Mesela Aneze, Şemmar ve Milli aşiretleri birer kabile federasyonu niteliğindedirler.

Tabiatıyla, hayat tarzına bağlı olarak aşiretlerin ekonomik faaliyetleri de sınırlıdır. Sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak için ziraat yapan bu toplulukların ana geçim kaynaklarını besledikleri büyük hayvan sürüleri oluşturmaktadır. Ekonomik faaliyetleri daha gelişmiş ve sistemleşmiş olan şehirlilerle göçebeler arasındaki yaşama farklılıkları, karakter farklılığının da temel sebebi olarak kabul edilebilir. Göçebelerdeki başına buyrukluk, düzen kabul etmezlik ve yasa düzeni'nden ziyade sadece kendi töre ve geleneklerine bağlılık bunlar arasında fiziki gücü ön olana çıkarmaktadır. Ancak kendisinden daha güçlü olana itaat eden ve bu güç ortadan kalktığında da başkaldırmaya çok mütemayil olan bu yapıda bir başka noktaya daha dikkat çekmek gerekmektedir. Çöldeki "bedeviyat"ın bir gereği olarak ortaya çıkan kuvvetli bir kabile bağlılığı yani "asabiye"[42] . Kan bağına dayalı akrabalık niteliğini de taşıyan bu ilişki çölde, bedevi hayatta önemli bir güvence oluşturmakta ve düzenin sağlanmasında önemli bir fonksiyonu yerine getirmekteydi.

---

[41] C. Orhonlu, **a.g.e.,** s. 45-46.

[42] Bu hususta Bkz. : İ. Haldun, **a.g.e.,** s. 302. Keza, Mukaddime'ye dayalı olarak yapılan şu çalışma da hayli faydalıdır : Ümit Hassan, **İbn Haldun, Metodu ve Siyaset Teorisi**. Ankara-1982, s. 173 vd.

Osmanlı devleti, merkezi otoritenin ülke çapındaki etkinliğini sağlayabilmek için aşiretlerin iskanına büyük önem vermiştir. Merkezi yönetim açısından bir çok sebeple uygulanılan bu politikanın dikkat çeken noktalarını sıralamak gerekirse :

**1-** Konar- göçer aşiretlerin yasa düzenine uymalarını sağlayarak zapturapt altında tutmak.

**2-** Bilhassa Halep ve civarındaki boş arazileri ziraata açmak ve imar etmek. 18. yüzyılın ortalarında Necid'den gelerek Suriye çölünde hakimiyet kuran Aneze ve Şemmar aşiretleri çevrede büyük tahribata sebep olmuşlardı. Anezelerin 1670'e doğru diğer küçük aşiretlerin yardımlarını da alarak giriştikleri hareketle Şemmarlıları Fırat'ın batısına atmaları, bölgedeki sonu gelmez kavgaların ve asayişsizliğin temelini oluşturmaktaydı. Bu iki büyük aşiret federasyonu arasındaki mücadele, Halep ve civarında köylerin boşalmasına ve iktisadi faaliyetlerin gerilemesine yol açmıştır. Rakka'nın güney kısımları, Balis Nahiyesi, Münbiç, Hama ve Hums arasında kalan yerler ve Barin nahiyesi ile civarı bu sebeple iskan siyaeti ile tekrar canlandırılmaya çalışılmıştı.

**3-** Farklı sebeplerden ortaya çıkan diğer asayişsizlik sebeplerini daha rahat önlemek ve büyük zararlar meydana getiren göçebe gruplara karşı yerleşik ahaliyi ve ekili arazilerini ve hayvanlarını korumak düşüncesi de bu iskan politikalarının sebepleri arasında öne çıkmaktadır[43].

Bu sebeplerle 1691 yılından itibaren Rakka ve Halep vilayetlerine çok sayıda Türkmen ve bir kısım Arap aşiretlerinin yerleştirilmesi yoluna gidildi[44]. Bu iskan siyasetinin 19. yüzyılda da devam ettiği göz önüne alınırsa, Halep ve Rakka'dan, Musul ve Erbil'e uzanan çizgide Türkmen yerleşimine özen gösterildiği göze çarpmaktadır. Bir başka noktaya da işaret edelim : buralarda özellikle köylere yerleştirilen Türkmen aşiretleri arasında zaman içinde özellikle Kürtleşme ve Araplaşma süreci yaşan-

[43] C. Orhonlu, **a.g.e.,** s. 46-47.

[44] Bu sürece ilişkin detaylar için Bkz. : C. Orhonlu, **a.g.e.,** s. 55-87.

mıştır[45] ki ; aslında bu konunun yeterince iyi bilindiği kanaatinde değiliz. Buna karşılık şehirlerde sürecin tersine işlediği ileri sürülebilir[46].

Kırsal "çevre"nin, merkezi idarenin kontrolü altına alınmasında zorluklar olduğu açık olmakla beraber şehir sekenesi ile göçebeler arasındaki karşıtlık çoğu kere, ortaya çıkan karışıklıkların çevrede kalmasına yol açmıştır[47]. Toplumsal gerginlik va çatışmaların bir ölçüde çevrede tutulması ve kontrol altına alınmasında Osmanlı devleti başlıca iki vasıtadan faydalanmıştır: Gayrımüslimler için "millet sistemi"ve Müslümanlar için bunun yanı sıra dine dayalı münferit yapılar. Birincisi , yani millet sistemi nisbeten açıktır[48]. İkincisi, yani dini nitelikli olan münferit yapıların bir kısmı ise Seyyidlik, Nakibüleşraflık ve tarikatlerdir[49]. Osmanlı haki-

---

[45] Bu hususta Bkz. : Ali Rıza Yalman (Yalkın), **Cenupta Türkmen Oymakları**, C. I-II, İstanbul-1977(2).

[46] Bkz.: Mehmet Eröz, **Doğu Anadolu'nun Türklüğü**, İstanbul-1982, s. 35 vd. Keza; A(bdül) Haluk Çay, "Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu Aşiretlerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Bölücülük Meselesi", **Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu**, Ankara-1992, s. 133-161.

[47] Osmanlı imparatorluğunda merkez-çevre ilişkilerini bizim burada kullandığımız dan farklı bir anlamda inceleyen bir çalışma olarak Bkz. : Şerif Mardin, "Türk siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar : Merkez-Çevre İlişkileri", **Türk siyasal Hayatının Gelişimi,** İstanbul-1986, s. 109-135.

[48] Bkz.: Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul – 1990, Özellikle s. 38 vd.

[49] ". . . Nakibüleşraf, Hazreti Peygamber sülalesinden olan Seyyid ve Şeriflerin amir ve reisi olup, Osmanlı ülkesindeki seyyid ve şeriflerin nezareti ile onların şecere denilen silsilenamelerini kayıt ve zapteden memurdu. Nakibüleşraf devlet merkezinde otururdu ve kasabalarda aynı sülaleden olmak üzere kendisine vekil olarak tayin ettiği Nakibüleşraf Kaymakamlıkları vardı. Bunlar da seyyid ve şeriflerin işlerine bakarlar, doğumlarını kaydederler, ahlaka aykırı harekette bulunanları cezalandırırlar, hulasa Seyyid ve şeriflere ait bütün işlerle meşgul olurlardı. Nakibüleşraf Kaymakamlarının azil ve tebdili Nakibüleşrafın işaretiyle yapılırdı. . . Nakibüleşraf olanların kendi konaklarında, suçlu olan seyyid ve şeriflerin hapis ve tevkifleri için tevkifhaneler vardı. Burada suçlu ve borçlu olup haklarında dava edilenler bulunuyordu. Bu tevkifhane nakıbüleşraf başçavuşunun nezaret ve mesuliyeti altında idi. . . Seyyid ve Şeriflere halk arasında Emir denilmiş olup, bunların sarıkları olan yeşil sarığa "emir sarık" adı verilmişti. Nakibüleşraf olanlar Örf denilen ulema kavuğunun üzerine yeşil sarık sardıkları gibi seyyid ve şerifler de aynı suretle yeşil sarık sararlardı. . . " İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerreme Emirleri,** Ankara-1984, s. 9-12. ". . . Seyyid ve Şerif denilen peygam-

miyetinin meşruiyetinin kitlelere intikalinde bu yapıların önemli bir rolleri vardı. Fakat Tanzimat'la birlikte geleneksel sistemde ortaya çıkan değişiklikler, toplumsal yapıda yeni güçlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Osmanlı şehirlerinde, devletin "çevre"ye nüfûz etme çabalarının bir sonucu olarak gelişen bu gruplardan "eşraf" kesiminin etkinliği giderek yükselen bir grafik çizmiştir. Bunun bir başka anlamı eşrafın, esasen kopuk olan halk-devlet ilişkilerinde bir aracı işlevi üstlenmesidir. Bu durum, şehirlerdeki siyasal-yönetsel ve kültürel üstünlüğün bu grubun elinde toplanmasına zemin hazırladı. Bunlar, Valileri etki altına alabiliyorlar, reformların uygulanmasında söz sahibi olabiliyorlar, mahalli yönetime katılıyorlar ve bu imtiyazlarını kaybetmemek için de merkezi otoritenin pek fazla güçlenmesini istemiyorlardı[50]. Mahalli devlet bürokrasisini (Vali, Mutasarrıf, Kadı, Kaymakam, Müdür vs.) çeşitli yollarla kolayca elde ettikten sonra, bunlar vasıtasıyla kırsal alanda yaşayan kesimler üzerinde baskı kurarak kendi nüfûzlarını artırıyorlardı. Bu yeni eşraf katmanı arasında, taşra din adamlarını da sayabiliriz. Bunların çoğu mülk sahibiydi ve mahalli "etkili" kişiler arasındaydılar[51].

1908'de Jöntürk İhtilalinin gerçekleşmesiyle eşraf, Osmanlı siyasal hayatında daha etkin biçimde görünmeye, siyasi partilerde ve meclislerde görevler almaya başladı. Etkilerinin izlenebildiği her yerde bu kesimin yönetimde merkezilikten kurtulmayı ve kültür üzerinde mahalli denetimi savunduklarını görmenin mümkün olduğu ileri sürülmüştür[52].

Tanzimat'ın "vatandaşlık" statüsü kazandırmaya çalıştığı ve 1876'da ilân edilen Kanun-u Esasi'nin haklarını bir ölçüde yasal teminat altına al-

---

ber torunları Hz. Peygamber'in. . . küçük kızı Fatime't üz Zehra ile Hz. İmam Hasan ve Hüseyin isimlerindeki iki oğlundan gelmişlerdir. İmam Hasan'dan gelenler Şerif ve İmam Hüseyin evladına da Seyyid denilmiştir. . . ", İ. H. Uzunçarşılı, **a.g.e.,** s. 4-5.

[50] Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafîf Süvari alayları", **İÜEF Tarih Dergisi,** S. 32, İstanbul-1979, s. 434. Karş. : Ş. Mardin, ". . . Merkez – Çevre. . . ", s. 118-119.

[51] B. Kodaman, **a. g. m.** , s. 434 ve Ş. Mardin, **a. g. m.** , s. 119.

[52] Bkz. : Ş. Mardin, **a. g. m.** , s. 119.

dığı bu yeni toplumsal gücün ele aldığımız konunun açıklanması bakımından rolü çok belirgindir.

Denilebilir ki ; hem Cumhuriyet Türkiye'sinde, hem iki savaş arası dönemde –hatta daha sonraları da- Arap siyasal hareketlerinde öncü ve faal durumda bulunanların büyük çoğunluğu bu grup içinden çıkmıştır. İslam toplumunda "halkın yönetime katılma" geleneğinin çok zayıf oluşu[53] ve merkezle çevre arasındaki ilişkileri sağlayan ikincil yapıların bulunmaması göz önüne alınırsa "eşraf" kesiminin ve Tanzimat'la birlikte yeniden şekillenen "aydın" sınıfın rolü belirleyici bir konuma yükselmektedir[54]. Merkezle çevre arasındaki çatışmalardan kaynaklanan farklı yönelimler, siyasetin seçkinler eliyle yürütüldüğü bir yapıyla birleştirilir ve bunlara bir de halkın –özellikle Müslüman teb'a kastedilmektedir- siyasal süreçlere katılmadaki isteksizliği ve tecrübesizliği eklenirse, anılan toplumsal grupların "yeni siyaset"teki rolü daha açık olarak anlaşılabilir[55].

Batı dünyasına ait bir kavram olarak Doğu'ya gelen ve burada kendi öznel şartlarında oluşmaya başlayan "milliyetçilikler"in rekabet etmeye başladığı ortamın toplumsal manzarası aşağı yukarı, tasvir ettiğimiz biçimdedir.

---

[53] Bkz. : Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, Ankara-1989(2), Özellikle IV. Bölüm.

[54] Ş. Mardin, ". . . Merkez-Çevre. . . ", s. 109 vd.

[55] Bkz. : M. Derviş Kılınçkaya, "Türkiye'de Siyasal Katılma ve Seçmenlik", **HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, C. I, S. 1, Ankara- 1987, s. 157-181.

## TABLO I :

## OSMANLI HAKİMİYETİ SIRASINDA BÖLGEDEKİ İDARİ BİRİMLER (1907)

| VİLAYETLER | SANCAKLAR | KAZALAR |
|---|---|---|
| HİCAZ | Medine-i Münevvere | Yenba, El-Bahr, Aluce, Sevarkıyye, Akabe |
| | Cidde | Mamuret'ül Hamid |
| BASRA | Basra | Kurna, Kuvayt, Fav |
| | Müntefik | Sevk'ul Şüyuh, Şadre, Hey |
| | Necid | Katiyf, Katar |
| | Ammare | Şatret'ül Ammare, Davric |
| BAĞDAD | Bağdad | Horasan, Aziziye, Kazımiye, Cezire, Duleym, Kut'ül Ammare, Hankin, Mendli, Samara, Bedre, Ane |
| | Divaniye | Hele, Samare, Şamiye |
| | Kerbela | Hindiye, Necef, Eşref, Rezaze |
| MUSUL | Musul | İmadiye, Zaho, Tavuk, Akre, Sincar |
| | Kerkük | Revandiz, Köysancak, Salahiye, Raniye, Erbil |
| | Süleymaniye | Gülanber, Mamuret'ül Hamid, Bazyan, Şehirpazar |
| HALEP | Halep | Ayıntap, Kilis, Bilan, İskenderun, Antakya, Harim, Cisrişugur, Adleb, Mamuret'ül Numan, Bab, Cebul,Münbiç, Cebel-i Şemmar, Rakka |
| | Urfa | Rumkale, Suruç, Bilecik, Harran |
| | Maraş | Elbistan, Zeytun, Andırın, Pazarcık |

| | | |
|---|---|---|
| SURİYE | Şam-ı Şerif | Baalbek, Beka El-Aziz, Duma, Nebek, Vadi'ül Acem, Hasbiye, Raşiye, Zebdani, Kuneytra |
| | Hama | Hums, Selimiye, Hamidiye |
| | Havran | Ackin, Basra El-Harir, Deraa, Süveyde, Salhed, Ahre |
| | Kerek | Maan, Tufeyle, Selk |
| BEYRUT | Beyrut | Sayda, Sur, Merciyun |
| | Akkâ | Hayfa, Taberya, Sefd, Nasire |
| | Trablusşam | Safita, A'kar, Hısn'ül Ekrad, |
| | Lazkiye | Cebele, Merkab, Sehyun |
| | Nablus | Cenin, Beni Saab |

# II. BÖLÜM

## *İDEOLOJİK ARAYIŞLAR*

# II. BÖLÜM : ARAYIŞLAR

## *A - İDEOLOJİK ARAYIŞLAR*

19. Yüzyıl imparatorlukların sonbaharıydı. Dilleri, dinleri hasılı bütünüyle kültürleri birbirinden farklı toplulukların, geleneğin ve devlet gücünün tesiriyle oluşturdukları bu siyasal birlikler ; liberal-milliyetçi akım karşısında bir dağılma-ayrışma sürecine bu yüzyılda girdiler. Mantık şuydu : eğer fertlerin bir takım temel hak ve hürriyetleri varsa ; ortak kültürü paylaşan fertlerin oluşturduğu milletlerin de vazgeçilemez olan hakları vardır. Vatanseverlik ve hürriyetçilik siyasal ilkeler olarak güçlenirken, bunları besleyen ve yeşereceği zemini hazırlayan tarih, edebiyat ve dilbilim çalışmaları akademik ve seçkin çevrelerin başlıca uğraş alanlarından biri haline geldi. Kitlelerin kendi kimliklerini algılamada ve belirginleştirmede vasıta olarak kullanacakları yeni bilgilere ulaşmalarını hızlandıran araçlar, yani gazete ve kitap yayıldıkça imparatorlukların dağılma süreci de süratlendi. Ayrılıkçı milliyetçi akımların kendi ülkelerine sıçramasını önlemeye çalışan monarşilerin hiç biri başarılı olamadı[56].

Osmanlı devleti, milliyetçiliğin yükseldiği bu çağda, ortaya çıkan zorlamalar karşısında direnebilecek dinamizme sahip değildi. Devlet, kendi gücünden ziyade, büyük güçlerin aralarındaki çekişmeler üzerine kurduğu "denge politikası" ile ayakta duruyordu[57].

Batılı güçlerin milliyetçiliği kendi yayılma ve güçlenme siyasetlerinin ana unsurlarından biri haline getirmeleriyle, Osmanlı topraklarında bağımsız devletlerin kurulması süreci de başlamış oluyordu. Bir başka de-

---

[56] Paul Hazard, **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, Çev. : Erol Güngör, İstanbul-1991, s. 403-418. siyasal Gelişmeler için Bkz. : Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara-1991, s. 5-18.

[57] Bu politikanın özeti için Bkz. : F. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 43-46. Oral Sander, **Siyasi Tarih**, Ankara-1984, s. 235 vd. Keza : Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara-1987.

yişle, Osmanlı topraklarının paylaşılmasına yönelik politikaları da ihtiva eden "Şark Meselesi" devletlerarası çatışmanın temel motiflerinden biri haline geliyordu[58].

Balkanlar, karmaşık etnik yapısıyla çeşitli milliyetçiliklerin sert bir çatışma alanı olarak ön plana çıkarken, Osmanlı teb'asının büyük çoğunluğunu teşkil eden Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları Asya'daki Osmanlı topraklarında da milliyetçilik Osmanlı bütünlüğünü çözen bir ideoloji olarak yavaş yavaş kendini göstermeye başladı[59]. Osmanlı devletinin Müslüman teb'ası arasında ortaya çıkan ihtilafların derinleşmesi ve devletin dağılması konusunda komplocu teoriler oldukça yaygındır[60]. Kanaatimizce, bunun sebebi, Müslümanlarda dini dayanışma duygusunun 20. yüzyılın ortalarında bile diğer bütün kültürel ayrımların önünde olmasıdır. Bu husus, günümüzde bile Müslüman toplumlarda milliyetçiliğin en önemli sorunlarından biri olma özelliğini hala korumaktadır. Dini alanla milliyet alanlarının sınırları bir Müslüman için pek belirgin olmama özelliğini muhtemelen bir süre daha devam ettirecektir. Sokaktaki Müslüman, özlemini duyduğu geçmişteki "altın çağ"ı meydana getiren ideolojik değer olarak "İslam"a kolayca bağlanabilmektedir.

Esasında, Osmanlı devletinin Müslüman teb'ası derken ilk hatıra gelen topluluklar Türkler ve Araplardır. Türk ve Arap aydınlarında, 19. yüzyılda batı etkisinin iyice belirgin hale geldiği dönemde şekillenen ve ilk bakışta bu günkü kuşaklar tarafından bir çelişki olarak algılanan bir duruma temas etmekte fayda vardır . Bu durum şudur : Osmanlı devleti-

---

[58] Bu husuta Bkz. : Bayram Kodaman, **Şark Meselesinin Işığı altında II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Siyaseti**, İstanbul- 1983, s. 161-168.

[59] Arnavut ve Boşnak Müslümanlar hariç tutulursa, Osmanlı devletinin Avrupa'daki topraklarında yaşayan nüfusun çoğunluğunu Hıristiyanlar teşkil ediyordu. Tabiatıyla Arnavutlar da tıpkı Türkler ve Araplar gibi milliyetçiliğin ayırıcı unsurları ile din'in kapsayıcılığı arasında zikzaklar çizip durmuşlardır.

[60] Bunlar için Bkz. : Hikmet Tanyu, **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, C. I-II, İstanbul-1977. Özellikle anti semitik yorumların tamamında bu yaklaşım belirgindir

nin kurucusu olarak Türkler hakim millet olmanın sorumluluğu ile ve Araplar da İslamî tebliğin sahibi olan saygıdeğer millet konumu ile birlikteliklerini sürdürmeye çaba sarf etmek... İlginçtir ki ; 19. yüzyılın son çeyreğinde belirgin olarak gelişmeye başlayan bu tavır, iki millet açısından da milliyetçiliğin gelişmesinde "geciktirici" bir faktör işlevi üstlenmiştir. Bunun sebepleri aşağıda tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Osmanlı tarihinin, batılı kavramlarla anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılması bazen zorluklara yol açmaktadır. Mesela ; Batı'da ortaya çıkan "pan..." hareketler milliyetçilik temeli üzerinde yükselen akımlar olarak anlaşılmaktadır. Buna karşılık Osmanlı fikrî ve siyasî hareketlerinde bunun karşılığı daha çok dayanışmacılığı vurgulayan "ittihad" olmuştur. Bu , toplumsal ve siyasal yapı ve anlayış farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Pantürkizm, Panislamizm gibi batılılar tarafından üretilmiş kavramların Osmanlı siyasal lügatinde bire bir karşılıklarının olduğunu söylemek güçtür. Bu noktanın anlaşılması bize önemli gelmektedir. Milliyetçilik teorilerinin İslam dünyasında ifade ettiği farklılık da kanaatimizce bu noktadan kaynaklanmaktadır.

Nitekim, Tanzimat reformcularının yoğun çaba harcadıkları hususlardan biri, Osmanlı devletine çağın gerektirdiği dinamizmi kazandırmak ise, bir diğeri de ayrışmakta olan Osmanlı toplumsal birlikteliğinin temellerini yeniden inşa etmekti. Özellikle Âli ve Fuat Paşa'ların sahip çıktıkları "Osmanlıcılık" fikri, ilk defa II Mahmud zamanında bir "Osmanlı milleti vücuda getirmek" amacıyla savunuldu. Milliyet fikirlerinin Osmanlı reayası arasında yayılmaya başlaması üzerine alınan tedbirler cümlesinden olarak "Eşit haklara dayalı Osmanlılık" fikri uygulamaya konuldu[61]. Fakat, devletin çöküşünün önüne geçilemedi.

Genç Osmanlılar hareketinin bayraklaştırdığı Osmanlılık siyaseti muhtelif din ve ırklara mensup toplulukları eşit siyasi haklara sahip ola-

[61] Etraflı açıklamalar için Bkz. : Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VII, Ankara-1977, s. 298-308.

rak, müşterek bir vatan kavramı etrafında ve meşruti bir idare altında yaşatmaktı[62]. Hukuki varlığı ortadan kalkıncaya kadar "Devlet-i Âliye"nin resmi yaklaşımı da bu "Osmanlıcılık" çerçevesinde olmuştur. Kabul edilmelidir ki, başkaca bir çözüm yolunun da pratik olarak bir değeri yoktu. Dolayısıyla Osmanlıcılık, bir fikir hareketi olmaktan ziyade bir " siyasal tavır" olarak anlam kazanmaktadır. Osmanlılık, devletin "vatandaşlık" tanımlaması olarak algılanmalıdır. Dinleri ve ırkları ne olursa olsun bütün Osmanlılar, merkezi devletin eşit haklara sahip vatandaşlar olarak algıladığı bir statüye sahip olacaklardı. Parlamentoda ve Hükûmette dini veya milli varlıklar olarak değil, tek tek vatandaşlar olarak temsil edileceklerdi. Osmanlı devlet adamları için tek millet vardı : Osmanlı milleti. Farklı dini grupları önce "cemaat", daha sonra "anasır" kelimeleri ile ifade ettiler[63].

Yüzyılın ortalarına doğru, mevcut uzlaşma temellerinin artık birlikteliği sağlamaya yetmediği belli olmuştu. Tanzimat'ın şekillendirdiği yeni elitler toplumun meseleleri ile ilgilenmeyi misyon olarak gördüler ve " kurtuluş reçeteleri" üretmeye başladılar.

### *1- İttihad-ı İslam Düşüncesi*

19. yüzyılın hiç değilse ilk çeyreğinden itibaren açıkça tanımlanabilecek en önemli rekabetlerinden biri Batı Avrupa ile Rusya arasında Osmanlı devleti ve ülkesi üzerindeki rekabet olarak tanımlanabilir. Bu dönemde , Avrupa dışında kalan dünyada, sömürgeci güçler arasında henüz paylaşılmamış olan toprakların büyük bölümü Müslümanların elinde bulunmaktaydı ve İslam dünyasında İran istisna edilirse Osmanlı devletinden başka bağımsız bir devlet yoktu. İngiltere, Hindistan'ı kontrol altına almıştı, Uzakdoğu'da üstünlüğünü sağlamlaştırmak için Mısır'dan Afga-

---

[62] E. Z. Karal, **a.g.e.,** s. 308.

[63] Bu husus için Bkz. : Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", **Mustafa Reşit Paşa ve Zamanı Semineri, Bildiriler,** Ankara-1987, s. 13-23. Keza Karş. : B. Eryılmaz, **a.g.e.,** s. 91 vd.

nistan'a kadar geniş bir sahayı egemenliği altında tutmak istiyor, bu amaçla politikalar geliştiriyordu. Fransa, ilk hedef olarak Kuzey Afrika'yı seçmişti. Avusturya- Macaristan'ın yayılma alanı Balkanlardı. Rusya, Panislavizm'i yayılmasının ideolojik dayanağı haline getirmiş bulunuyordu ve bu ideolojinin kendisine Balkanlarda sağlayacağı doğal müttefiklerine dayanarak Boğazlar'ı kontrol ederek, Basra körfezine kadar nüfûzunu yaymak ve bu suretle evrensel Ortodoks Birliği'ni kurmak peşindeydi.Osmanlı devleti bütün bu sömürgeci hedeflerin odak noktası olduğu bir dönemde hemen her sahada gerilemekte, söz konusu meydan okumalar karşısında çözüm üretmekten uzak durumda bulunmaktaydı. Bu şartlar altında Osmanlı diplomatları "denge politikası" olarak adlandırılan ve büyük devletlerin kendi aralarındaki çekişmelerden faydalanmak esasına dayalı bir dış politikayı geliştirdi. Ancak, ülkenin büyük güçler tarafından paylaşılmasının önüne geçmek gene de mümkün olmadı.

Sünni Müslümanların tek bağımsız devleti yavaş yavaş paylaşılırken, Osmanlı sınırları dışında kalan toprakları da sömürgeleştiriliyordu. Osmanlı devletinin kaderiyle, İslam dünyasının kaderi hemen hemen aynileşmişti. "...Böyle bir zamanda Osmanlı sultanı II. Abdülhamid, üzerinde taşıdığı Halifelik sıfatının sahip olduğu nüfûzu güçlendirmeyi ve bunu kullanmayı düşündü. Fakat mesele sadece Osmanlı-Türk devletinin ayakta kalması meselesi değil, bütün Müslümanların esaret ile hürriyet arasında bir yol seçmesi meselesiydi. Bu yüzden II. Abdülhamid'in Hilafet siyaseti ile, bu meseleyi sırf İslamiyet ve İslam milletleri açısından ele alan Müslüman aydınların reformcu görüşleri bir noktada birleşti. Tarihte İttihad-ı İslam adıyla bilinen hadisenin kaynağı budur..."[64].

Tanzimatçıların "İttihad-ı Anasır" ve " İmtizac-ı Akvam" davasında Müslüman unsurların birlikte yürümeleri herhangi bir endişeye düşülmeksizin doğal olarak görülüyordu. Aynı geleneği devam ettiren ve İtti-

[64] Erol Güngör, **İslamın Bugünkü Meseleleri**, İstanbul-1989(6), s. 161.

had-ı İslam fikrini ortaya atan Yeni Osmanlıların[65] öncülerinden Namık Kemal ***"...Arapları uhuvvet-i islamiye ve tabiiyet-i hilafet bize o suretle raptettirmiştir ki, onun fekkine olsa olsa Allah muktedir olur, olsa olsa şeytan rıza gösterir..."*** diyordu[66]. O'na göre ***"...Devlet-i Âliyye'nin suret-i terkibi nazargah-ı mütalaaya alınınca bedaheten görülür ki ; hukukta müsavi, menfaatde yekdiğeriyle müşterek ve fakat lisanda, cinsiyette ve hele efkarda mecmuu birbirine ve her biri mecmuuna mugayir birçok eczanın içtima'ından hasıl olmuş bir heyetiz..."***[67]. Aynı yazısında sık sık vurguladığı gibi, Osmanlılar birbirinden kopmaz bir bütün teşkil ederler. Nitekim,***"...cins ve mezhepçe mevcud olan ihtilaf vatanın inhilalini mucip olamaz. Arabistan istisna olununca mülkün hangi cihetine bakılırsa bakılsın cinsiyet ü diyanet-i mütebayine ashabı bir vücûdun âzâyı âliyesi gibi birbirine geçmiş, birbirine sarılmış görünür..."***[68]. Namık Kemal'in yazdıklarının daha sonraki Türk fikir hayatını da derinden etkilediğini hatırda tutmak gerekmektedir[69].

Aslında, Genç Osmanlılar hareketinin özellikle 1870'li yıllarda yoğun bir fikri faaliyet içinde oldukları biliniyor ve bu faaliyetin imparatorluğun geleceğinin ne olacağını sorgulayan tartışmalarının odak noktasını da " İttihad-ı İslam" ve "İmtizac-ı Akvam" yani İslam dayanışması ve milletlerin kaynaşması meselesi teşkil ediyordu[70]. Bu tartışmalardan sonra varılan genel kanı ise Osmanlı devletinin gelecekte de var olmasının temel

---

[65] Yeni Osmanlı düşüncesinin kaynakları ve ilk temsilcilerinin fikirleri için Bkz. : Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,** Çev. : Mümtazer Türköne- Fahri Unan-İrfan Erdoğan, İstanbul-1996.

[66] Namık Kemal, "İmtizac-ı Akvam", **Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye,** İstanbul-1327, s. 241-247.

[67] N. Kemal, **a. g. m.** , s. 244.

[68] N. Kemal, "Vatan", **a.g.e.,** s. 320-330.

[69] Bu hususta Bkz. : Ş. Mardin, **Yeni Osmanlı . . .** , s. 315 vd.

[70] Namık Kemal'in bu hususta yazdıkları hakkında bir fikir edinmek için Bkz. : Namık Kemal, "İttihad-ı İslam", **İbret,** n. 11, 21 Rebiülahir 1289(27 Haziran 1872). Karş. : Ali Suavi, "Türk", **Ulum,** n. 2, 1 Rebiülahir 1286( 11 Temmuz 1869), s. 1-17. Bu tartışmalara ilişkin genel bir değerlendirme için Bkz. : E. Z. Karal, **a.g.e.,** s. 295-315.

şartının Müslüman milletlerin dayanışmasını güçlendirmek ve yeni bir uzlaşma (cohesion) temeli oluşturmaktan geçtiği idi.

Esasında, İttihad-ı İslam fikrinin bir zihin cimnastiği olmaktan çıkıp, siyasi programa dönüşmesi II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında (1876-1909)söz konusu olabilmiştir. Bu yıllarda İstanbul'da bulunan ve buradaki tartışmaların içinde de zaman zaman yer alan Cemaleddin Efgani, bunu daha sonra bir siyasi programa dönüştürerek ün kazanmaya başlamıştır. Bir bakıma devlet adamı ile entelektüelin yolları geçmişte defalarca tekrarlandığı gibi bir kez daha kesişmiştir.

1880'li yıllarda İttihad-ı İslam fikrinin en önemli temsilcisi Efgani idi[71]. Osmanlı aydınları tarafından kısaca Afganlı Şeyh olarak anılan Cemaleddin, Batı'nın İslam dünyasına karşı sağladığı ezici üstünlüğe ve siyasal-ekonomik baskılarına karşı tek kurtuluş yolunun İslam ülkelerinin modernleşmesi olduğunu iddia ediyordu. Efgani'nin yaptığı çağrı iki yönlü olmuştur : İslam dünyasının birliği ve halkçılık...Fikirlerinin sıradan insanları bile ne kadar etkilediğini anlayabilmek için İskenderiye'de yaptığı şu konuşmayı örnek alabiliriz ***"...Sen, zavallı fellah (çiftçi)..."*** diye başlıyordu söze ve devam ediyordu ***"...toprağın kalbini yarıyorsun da niye seni ezenlerin kalbini yarmıyorsun?...Uyanın, sarhoşluğunuzdan ayrılın ve diğer milletler gibi hür yaşayın..."***[72]. Camilerin minberlerinde halka doğrudan yapılan bu çağrıların etkisi kolayca tahmin edilebilir. Mesela, Mısır'da Arabi Paşa ayaklanmasının gerisinde bu tür çağrıların yattığı ileri sürülmüştür[73].

---

[71] C. Efganinin fikirleri ve hayatı için Bkz. : M. Türköne, **a. g. yylt.** , s. 14 vd. Fikirlerinin kısa bir özeti için Bkz. : H. Saab, **a.g.e.,** s. 190-197 ve F. Rahman, **a.g.e.,** s. 283-284. Batı dillerinde Efgani'ye ve ideolojik çağrılarına ilişkin çalışmalar oldukça fazladır. Biz bunların ancak bir kısmını görebildik.

[72] Nakleden : H. Saab, **a.g.e.,** s. 190.

[73] Chakib Benafri, "Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgal Edilmesi ve Mısır Milliyetçiliğinin Doğuşu", H. Ü. E. F. Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Hazırlık Çalışması, Ankara 1989.

Efgani'nin çağrılarında ağırlıklı olarak vurguladığı noktalardan biri İslam dünyasında kurulacak "siyasi birliğin", yabancıların müdahaleleri ve İslam toprakları üzerinde kurdukları hakimiyet karşısında alınacak yegane etkili tedbir olduğu düşüncesidir. İkinci nokta ise bu yabancı müdahaleler karşısında güçlü, gerçek ve sürekli bir teminat oluşturabilmenin ancak "halk iradesi" ile kurulacak, "Anayasaya dayalı" Hükûmetler aracılığıyla mümkün olabileceğidir[74].

Efgani, Alman konfedere sistemine benzeyen bir İslam Birliği oluşturulmasını savunuyordu. Tam bir birliğin oluşturulabilmesi için büyük engellerin varlığını görmemesi mümkün değildi. Bu sebeple gerek dolaştığı, gerek "Urvet'ül Vuska" vasıtasıyla ulaştığı İslam ülkelerinde, bu ülkelerin daha büyük bir bütünün parçaları olduğu fikrini yaymaya çalıştı. Bu birliğin temeli "Müslüman kardeşliği" olacaktı : "...Bunu gerçekleştirmenin yolu Müslüman milletler arasındaki münasebetleri kuvvetlendirmek ve ortak menfaatleri sağlamlaştırıp, kendi haklarını koruyan dış politikaları destekleyerek vatandaşlar arasındaki birliği kuvvetlendirmekten geçer..."[75]. II. Abdülhamid'in İstanbul'a yaptığı daveti kabul ettiğinde; Hilafetin etrafında bir konfederasyon veya federasyon biçiminde İran, Afganistan, Türkiye ve bağlı bölgelerden oluşan bir "İslam Cephesi" kurmak umudunu taşıyordu[76]. Cemaleddin bu düşüncesini Necib Melhame vasıtasıyla Halife'ye duyurmuş ve İslam birliğine çekirdek olarak Osmanlı devletini gördüğünü açıklamıştı. Formülü, Osmanlı devletinin bir krallıklar krallığına dönüşmesi olarak özetlenebilir. Merkezileşmeyi tenkid ederek Mısır örneğini veren Efgani "âdem-i merkeziyet" fikrini işleyen ilk fikir adamı olarak da tanımlanabilir. Otonom vilayetler, metbû

---

Bu çalışma, değerli hocam Gümeç Karamuk tarafından bana verilmiş ve araştırmacının izniyle kullanılmıştır.

[74] Robert G. Landen, **The Emergence Of The Modern Middle East, Selected Works**, Newyork-1970, s. 106. Karş. : H. Saab, **a.g.e.,** s. 192.

[75] H. Saab, **a.g.e.,** s. 191.

[76] H. Saab, **a.g.e.,** s. 191-192.

olarak Sultan-Halife'yi tanıyacak ve böylece İslam ülkeleri yabancı yönetimi tehdidinden kurtulma şansı bulabileceklerdi[77]. Bu birlik aynı zamanda Anayasal bir birlik olacaktı. Burada ince bir farka dikkat etmek gerekmektedir: Cemaleddin, Anayasa'nın halk tarafından korunabilmesi ve sahip çıkılması ve bu suretle halkın yönetim konusunda doğrudan doğruya devreye girebilmesi için, yani ; bir anlamda haklarının farkına varabilmesi için "bağışlanmış Anayasa"yı hayata aktaracak pratik mekanizmaların serbestçe işletilmesinin şart olduğuna işaret etmektedir[78].

Dikkat edilirse, İttihad-ı İslam fikrinin bu en tanınmış temsilcisinin fikirlerinde halk – yahut kamuoyu = efkarı umumiye- kontrolü ve katılımı önemli bir unsur olarak algılanmakta ve öne çıkarılmaktadır.

Efgani, bu düşüncelerinde yalnız değildir. Nitekim, Tunuslu Hayreddin Paşa'ya göre de Avrupa, hürriyet sayesinde gelişmiştir. Danışma esasına dayalı Hükûmet –Şura- Müslümanlara ait bir kurumdur. Müslüman devletler bu esasa dayalı yönetim ve Avrupa sisteminden gerekli olan şeyleri kabul etmedikçe ilerleyemezlerdi. Avrupa'nın Müslümanlara üstünlüğü kurumlaştırılmış adaleti ve hürriyetidir. Çağdaş medeniyetin temeli "ferdi hürriyet" idi ve Müslümanlar kendi ülkelerinde bunu kabul ederek kanunlar için temel hareket noktası olarak kullanmalıydılar[79].

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak netice olarak diyebiliriz ki ; İttihad-ı İslam düşüncesinin bir mukavemet ideolojisi olarak ortaya çıkışı ve varlığı Osmanlı devletiyle ve O'nun varlığını sürdürmesi ile yakından ilgilidir. İslam dünyasının Halife'nin etrafında oluşturacağı siyasi birliği gerçekleştirmek, korumak ve sürdürmek bu düşüncenin temel motifini oluşturmaktaydı. Ancak, gerek Efgani'nin ve gerekse diğerlerinin

---

[77] H. Saab, **a.g.e.,** s. 193.

[78] H. Saab, **a.g.e.,** s. 193.

[79] Ercümend Kuran, "Tunuslu Hayreddin Paşa ve Türliye'nin Çağdaşlaşlması", **Töre,** S. 158 (Temmuz 1984), s. 38-39. Keza; Cemil Meriç, **Mağaradakiler**, İstanbul-1978, s. 275-291.

çabaları ve çağrıları, kendi islami çevrelerinin dışında da yankı bulmuş ve milliyetçiliğin bir öncülü olarak da algılanmıştır[80].

## *B-DÖNÜŞÜMÜN ÖNCÜLERİ*

Avrupa'da gelişen liberal-milliyetçi akımın, 19. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı siyasal düşüncesini etkilemeye başladığını söyleyebiliriz. Avrupa'da ikamet eden Mısırlı ve Türk öğrencilerin bir kısmı "vatan" , "vatandaşlık","millet" kavramlarını tanıdılar ve bunlara İslamî manalar yükleyerek kendi ülkelerine aktardılar[81] . Milliyetçilik, Müslüman Osmanlıların fikir kategorileri arasına "Osmanlıcılık" ve "İttihad-ı İslam" gibi ulus-üstü niteliği ağır basan bir yapıda girdi. Bu yeni fikir kategorileriyle ; ailesine, ırkına, diline, ülkesine veya kültürüne bakılmaksızın "...bütün müminler kardeştir..." şeklindeki geleneksel İslami ilke arasında herhangi bir çelişki yoktu[82]. Halbuki, Avrupa'daki anlamıyla milliyetçilik, ferdin dini inancına bakılmaksızın yukarıda sayılan niteliklerin hepsini veya bazılarını taşıyan bir toplumsal birimin üyesi olduğunun bilincine varmasıdır. Bu anlamda milliyetçilik "...ferdin üyesi olduğunu kabul ettiği millet dahil, farklı milletleri ortaya çıkaran bazı özelliklerin varlığını anlamak ve mensubu bulunduğu milletin gücünü, istiklalini ve refahını artırmak isteğidir..."[83].

Araplar arasında bu duygunun güçlenmesinde başlangıç hareketi olarak 19. yüzyılda gelişen "Arap Edebi Uyanışı"nı esas alabiliriz[84]. Bu dönemde, batı tesirlerinin güçlü olarak hissedilmesi, edebiyat alanında da

---

[80] Bu konuda Bkz. : Sylvia G. Haim, **Arab Nationalism, An Antology**, Los Angeles-1976, s. 3-22. Yazar Arap milliyetçiliğinin gelişim seyrini etkileyen önemli yazıları topladığı eserinin giriş bölümünde, Arap tarihçiliğini baz olarak almakta ve yukarıda anılan isimlere atıfta bulunmaktadır.

[81] B. Lewis, **Modern Türk...**, s. 331-340.

[82] **Kur'an**, Hucurat, 10.

[83] **Nationalism, A Report of A Study Group Of The Royal Institute Of International Affairs**, London-1939, s. XX'den nakleden H. Saab, **a.g.e.**, s. 263.

[84] Arap Edebi Uyanışı deyimi, Arapça "El-Nahde'ül Edebi" ifadesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

başlıca üç eğilimin doğmasına yol açtı. Edebiyatta klasik biçime dönmek ve eskiyi canlandırmak; Arap edebiyatını batılı verilere göre geliştirip yenileştirmek yahut özünü saklı tutmak şartıyla Arap edebiyatını batı kültürüne has metot[85]larla geliştirmek. Özellikle sonuncusu, Arap aydınlar arasında yaygın bir eğilim haline gelmişti.

Modern bir fikir olarak milliyetçiliğin, geleneksel bütünleştirici değerler karşısında kazanacağı başarının ilk işaretleri 19. yüzyılın ikinci yarısında Beyrut, Kahire, Halep ve İstanbul'daki Arap edebi ve fikri hareketinde gözlenebilmektedir[86].

Esasında Arap milliyetçiliğindeki iki ana yönelimin bu devrede şekillendiğini de söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, daha çok Beyrut ve Lübnan'daki okullarda çalışan Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin eğittikleri Hıristiyan Arap aydınlarınca geliştirilen lâik ve Arap kültürünü temel alan milliyetçiliktir. İkincisi ise, geleneksel islami değerlerden yola çıkarak "Osmanlıcılık" ve "İttihad-ı İslam" gibi ara duraklardan sonra ortaya çıkan ve Müslüman Arap aydınlarının inşa ettikleri milliyetçilik çizgisidir.

### *1- Arap Milliyetçiliği'nin Doğuşunda Hıristiyan Arap Aydınlarının Katkıları*

Nisbeten lâik unsurlar taşıyan Arap milliyetçiliği fikrini ilk işleyen aydınların başında Lübnanlı yazar Butrus El-Bustani[87] gelir. 1859'da

---

[85] Aynı dönemde Türk edebiyatında da benzeri arayışlar vardır. Bu arayışları hemen her alana yaymak mümkündür. Arap edebi uyanışı için Bkz. : **Ana Britannica**, C. II, s. 235. Karş. : **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi**, C. II-III, Yay. Haz. : Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil, İstanbul-1978/1979.

[86] H. Saab, **a.g.e.,** s. 201.

[87] Butrus El-Bustani : (D. 1819, Dubbiye- Ö. : 1 Mayıs 1883, Beyrut) Arap kültürünün yeniden canlanmasında önemli rol oynayan yazar ve dilci. Bir çok yazar yetiştiren Maruni asıllı Bustani ailesindendir. İlk öğrenimini Ayn Varaka İlahiyat Okulu'nda görmüştür. 1840'da Beyrut'ta Amerikan Misyonerlerle tanışarak Protestanlığı kabul etti. Abeyh'te bir okula öğretmen olarak atandı. Burada Keşf'ül Hicab adlı Aritmetik risalesini yazdı.

Bustani'nin Arap kültürüne en önemli katkısı edebiyat alanındaydı. Arapların Batı medeniyetini ve bilimini öğrenmeleri gerektiğini düşünerek ilk altı cildini 1876-1883 yılları arasında

Beyrut'ta verdiği bir konferansta, Arapçılığın bileşenleri olarak, tarih, kan ve dili vurgulamaksızın zikretmiş, coğrafi sınırlarını tanımladığı bu Arapçılığın, Arap edebiyatına sahip çıkarak, onunla övünen herkesi kapsadığını örtülü biçimde ifade etmiştir[88]. Bustani'nin düşüncelerinin netleşmesine vesile teşkil eden olay ise Suriye Ayaklanması'dır. 1860'da patlak veren olaylarda Batılıların tutumları, O'na Suriye'deki Osmanlı yönetiminin ne kadar lüzumlu olduğunu göstermiştir. Ayaklanmanın hemen akabinde "Nafir Suriye" adı altında düzensiz olarak çıkardığı gazetede işlediği konular ve ileri sürdüğü fikirler oldukça önemlidir : hoşgörü, birlik ve vatan sevgisi... " ***...bu vatanın (Suriye'nin) çocukları, siz aynı havayı teneffüs ediyorsunuz ve aynı dili konuşuyorsunuz. Üzerinde dolaştığınız ülke, ilgileriniz ve geleneklerinizaynı...Berr'ül Şam olarak bilinen Suriye bizim anavatanımızdır...ve Suriye sekenesi dini, menşei, grubu ne olursa olsun vatanımızın çocuklarıdır...Suriyelilerin geri kalması aralarında birlik ve sevginin az olmasından, mezhepçiliğin gücüne teslim olmalarından kaynaklanmaktadır...***"[89]. Bu çağrılarda açık olarak vurgulanan şey "**birlik**" ve "**vatanseverlik**"tir. Bu çağrıda bir noktaya dikkat çekmekte fayda vardır : bir insanın doğduğu yeri sevmesi, yahut vatanını sevmesi, Müslümanlar arasında da çok yaygın bir vasıftır. Fakat Osmanlı ülkesinde, "vatanseverlik" bir kimlik unsuru olarak siyasal bir fonksiyon üstlenmeye başlamaktadır ve Bustani bu üslubuyla bir öncü niteliğini kazanmaktadır.

---

hazırladığı Dairet'ül Maarif adlı ansiklopedisinin bu alanda büyük katkısı oldu. Bustani, kültür alanında yeniden canlanma doğrultusundaki görüşlerini yaymak amacıyla 1870'de El Cinan adlı siyasal ve edebi Dergiyi yayınlamaya başladı. Bir Hıristiyan olarak Suriye'deki değişik dini gruplar arasında hoş görü ve güvene dayalı bir anlayışı yaymaya çalıştı. Suriye'yi "anavatan" olarak görüyordu. Bu anavatan kavramı onda bir kültürel kimlik anlayışını ifade etmektedir. Bkz. : **Ana Britannica**, C. V, s. 155.

[88] Butrus Abu Manneh, "The Christians Between Ottomanism and Syrian Nationalism : The Ideas of Butrus al-Bustani", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. : 11, No. 3 ( May-1980), ss. 287-304.

[89] B. A. Manneh, **a. g. m.**, s. 290-291.

Bustani'nin bu yazılarıyla, onunla çağdaş olan diğer bazı Arap aydınlarının çabalarının çakışması, milliyetçiliğin hız kazanmasını sağlayacaktır. Mesela, bunlardan İbrahim El-Yazıcı[90] gibileri üstü kapalı bir şekilde lâik milliyetçiliğe taraftar olduklarını söylerler. Bu çabaların Lübnan ve Suriye'de mahalli milliyetçilik fikirlerinin gelişmesine katkıda bulunduğu ve Pan-Arap fikrine engel teşkil ettiği ileri sürülmüştür[91].

Yazıcı, Osmanlı yenilikçileriyle de bir noktada birleşmektedir. Doğulular, en azından Araplar, Avrupalılardan aşağı değildiler, tam tersine en dikkate değer halk onlardı. Dolayısıyla onlara eski ihtişamlarının yeniden kazandırılması gerekliydi[92]. Öteki Hıristiyan Arap aydınları da ondan farklı olarak Doğu'yu daha geniş bir açıdan ele aldılar. Meselâ, Edib İshak'a göre[93] Doğu ***"...dünyayı ve insanın durumunu değiştiren dini ve siyasi hareketlerin köklerinin bulunduğu yerdir..."***[94] ***"...eski ihtişama hürmetle, şimdiki duruma nefretle bakarak yüreklerini hırs ve coşku ateşiyle alevlendirdikten sonra vatanseverler utanç verici yenilikleri silerek gerçek şeriatı arıtacak ve Doğu'ya eski büyüklüğünü kazandırmada rehberlik edeceklerdir..."***[95].

---

[90] İbrahim Nassif Yazıcı : D. 25 Mart 1800, Kefr Şima- Ö. : 8 Şubat 1871 Beyrut). Arap edebi geleneklerinin canlanmasında önemli rol oynayan Lübnanlı bilim adamı ve şair. Osmanlı yönetiminde devlet görevlerinde bulunmuş Hıristiyan bir ailedendi. 1840'a kadar Lübnan Emiri Beşir Şihab'ın hizmetinde çalıştı. Daha sonra Beyrut'a taşınarak edebi çalışmalarını sürdürdü. Bir süre mahalli misyoner okulları için Arapça ders kitaplarını hazırlamada Amerikalı Misyonerlere yardım etti. Arapça'ya ve klasik Arap edebiyatına duyduğu derin hayranlıktan hareketle, yüzyıllardır dile yerleşmiş olan bozulmaları ortadan kaldırmaya ve klasik yöntemlere dönüşü sağlamaya çalıştı. Makame türündeki şiirlerini Mecmuat2ül Bahreyn adlı eserinde topladı. Çalışmaları çağdaş Arap kültürünü derinden etkiledi. Bkz. : **Ana Britannica**, C. XXII, s. 335.

[91] Ç. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 140.

[92] C. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 141 ; Karş. : Halil İnalcık, "The Nature of Traditional Society : Turkey", **Political Modernisation In Japan and Turkey,** Yy. R. E. Ward- D. Rustow, Princeton-1964, s. 42-63.

[93] Hayatı hakkında maalesef bilgi edinilemedi.

[94] Edib İshak, **El-Durar**, ed. Avni İshak, Beyrut- 1909, s. 105'den nakleden C. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 141.

[95] C. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 142.

Dikkate değer bir diğer örnek de bir Hıristiyan olarak doğan ama 1860 öncesinde İslamiyeti benimseyen Ahmed Faris Eş-Şidyak'tır[96]. Şidyak'ın fikirleri adeta iki ayrı ada niteliğinde olan Osmanlı toplumundaki Hıristiyan ve Müslüman kültürlerini yaşamış bir insan olarak da önem kazanmaktadır. O, tam bir Osmanlıcıdır. Özellikle 1860'dan sonraki fikirleri kendisinden sonra çok sık tekrarlanmıştır. Ana çizgileri aşağı yukarı şunlardan ibarettir: Osmanlı devleti bir şeriat devletidir, İslam her şeyin en iyisidir, en mükemmelidir. İslam, Hıristiyanlığa üstündür ve Batı İslam'dan yararlanmak suretiyle gelişebilmiştir. Her bilim, her fen ve teknik İslam'da vardır Böyle olduğu içindir ki, İslam'ın özüne bağlı kalındığı ve uygulandığı sürece bir devlet başarılı olur. Fakat, bunu uygulamaktan vazgeçtiği zaman çöker. O halde yapılacak şey İslam'ın özüne sarılmaktır[97].

### *2 - Arap Milliyetçiliği'nin Müslüman Öncüleri*

Müslüman Araplar arasında bu fikirlerin yayılmasında etkili olanlardan ilk önemli isim, 1826-1831 yılları arasında Fransa'da yaşamış olan Rıfa'a El-Tahtavi'dir[98]. Fikirlerini Kitab-ı Talhis El-İbriz ila Talhis-i Ba-

---

[96] Ahmed Faris Eş-Şidyak : D. 1801 Aşkut- Ö. 20 Eylül 1887 İstanbul) Arap şair, yazar ve gazeteci. Dilbilim çalışmalarıyla da tanınmıştır. Maruni ailelerden birinin çocuğuydu. Öğrenimini Kahire Maruniye Medresesi'nde tamamladı. Mısır'ın resmi gazetesi Vekayi-i Mısriye'nin yazı kurulunda görev aldı. Daha sonra Malta'ya giderek 1834-1838 arasında . Arapça öğretmenliği yaptı. 1848'de Fransa'ya, oradan da İngiltere'ye geçti. 1855'te Tunus Bey'inin çağrısı üzerine geçtiği Tunus'ta Er-Radiü't-Tunusi gazetesini yayınladı. Orada Müslüman oldu. 1857'de Abdülmecid'in çağrısına uyarak İstanbul'a gitti. 1861'de haftalık El-Cevaib gazetesini burada kurdu. Çalışmaları daha çok dilbilim ağırlıklıdır. Bkz. : **Ana Britannica**, C. VIII, s. 448.

[97] Şidyak'ın gazeteciliği için Bkz. : Atilla Çetin, "El-Cevaib Gazetesi ve Yayını", **İÜEF Tarih Dergisi**, S. 34, İstanbul-1984, s. 475-484. Ayrıca fikirleri hakkında farklı bir değerlendirme için Bkz. : İlhan Arsel, **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İstanbul-1977, s. 227-229.

[98] Rıfa'a Rafi El-Tahtavi : D. 1801 Tahta - Ö. 1873 Mısır) Batıya ayak uydurma problemine İslami çerçevede çözümler bulmaya çalışan Mısırlı eğitimci, yazar ve bilgin. Mısırlı öğrencilere din dersi vermek amacıyla gittiği Fransa'da, Paris'te beş yıl kaldı (1826-1831). Orada Fransızca öğrendi. Fransız Şarkiyatçılarla tanıştı, tarih ve coğrafya araştırmalarında bulundu. Dönüşünde çevirmenliğin yanı sıra, Fransızca bir gazetenin yayın yönetmenliğini yürüttü. Kahire'de yeni açılan bir dil okulunun, ardından Tercüme Dairesinin başına getirildi (1841).

riz adlı bir kitapta topladı. Eser 1834'te yayınlandı ve 1840'ta, Mehmed Ali Paşa'nın talimatıyla Türkçe'ye tercüme edildi[99]. Oldukça yoğun bir ilgiyle karşılandı[100].

Tahtavi, toplumsal düzenin Tanrı tarafından kurulduğunu ve hükümdarın da O'nun temsilcisi olduğunu savunuyordu. Hükümdarın otoritesine getirilebilecek tek sınır onun vicdanının sesi olabilirdi. Halk, hak sahibi olmakla birlikte, hükümdar adaletle yönetmeli ve halkının maddi refahını yükseltmeye çalışmalıydı. Halk da vatandaşlık görevlerini dürüstlükle yerine getirmeli, bunun için devlet tarafından eğitilmeliydi[101].

Tahtavi ve çağdaşları basit taklitçiler olmaktan ziyade, Avrupa'daki milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı toplumuna aktarılamayacağını bilen insanlardı. Unutulmamalıdır ki, farklı insanlar aynı fikirleri başka yollardan hayata aktarırlar. Nitekim, Tahtavi " Mısır Vatanseverliği"nden söz ederken, Osmanlı ıslahatçıları da bir "Osmanlı Vatanseverliği" yaratmaya çalışıyorlardı[102]. Kolayca tahmin edileceği gibi bunların hiçbiri Avrupai milliyet fikirlerini derinlemesine bilmiyorlardı ve hemen tamamı geleneksel İslami Hanedan devletini sorgulamasız benimsiyorlardı. Keza Tahtavi ve Osmanlı Tanzimatçıları geleneksel Osmanlı kültürüyle yetişmişlerdi. Avrupai " vatanseverlik"le ilgilenmişler ve kendi "ülkelerinde"

---

Tarih, coğrafya ve askerlikle ilgili birçok kitap çevirisine katkıda bulundu. Hidiv İ. Abbas Paşa'nın Batılılaşmaya karşı tutumu yüzünden 1848'de Hartum'a sürgün edildi. Said Paşa'nın başa geçmesinden (1854) sonra Kahire'ye döndü. Çevirmenlik ve gazeteciliğin yanı sıra ilmi çalışmalarını da sürdürdü. Tahtavi'nin modernleşme anlayışının temelinde uyumlu bir devlet ve toplum çerçevesinde, Batı teknolojisinin yardımıyla maddi bir ilerleme sağlama düşüncesi yatar. Bkz. : **Ana Britannica**, C. XX, s. 334-335.

[99] Yazarın fikirlerinin bir kısmının dere edildiği bir eseri milli Kütüphane'de mevcut olmakla beraber eksiktir. Rıfa'a Bin Bedevi, **Seyahatname-i Rıfa'a**, Çev. : Rüstem Besim, Mısır-1839. Burada da eserin Mehmed Ali Paşa'nın talimatıyla Türkçe'ye çevrildiği s. 4-6'da kayıtlıdır.

[100] Bu eserdeki fikirler için Bkz. : C. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 122.

[101] **Ana Britannica**, C. XX, s. 335.

[102] Roderic H. Davison, "Turkish Attitudes Concernings Christian-Muslim Equality In The Nineteenth Century", **American Historical Review**. LIX, (1954), s. 852'den nakleden C. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 124.

bunu uygulamanın yollarını aramışlardır[103]. Kültürel ve dini bakımdan Osmanlı toplumunun ezici çoğunluğu eskiye bağlı kalmış olmakla birlikte, ilk reformlar yönetici seçkinlerde birtakım köksüz değişikliklere sebep olmuştu[104]. Dolayısıyla Tahtavi'yi ve çağdaşlarını ayrılıkçı milliyetçiler olmaktan çok bütünleştirici Osmanlıcılar olarak algılamak daha doğru olacaktır. Fakat, Osmanlı toplumundaki geleneksel bir inancın sarsılmaya başladığını da ilk onlarda görebiliriz : Müslümanlardaki "üstünlük" duygusu sarsılmaktadır.

Geleneksel olarak Osmanlı devletinin gerilemesine konulan teşhis hemen hemen ***"...Cümleye malum olduğu üzere, Devlet-i Aliyemizin bidayet-i zuhurundan beri ahkâm-ı Celile-i Kur'aniye ve kavanin-i şer'iyyeye kemaliyle riayet olunduğundan, Saltanat-ı Seniyyemizin kuvvet ve meknet ve bilcümle tebaasının refah ve ma'muriyyeti rütbe-i gayete vasıl bulmuşken, yüzeli sene vardır ki... ne şer'i Şerif'e ve ne kavanin-i münifeye inkıyad ve imtisal olunmamak hasebiyle, evvelki kuvvet ve ma'muriyyet bilakis zaaf ve fakra mübeddel olmuş..."***[105] şeklinde Tanzimat Fermanı'nın girişinde belirtildiği gibidir. Hemen bütün gelenekçi – Müslüman aydınların ortak gerekçeleri bu fikirlerin değişik yorumlamalarından ibarettir denilebilir. Arap aydınları arasında hem Tanzimat Fermanı'nın girişindeki gerekçeleri paylaşan ve hem de Arapçılık- Osmanlıcılık ikilemini yaşayanların büyük çoğunluğu oluşturduklarını söyleyebiliriz. Bunlardan Abdurrahman El-Kevakıbi'nin fikirleri, yaygın tesiri itibarıyla da zikredilecektir.

Kevakıbi'nin iki önemli eserinden birincisi "Taba'a El-İstibdat" idi. Yazar bu eserinde istibdadı ***"...hesap verme veya cezalandırılma korkusu olmaksızın halkı dilediğince yöneten mutlak Hükûmetin bir vasfı..."***

---

[103] C. E. Dawn, a.g.e., s. 124-126.

[104] Bu hususta Bkz. : İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul-1983 ve Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, İstanbul-1986, s. 31-68.

[105] **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi**, C. I, s. 1.

olarak tanımlamaktaydı[106]. Bunun, kendinden öncekilerden farklılığı açıktır. Müstebid yönetici ve din ile istibdad arasındaki ilişkinin zamanı için cüretkar sayılabilecek bir tanımını verdikten sonra, onun Müslüman bir yönetici sayılamayacağını söyler : ***"...İslamiyet...özünde...demokrasi ile aristokrasi arasında ve tam ortada bulunan bir siyasi hürriyet temeli üzerinde kuruludur... Kur'an istibdadın ortadan kaldırılması, adaletin yüceltilmesi ve meşveret kurma mecburiyetine dair emirlerle doludur..."***[107] der. Kitabının girişinde belli bir müstebid yöneticiyi kastetmediğini belirtmesine rağmen, okuyucu onun yazılarında II. Abdülhamid'in kişiliğini bulur[108].

Kevakıbi'nin Araplık ve Osmanlılıkla ilgili fikirlerini daha açık olarak belirttiği diğer eseri ise Ummu'l Kur'a'dır[109]. Yazar, bu kitabında, Müslümanların geri kalmasının sebeplerini ele almak ve çözüm yolları bulmak amacıyla Mekke'de toplanmış olan ve her mezhepten Müslümanların katıldıkları hayali bir kongredeki tartışmaları kaydetmiştir. Kongre Başkanı "***Uyuşukluk bütün Müslümanların temel özelliğidir***" der. Müslümanların bu durumunun sebebi nedir? Kongreye katılanların cevaplandırması gereken soru budur. Suriye'den gelen delege ***"...bunun sebebi kaderciliktir"*** der. Kudüs delegesine göre sebep istibdad ; Medine delegesine göre: din alimlerinin ve dervişlerin yozlaşması ; Moğol delegeye göre: önderlikten yoksun kalmış olmak ; Vehhabi'ye göre : hakim din anlayışı; Tebriz delegesine göre ise : dinden sapmaya karşı kayıtsız kalmaktır. Sonuçta, bütün tartışmalar, kongre sekreterliğini üstlenmiş olan yazar tarafından özetlenir[110].

Kevakıbi'nin Ummu'l Kur'a'da, geri kalmışlığın açıklaması için kullandığı anahtar kavram bütün Osmanlı yenilikçilerinin tekrarladıkları hu-

---

[106] H. Saab, **a.g.e.,** s. 201.

[107] H. Saab, **a.g.e.,** s. 201.

[108] H. Saab, **a.g.e.,** s. 202.

[109] Mekke'ye verilen isimlerden biridir, "şehirlerin anası" anlamına gelmektedir.

[110] H. Saab, **a.g.e.,** s. 202-203.

sustur : "...***Şu anda var olan dinin, bütün cihanda atalarımızın, sayesinde yükseldikleri din olmadığı konusunda hala şüphesi olan kimse var mıdır?... Müslümanların güçten düşmesinin sebebi dini kusurlarıdır...***"[111] . Teklif edilen çözüm yolu da Tanzimatçılarınkine benzer : "***...Kitab'ın açık buyrukları, Sünnet'in güvenilir kısımları, İcma'nın teyid edilmiş şartları hakkındaki bilgilerimize dayanmalıyız... Çünkü atalarımızın imanı cemaatin yeniden yararlanmayı reddetmeyeceği bir kaynaktır...***"[112]. Kur'an ve Sünnet'in yalnızca "***...Kur'anın dili olan Arap dili bilgisi***" ile anlaşılması mümkündür. Tıpkı Muhammed Abduh ve Raşit Rıza gibi Kevakıbi de İslamlık içinde Arapların ayrıcalıklı konumda olduklarını sık sık vurgular : "***...Araplar, dini bütünleşme için...tek araçtır***"[113]. Burada esas önemli olan çözümlemede ortaya çıkan dönüşümdür : Arapların üstünlüğü ve İslamiyet'i yeniden canlandırmadaki rollerinin altının çizilmesi yenidir.

Osmanlı devletine "...en büyük devlet, gidişatı Müslümanları alakadar eden devlet" olarak saygı duyan Kevakıbi'nin, Osmanlı idari sisteminin ıslahı için ileri sürdüğü fikirleri de vardı : "...Türkiye nüfûsunu oluşturan her milletin idari muhtariyete ulaşması gerektiğini" savunuyordu[114]. Son olarak bir İslam Devletleri federasyonunun kurulmasını kolaylaştıracak bir Arap Halifeliği'nin oluşturulmasını teklif ediyordu. Bu düşüncesi ile Efgani'den ayrıldığı ortadadır.

Kongre'nin aldığı kararlar arasında dikkat çeken birkaç nokta daha vardı : Müslümanların, reform programlarıyla uğraşan sürekli bir Cemiyet oluşturmaları, fikirlerinin yayılması için bir aylık dergi çıkarılması, bütün Müslümanların başkentlerinde temsilciler bulundurulması fakat merkezin Kahire olması gibi[115].

---

[111] Abdurrahman El-Kevakıbi, **Ummu'l Kur'a**, Kahire-1931, s. 60'dan nakleden C. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 137 vd.

[112] A. Kevakıbi, **a.g.e.,** s. 67.

[113] A. Kevakıbi, **a.g.e.,** s. 71.

[114] A. Kevakıbi, **a.g.e.,** s. 198.

[115] H. Saab, **a.g.e.,** s. 204.

Kevakıbi'nin önerilerindeki yeni unsurların başında İstanbul dışında örgütlenme ve yayın faaliyetleri gelmektedir ki ; Arap siyasal hareketinin II. Meşrutiyet dönemindeki uygulamaları bu yönde gelişmiştir. Diğer yandan, II. Meşrutiyet döneminde Arap mebusların âdem-i merkeziyet fikrine taraftar olmaları, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Arap vilayetlerinde epeyce güçlü durumda bulunması pek tesadüfi sayılmamalıdır[116].

Şöyle veya böyle Bustani ve Kevakıbi, Arapçılık cereyanının ilk modern kavramlarını formüle ettiklerinde; biri lâik ve diğeri yarı-dini olmak üzere iki değişik karakter vermiş olmakla, Arap milliyetçiliğindeki kutuplaşmayı da başlatmış oluyorlardı. Kevakıbi, Arap farklılığını dinde bulurken; Bustani, dini önemli bir unsuru olarak kabul ettiği Arap kültürünü ölçü olarak alıyordu[117]. Nihayet denilebilir ki; Arapçılık ve Türkçülük, yenilikçi Osmanlıcılık'tan ve bunun harekete geçirdiği tepkilerden gelişmiştir. Her iki teoriyi de ilgilendiren esas nokta Doğu kültürünün Batı'ninkinden aşağı olmadığıdır. Müslüman Doğu'nun ve Hıristiyan Batı'nın genel durumları arasındaki uçurum 19. yüzyılda Osmanlı entelektüel ve siyasal hareketlerinde önemli bir belirleyici olmuştur. Özellikle devlet politikasını çizen ve uygulayanlar Batı'ya bakmak mecburiyetini hissetmişlerdir.

Vatanseverliğe ve milliyetçiliğe olan ilgi, Osmanlıların Doğu ve Batı arasındaki gurur kırıcı farklılıkların ve bunların nasıl yok edileceklerinin üzerinde durmalarının bir sonucuydu. Batılılaşma taraftarı olan Osmanlılar, vatanseverliğin Avrupa'nın ilerlemesinin dayandığı temellerden biri olduğuna, askeri ve idari usullerin yanı sıra bunun da benimsenmesi gerektiğine inanmaktaydılar[118]. Bu inanç Türkler arasında genelleştirilmiş

---

[116] Nitekim 1912 seçimlerine ilişkin bir çalışma bu konuda ortaya ilginç ipuçları koymuştur. Bkz. : Rashid İsmail Khalidi, "The 1912 Election Campaign In The Cities of Bilad al-Sham", **International Journal of Middle East Studies,** 16(1984), s. 461-474.

[117] Karş. : H. Saab, **a.g.e.,** s. 204 ve C. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 167.

[118] E. Kuran, **a. g. m.** , s. 38.

bir Osmanlıcılığın; Mısır'da Osmanlıcılık eğilimleri taşıyan mahalli İslami Mısır milliyetçiliğinin belirmesine yol açtı[119]. Muhammed Abduh'un başını çektiği reformist İslamcılar, Arapların dilleri ve geçmişleriyle İslamiyetin ve Doğu'nun korunması ve canlandırılmasındaki rolünü vurgulamaları Arap milliyetçiliğinin motive edilmesinde öncü bir rol üstlendiler.

Osmanlıcılık gibi Arapçılık da Avrupa'nın genel ilerlemesi sonucunda, Osmanlı tebaasının karşılaştıkları meselelere bulmak zorunda oldukları birer çıkış yolu olarak değerlendirilmelidir. Bu çabaların sonucu olarak din ve hanedana bağlılık unsurlarının meşruiyetin temelini oluşturduğu bir bölgede milliyetçilik de yerini almış oluyordu.

[119] C. E. Dawn, **a.g.e.**, s. 145.

# III. BÖLÜM

## *DÜŞÜNCE'DEN SİYASAL EYLEME: ARAP ÖRGÜTLERİ*

# III. BÖLÜM

## *DÜŞÜNCE'DEN SİYASAL EYLEME : ARAP ÖRGÜTLERİ*

### *A-Başlangıç*

1840'lı yıllardan itibaren Arapça konuşan Osmanlı eyaletlerinde, mevcut yönetime karşı yayılan hoşnutsuzluk gözle görülür hale gelmişti ve buralardaki Osmanlı otoritesi artık rakipsiz değildi. Üstelik, Avrupalı misyonerlerin sürdürdükleri eğitim gayreti, küçük fakat aktif bir Hıristiyan aydın sınıfının oluşmasını sağladı. Bu aydınlar özellikle "El-Nahde" hareketinin canlanmasında birincil bir rol üstlendiler. Bu tarz estetik ilgilerin yanı sıra, bilhassa Suriyeli Hıristiyanların bir kısmı Müslümanlar arasında giderek zorlaştığına inandıkları hayatlarını rahatlatmak için Fransa ile siyasi bağlar kurmaya yöneldiler[120].

1860-1861 Suriye Buhranı patlak verdiğinde[121] Osmanlı bürokrasisi meseleyi diplomatik yollardan çözmeyi başarmış, fakat ; bölgede Batı nüfûzunun yayılmasını ve hoşnutsuzluğun tepkiye dönüşmesini önleyememişti[122]. Her şeye rağmen, Suriye'de Arap milliyetçiliğinin yayılması için gerekli ortam henüz hazır değildi. 1880'li yıllarda Osmanlı devletinin Arap tebaası arasındaki hakim siyasi yönelimlerin İslamcılık, Osmanlıcılık ve giderek artan bir Araplık şuuru olduğu söylenebilir. Bölgede ortaya çıkan siyasi mahiyetteki faaliyetler, teşkilatlı birer ihtilal hareketi olmaktan ziyade, özellikle Suriye'de gelişen ve Arap dünyasının diğer bölgelerine gelişigüzel sürüklenen, tesadüfen yakılmış şenlik ateşleri görünümündedir.

---

[120] Bu konuda geniş bilgi için Bkz. : Hisham Sharabi, **Arab Entellectuals And The West : The Formative Years, 1875-1914,** Baltimor-1960

[121] Suriye Buhranı ile ilgili olarak Bkz. : A. Haluk Ulman, **1860-1861 Suriye Buhranı**, Ankara-1966, s. 54-61 ve özellikle 75-94.

[122] A. H. Ülman, **a.g.e.,** s. 95-124.

II. Abdülhamid'in Arap vilayetlerine yönelik politikası İslam ve Osmanlıcılık üzerine inşa edilmişti[123]. Osmanlı devletinin bir İslam imparatorluğu olduğu düşüncesi en azından Müslümanlar arasında güçlü ve etkili bir biçimde yerleştirilmeye gayret ediliyordu. Bu politikayı vilayetlerde uygulayacak olan mahalli bürokrasiydi. Onlar da eşraf, şeyh ve tarikatlar aracılığıyla halk üzerinde etkili olmaya çalışıyorlardı[124]. Fakat, bu tarz bir bağlılığın sürdürülebilmesi her şeyden önce merkezi otoritenin nüfûzunu hissettirebilecek güç ve yetenekte olmasıyla yakından ilgilidir. Halbuki Osmanlı devletinin asıl sorunu kaybettiği bu güç ve yeteneğe yeniden kavuşmaktı. Üstelik , devletin zayıflığı, sömürgeci güçlerin amansız baskısı karşısındaki çaresizliği görüldükçe, Arapça konuşulan vilayetlerde, özellikle devlet hizmetinde olmayan aydınlar arasında farklı arayışların ortaya çıkmasına uygun bir zemin oluşturuyordu. Bu çerçeve göz önüne alındığında denilebilir ki ; İstanbul'un uyguladığı politikalar geleneksel güçleri etkilemeyi bir ölçüde başarmakta, fakat, yeni kuşak için inandırıcı olamamaktaydı. Ülkenin bu bölgelerinde değişik mahalli şartlar ve inanış tarzlarındaki çeşitlilik sebebiyle, II. Abdülhamid'in makamının dini cephelerini öne çıkararak sürdürmeye çalıştığı Osmanlı hakimiyeti farklı sonuçlara sebep oldu[125]. Arap milliyetçiliğinin pek çok öncüsünün hayatlarının önemli bir bölümünde Osmanlıcı olması bu politikaların dikkate alınması gereken etkileri olduğunu gösterir[126]. Gene de unutulmamalıdır ki, milliyetçiliğin yükseldiği ve Batı tesirlerinin bütün

---

[123] Bu konuda genel fikir verebilecek bir çalışma olarak Bkz. : Engin D. Akarlı, "Abdülhamid's Policy In The Arab Provinces", **Türk – Arap İlişkileri, Geçmişte, Bugün ve Gelecekte**, Ankara-1979, s. 44-60.

[124] Ebubekir Hazım Tepeyran, bölgedeki çeşitli görevleri sırasında, bölgedeki aşiretlerle yerel yöneticiler ve merkezi Hükûmet arasındaki ilişkilere dair ilginç gözlemlerini yazmıştır. Bkz. : **Canlı Tarihler**, Yy. Haz. : Tahsin Demiray, C. 1, İstanbul-1944, özellikle s. 264 vd.

[125] II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki mensuplarının takip ettikleri politikaların zaman içindeki değişiminin iki ayrı şahsiyetin hayatı etrafında incelendiği şu çalışmalara bakılabilir : William L. Cleveland, **Batı'ya Karşı İslam: Şekip Arslan'ın Mücadelesi**, Çev. : Selahattin Ayaz, İstanbul-1991 ; W. L. Cleveland, **The Making Of An Arab Nationalist : Ottomanism And Arabism In The Life And Thought Of Satı Al-Husri,** Princeton-1971.

[126] W. L. Cleveland, **a.g.e.,** s. 31-68.

ağırlığıyla hissedildiği bir çağda, Osmanlı devleti tam bir çözülme içindedir ve aynı yapıyı sürdürebilecek dinamizme de sahip değildir.

Suriyeli Hıristiyan cemaatten bir kısmının bakış açılarına göre, Avrupa bir tehdit değil, bir model ve potansiyel bir müttefik olarak algılanmıştır[127]. Nitekim, ancak 1875'e kadar indirilebilen ilk örgütlü Arap hareketi de Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji'nde okumakta olan beş Hıristiyan Arap genci tarafından oluşturulmuştu[128]. Cemiyet'in kurucuları arasında bulunan Faris Nimr Paşa'nın[129] anlattıklarına göre "...***Ortadoğu'da yaşayan halk kitlelerinde milliyetçilik fikrinin bulunmaması... Müslümanların aralarında Sünni/Şii, Hıristiyanların da Maruni, Yunan Ortodoks, Katolik ve Protestan olarak bölünmüş olmaları...bir milli birliği imkansız kılmaktaydı...***"[130]. Dolayısıyla bu örgütlenmeyi gerçekleştirenler ülkedeki diğer dini grupların da harekete katılmasını sağlamaya çalıştılar. Müslüman ve Dürzi gençlerin de katılmasıyla üye sayıları 22'ye kadar çıktı[131].

---

[127] H. Sharabi, **a.g.e.,** s. 57.

[128] Bu tarih oldukça tartışmaya açık bir zamanı işaretlemektedir. Faris Nimr'in anlattıklarına göre bu faaliyetleri yürütenler şunlardı : İbrahim El-Hurani, Ya'kub Sarruf, İbrahim El-Yazıci, Faris Nimr ve Şahin Makarius. ". . . Cemiyet önce 20 kadar üye tarafından kuruldu ve daha sonra 70'e kadar ulaştı. Bu tür bir faaliyetin ortaya çıkmasında etkili olan ise Suriye Protestan Koleji'nde Fransızca öğreten Elias Habbalin adındaki öğretmendi. Habbalin bir Maruni idi ve Mason'du. Volter'i okurdu. İhtilalci ve terakki taraftarı fikirleri vardı. Sınıftaki Fransızca dersinden sonra, siyasete girer; Türk yönetimiyle bu yönetimin adaletsizliğinden ve rüşvetçi memurlardan şikayet ederdi. Öğrencilerin tamamı hıristiyandı ve sonunda gayretli birer taraftar haline geldiler. Bunların her biri birer Habbalin olmaya ve onu aşmaya çalıştılar. Fikirlerini başkalarına aktardılar. Bir diğer gayretkeş ise Selim Ammun idi. Deyr'ül Kamerliydi. Amcası İbrahim Paşa zamanında Lübnan Valisi olmuştu. Dumas okurdu. Üç silahşörlerin etkisiyle diğer iki arkadaşıyla birlikte Lübnan'ı Türklerden kurtarmak amacıyla gizli cemiyet kurdu. . . " Bkz. : Zeine N(oureddin) Zeine, **The Emergence Of Arab Nationalism**, Beirut-1959, s. 68.

[129] Faris Nimr : Arap dünyasında oldukça tanınmış birisidir. Lübnan'da doğdu. 1883'de Mısır'a göçtü, bundan sonra sürekli olarak burada yaşadı. Aylık ilmi bir dergi olan El-Muktataf'ın kurucularından biridir. Daha sonra günlük gazete El-Mukattam'ı Kahire'de çıkarmaya başladı. Bu gazetenin Arapça konuşulan bölgelerde geniş bir okuyucu kitlesi vardı.

[130] Z. N. Zeine, **a.g.e.,** s. 67.

[131] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 79. Zeine, Antonius'un bu örgütü ve etkisini abarttığı görüşündedir. Bkz. : Z. N. Zeine, **a.g.e.,** s. 66.

Örgütün merkezi Beyrut'tu, kurucular genellikle şehrin güneyinde buluşurlar ve fikir alışverişinde bulunurlardı[132]. Bir süre sonra Trablusşam ve Sayda'da birer şube kurmayı başardılar[133]. Başlangıçta sohbetten öteye geçmeyen toplantılar, zamanla gelişti ve dışa açılmaya, fikirlerini yaymaya karar verdiler. 1880'den itibaren bazı afişler hazırlandı ve Şam, Trablusşam, Sayda şehirlerinde örgüt mensupları tarafından duvarlara yapıştırıldı. Hükûmet, derhal karşı tedbirlere başvurdu, bazı tutuklamalar oldu, ancak örgütün varlığı tesbit edilemedi[134]. Bu sırada örgüt içinde de önemli bir fikir ayrılığı ortaya çıktı. En önemlisi Nimr Paşa'nın dediği gibi Türklerin Lübnan'dan çıkarılması konusunda Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir anlaşmanın sağlanamamasıydı ve kısa bir süre sonra da örgüt dağıldı[135]. Kurucularının, sonraki Arap hareketleri içinde önemli rol oynadıkları şüphesizdir. Cemiyetin faaliyetleri birkaç önemli ipucu vermektedir. Mesela 1880'de duvarlara yapıştırılan afişlerden birincisinde Türk yönetiminin kötü yönleri şiddetle kınanıyor ve Arap halkı isyana teşvik edilerek bu yönetimi devirmesi telkin ediliyordu. Cemiyet'in yayınladığı son bildiri, daha sonraki dönemde, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yoğun olarak yöneltilmiş bir suçlama olan " Türkleştirme Politikası"nı yeren ifadeler taşımakta idi. Nisbeten erken kabul edilebilecek bir dönem olan 1880'de bu tarz iddiaların varlığı, aslında söz konusu iddiaların inandırıcı olmadığına delil olarak da gösterilebilir. Bu bildiride, Türklerin şimdi de Arap dili üzerinde baskı kurmaya çalıştıkları ; Hilafet'i Türk hakimiyetini meşrulaştırmak için istismar ettikleri ve esasen Türklerin İslami hükümleri daima ihlal ettikleri ileri sürülüyordu. Son olarak da hazırlanan programın ana hatları dercedilmişti. Buna göre :

---

[132] Z. N. Zeine, **a.g.e.,** s. 69.

[133] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 79.

[134] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 80-81.

[135] Z. N. Zeine, **a.g.e.,** s. 70.

**1-** Lübnan ve Suriye'ye birlikte bağımsızlık verilmelidir.

**2-** Arapça ülkede resmi dil olarak tanınmalıdır.

**3-** Hürriyetle ilgili bütün bilgi ve fikirlerin yayılması için sansür ve benzeri sınırlamalar kaldırılmalıydı.

**4-** Mahalli askeri hizmetlerin yerine getirilmesi için Arap vilayetlerinden toplanmış askerlerden oluşan birimlerin görevlendirilmesi yoluna gidilmeliydi[136].

Bu program üzerinde Butrus El-Bustani ve İbrahim El-Yazıci'nin etkileri son derece açıktır ve Arap milli bilincinin uyandırılmasında "Arap Edebi Uyanışı"nın ne kadar önemli olduğunu gösteren çarpıcı bir örnektir[137]. Diğer taraftan anılan bildiriler, 1876 Anayasası'nda resmi dilin Türkçe olmasını açıkça tenkid ediyor görünmektedir. Oysa Arap dili okullarda resmen öğretilmekte, ancak devlet dili Türkçe olarak belirlenmiş bulunmaktaydı.

### *B - Genç Türkler ve Genç Araplar*

II. Abdülhamid'in, Anayasayı yürürlükten kaldırarak, Meclis'i feshetmesi ile aydın muhalefeti hem ülke içinde hem de ülke dışında örgütlü bir muhalefet hareketi olarak gelişmeye ve güçlenmeye başladı. Bu muhalefet hareketine dahil olan veya dışında kalmasına rağmen "Osmanlılık" bağını ön planda tutsa bile, "Arapçılık" duygusuyla hareket eden muhalif Arap aydınlarından da söz etmek gerekmektedir.

1890'dan önce Osmanlıcı bir görüntü ile hareket eden Arap aydınları arasında Selim Faris ilk göze çarpan şahsiyettir[138]. Faris'in 1890'dan önceki faaliyetlerinin iki ana noktada toplandığı söylenebilir. Bunlardan bi-

---

[136] Bildirilerin geniş bir özeti için Bkz. : G. Antonius, **a.g.e.,** s. 82-84.

[137] Karş. : C. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 124 ve B. A. Manneh, **a. g. m.** , s. 287 vd.

[138] Selim Faris, yukarıda fikirlerine temas edilen Faris eş-Şidyak'ın oğludur.

rincisi, Arap unsuru arasında başlayan ayrılık isteklerinin fikri çerçevesini oluşturmak ve bu hususta İngiltere'nin katkılarını sağlamak; ikincisi ise bu muhalefet hareketini İstanbul'daki yüksek dereceli Arap memurlar arasında yeniden düzenlemek gayretidir[139]. Eserlerinde daha çok Sultan'ı ve politikasını tenkide yönelmiştir.

Selim Faris, 1894'e kadar sarfettiği çabalarla sınırlı bir başarı elde etmiş ve "Hürriyet" adlı bir gazete çıkararak "Osmanlı Islahat Fırkası" adı altında bir sözde parti oluşturmayı da başarmıştı[140]. Ancak, Jöntürkler ; Selim Faris'in, gazetesindeki "Osmanlılık" gayretlerine rağmen onunla ilişki kurmakta çekingen davranmışlardır[141]. Bunun sebeplerinden biri onun İstanbul'daki resmi çevrelerle olan ilişkisidir[142]. Burada bizim için ilginç olan Faris'in düşüncelerini Osmanlıcı bir çerçeve içinde açıklamaya çalışmasıdır[143]. Bu yıllarda Arap milliyetçilerinin henüz kendilerini "Osmanlıcılık" fikrine doğrudan doğruya meydan okuyabilecek kadar güçlü hissetmediklerini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Selim Faris'in aksine, Jöntürklerle yoğun ilişkiler içinde olan Arap muhaliflerin oluşturdukları en önemli Genç Arap organizasyonu olan Türk-Suriye Komitesi'nden söz etmek gerekir. Bu komitenin lideri Halil Ganem idi[144]. Komitenin adı ilk defa Habib Antony Salmone'un yayınladığı kitapta duyuldu. Salmone Komite adına Emin Emir Arslan ve Halil

---

[139] M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürklük, (1889-1902),** İstanbul-1985, s. 93 vd.

[140] M. . Ş. Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 96. İfade yazara aittir ve oldukça yerindedir. Çünkü bu partinin faaliyetleri Selim Faris'ten ve çok dar bir çevreden öteye geçememiştir.

[141] Hürriyet gazetesinin Osmanlıcılığı için Bkz. : M. Ş. Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 93; Şerif Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908,** İstanbul-1983, s. 37.

[142] Bkz. : Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,** İstanbul-1959, s. 148. Kuran, Faris'in mektuplarından bir kısmını yayınlayarak, O'nun ilişkilerini ortaya koymaktadır. Yazar'ın Prens Sabahattin'le olan yakınlığı göz önüne alınır ve Faris'e karşı tavrı düşünülürse, Faris'in daha çok bir "Arapçı" olarak ün yaptığı sonucuna ulaşmak gerekmektedir.

[143] M. Ş. Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 93-104 ; Karş. : A. B. Kuran, **a.g.e.,** s. 148 vd.

[144] M. Ş. Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 105 ; Ş. Mardin, **Jöntürklerin. . . ,** s. 38 vd.

Ganem'i konuşturuyordu[145]. Ganem, ilk Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Suriye mebusu olarak bulunmuş, meclisin feshi üzerine Fransa'ya kaçmış ve muhalefetini orada sürdürmüştür. 1893'ten itibaren Le Croissant (Hilal) adlı bir dergi yayınlamaya başlamıştı[146]. Aynı yıl Beyrut'taki Dürzi Cemaatinin önde gelen liderlerinden Emin Emir Arslan da Paris'e geldi ve Ganem'le işbirliği yapmaya başladı[147]. Aynı günlerde, muhalif geleneğine uygun olarak bir gazete çıkarmakta olan ve aforoz edilmiş sabık bir papaz, Kateb de sahnede görünmeye başladı[148]. Fransız taraftarıydı ve onlardan para yardımı alıyordu[149].

1895'de bu üç kişinin öncülüğünde, yurt dışındaki Arap muhaliflerin bir kısmının bir araya getirilmesi için gayret gösterildiği ve bunun bir ölçüde sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu grup kendilerine Türk-Suriye Komitesi adını vererek Türkiye El-Fettat (Genç Türkiye) adında bir dergi çıkarmaya başladı. Halil Ganem, aynı dönemde çıkmaya başlayan "Meşveret"in de yazar kadrosunda bulunuyordu. Komite ile Jöntürk muhalefeti arasında artık organik bağ kurulmuş bulunuyordu denebilir. Nitekim bu ilişkiler Saray'a Suriyelilerle Jöntürklerin birleşmekte oldukları biçiminde duyurulacaktır[150] . Ganem'in Osmanlıcılığının samimi olduğu yolundaki tesbitler bize göre de haklıdır[151]. Zira Ganem'in vefat ettiği 1903 yılında milliyetçilik henüz yaygın hale gelebilmiş değildi. Türk - Suriye Komitesi'nin hazırladığı Islahat programına da işaret etmek faydalı olacaktır. Buna göre : Anayasa'nın yeniden yürürlüğe konulması ve parlamentonun toplanması, "Temsilciler Meclisi" tarafından seçilecek bir

---

[145] Ş. Mardin, **a.g.e.,** s. 38.

[146] Ş. Mardin, **a.g.e.,** s. 38.

[147] M. Ş. Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 106.

[148] Kateb için Bkz. : Ş. Mardin, **a.g.e.,** s. 39 ; M. Ş. Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 107 vd.

[149] M. Ş. Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 108. Hanioğlu'nun dipnotlarında konunun detaylarına ilişkin atıf ve açıklamalar bulunmaktadır.

[150] M. Ş. Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 110.

[151] M. Ş. Hanioğlu, **a.g.e.,** s. 111.

"Milli Konsey" oluşturulması, yönetimin yeniden örgütlenmesi, askerlik yükümlülüğünün "ırk ve inanç" ayrımı yapılmaksızın herkesi kapsayacak biçimde yaygınlaştırılması, Valilerin Milli Konsey tarafından atanmaları ve bu atamaların Meclis tarafından onaylanması, Subay adaylarının yetkili makamlar tarafından seçilmesi ve ancak bir sınavdan geçenlere subay rütbesi verilmesi, her vilayette şubeleri olan bir "Maliye Müfettişleri" teşkilatının kurulması, Milli Eğitimin teşviki, bayındırlık ve ziraat işlerinin düzene sokulması [152].

1880-1908 devresi için son olarak şunları söyleyebiliriz : 20. yüzyılın başlarında Süveyş'in doğusundaki Arap topraklarında iki ideoloji savaş halindedir : hakim durumda bulunan Osmanlıcılık ve buna karşı uyanmakta olan Arap milliyetçiliği. İkincisinin vurguladığı temel noktalar, o coğrafyada yaşayanlar için daha cazipti : Arapların hakları ve imtiyazları olan bir toplum olduğu ve bunun Türkler tarafından önemsenmediği...

### *C- II. Meşrutiyet Döneminde Arap Milliyetçiliğinin Örgütlenmesi*

Arap milliyetçiliğinin, 1914 öncesinde rekabet ettiği hakim ideoloji olan Osmanlıcılığın yerini niçin aldığı sorusunun cevabını vermek sanıldığı kadar kolay değildir. Belki de Arapların büyük kısmı, Osmanlı devletinin savaştan mağlup çıkmasıyla, artık Batı ile İslam dünyası arasındaki farkı kapatamayacağı düşüncesiyle kanaat değiştirdiler.

Osmanlı hanedanına ve dini değerlere bağlılığın temellerini oluşturduğu toplumsal birliktelik, yüzyılın başında özellikle eğitim görmüş kesimlerde yükselen milli özlemler karşısında önemini kaybetti. Meşrutiyetin ilanına kadar birlikte olan "Osmanlı Münevveranı", Anayasalı rejim yeniden işlemeye başladıktan sonra, hadiselerin de tesiriyle kendi gayelerine yöneldiler. Bu süreç hem Türkler, hem de Araplar açısından pek kolay olma-

[152] Habib Anthony Salmone, **The Fall and Resurrection of Turkey**, London- 1896, s. 248'den nakleden Ş. Mardin, **Jöntürklerin. . .**, s. 148 vd.

dı. Milliyetçiliğin İslam toplumunun tabiatı gereği[153] kitlelere bir şuur halinde intikal etmesindeki zorluklar göz önüne alınırsa, bu akımın daha çok bir aydın hareketi olarak gelişmesinin sebeplerini anlamak mümkündür.

Kurulan Arap örgütlerindeki toplumsal/siyasal dokuya bakıldığında İttihat ve Terakki hareketinde rastlanan özelliklerin hemen hemen aynısını bu örgütlerde de görmek mümkündür. Açık faaliyetler içinde efsaneleştirilen gizlilik, her şeyden çok "cemiyet"e ve "dava"ya bağlılık ve kendini adama...

Önemli bir farklılığı burada vurgulamak gerekiyor : Türk milliyetçiliği. İttihad ve Terakki'nin iktidarı sağlamlaştıkça, destek bulmakta pek zorlanmıyordu. Çünkü idareci sınıfta çoğunluk Türklerdeydi, devletin resmi dili Türkçe'ydi. Buna karşılık Arap milliyetçiliği yine aynı sebeplerden ötürü gizliliğin sağlayacağı güvene sığınmak zorundaydı ve tabii bu sebeple faaliyetleri sınırlı kalmaktaydı. Açık örgütlenmelerde "Osmanlıcı" davranmak Anayasanın getirdiği bir zorunluluktu. Şunu yine de hatırlamalıyız : Milliyetçilik hala bir aydın hareketidir. 1918 sonrasına kadar da Arap milliyetçileri arkalarında umdukları halk desteğini bulamamışlardır.

II. Meşrutiyet dönemi Arap cemiyetlerinin örgütlenmesinde ve faaliyetlerinde bu ikilik sürekli var olagelmiştir. Kanunlar çerçevesinde yürütülen faaliyetleri organize edenlerle, gizli faaliyetler içinde bulunanlar çoğu kere aynı insanlar olmuşlardır. Bu dar kadro 1918'e kadar milliyetçiliği, Araplar arasında hakim ideoloji haline getirememiş, ama önemli mesafe alınmasını sağlamıştır.

Bu dönemde mutad olduğu üzere Arap unsuru tarafından da pek çok cemiyetler kurulmuştur[154]. Burada bu örgütlerin en önemlileri üzerinde

---

[153] Burada kastedilen İslam toplumunda devletle halk arasında aracı kurumların yokluğu ve yönetime ve siyasete katılmadaki eksikliklerdir. Bkz. : Ş. Mardin, **Din ve İdeoloji**, s. 48 vd. Keza ; M. D. Kılınçkaya, **a. g. m.** , s. 170.

[154] Bu Cemiyetler şunlardır : El İhaül Arabi ve'l-Usmani, El-Müntediül Edebi, Kahtaniyye Cemiyeti, El Fettat, El-Ahd, El-Cemiyyet'ül Sevriyyetül Arabiyye, Nahdet'ül Lübnaniye,

durulacaktır. Bu örgütlenmeler iki boyutta yani açık ve gizli örgütlenmeler olarak ele alınacaktır.

### *1-Açık Arap Cemiyetleri :*

### *a-El- İhaül Arabi ve'l Usmani : Osmanlı-Arap Kardeşlik Cemiyeti*

1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanından hemen sonra, basında II. Abdülhamid'e yakınlıklarıyla bilinen bazı Araplara saldırılar yapılmaya başlanmış, muhtemelen bu saldırının muhataplarının desteğiyle İstanbul'da bulunan Arapların örgütlenmesi için faaliyete geçilmişti[155]. Cemiyetin kurucularının çoğu eski rejimle işbirliği yapanlarla sıkı münasebet içindeydi ve bu da yeni rejimin onlara şüpheyle bakmasına yetiyordu[156]. Ayrıca karşılıklı şüphelerin açıkça ortaya konulması için henüz erken olmakla beraber Osmanlı-Arap Kardeşlik Cemiyeti'nin kurucuları, Muhammed Reşid Rıza, Refik El-Azm ve diğer Arap milliyetçisi önderlerce

---

Cemiyet-i Islahiye, La Merkeziye, Alemi Ahzar. Burada, kurulan cemiyetlerin tam bir listesini vermek mümkün değildir. Ancak bir noktayı düzeltmek gerekmektedir. T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler adlı olağanüstü eserinde bu hususu muhtemelen gözden kaçırmış olmalıdır. Zira Suriye Osmanlı Cemi, yeti olarak zikrettiği cemiyet, daha sonra ortaya ıkan Sevriyyetül Arabiyye Cemiyeti'dir. İha El-Arabi ve Cemiyetül İha El-Usmani olarak iki ayrı cemiyet halinde zikredilen Cemiyetler ise aynı cemiyetin yani El-İhaül Arabi vel Usmani Cemiyeti'nin tam adıdır. Bu karışıklığa IV. Ordu'nun yayınladığı kitap sebep vermiş olmalıdır. Bkz. : Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** C. I, İstanbul-1984, s. 600'deki liste. Karş. : **Aliye Divan-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesail-i Siyasiye Hakkında İzahat,** Dersaadet- 1332(1916), s. 3-4. Burada, bizim zikrettiğimiz iki cemiyet hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Bunlar El Fettat ve Alemül Ahzar Cemiyetleridir. Bunun sebeplerine daha sonra yemas edilecektir.

[155] Bkz. : Taj El-Sir Ahmed Harran, "The Young Turks and The Arabs The Role of Arab Societies In The Turkish- Arab Relations In The Period 1908-1914", **Türk-Arap İlişkileri : Geçmişte, Bugün ve Gelecekte**, Ankara-1979, s. 182-202. Örnek olarak Bkz. : **İkdam**, 13 Ağustos 1324(1908).

[156] Bunlardan bazıları şunlardır : İzzet Paşa El-Abid, Naum Paşa, Selim Melhame , Necib Melhame. Selim Melhame : Lübnanlı bir Maruni idi ve Kabinede Bakandı. Necib Melhame, II. Abdülhamid'in Hafiye teşkilatının başında bulunuyordu ve O'nun Arap vilayetlerindeki politikasının mimarı olarak kabul ediliyordu. Bkz. : Z. N. Zeine, **a. g. e,** s. 66, d. n. 5.

de şüpheyle karşılandıkları için daha başlangıçta prestij kaybetmişlerdi[157]. Özellikle Suriyeli Arap aydınlar, Cemiyet hakkındaki şüphelerini sürekli ortaya koymuşlardır. El-İha'nın tüzüğünün ilk maddesi İstanbul'daki Halife'ye bağlılığını belirtmektedir. Ayrıca derneğin, bağlı bulundukları mezhep veya gruba bakılmaksızın bütün Osmanlı Araplarına açık olduğu ifade ediliyordu[158]. Bu oldukça ilginçtir. Cemiyet'in "Osmanlı-Arap Kardeşliği" olarak ilan edilen adına rağmen tüzükteki bu madde kolaylıkla "Arapçılık" şeklinde yorumlanabilirdi ve nitekim öyle de olmuştur. İstanbul'da yayınlanan El –Adl adlı Arap gazetesi topluluğun Kurucularının kendi şahsi menfaatleri için böyle bir cemiyet kurdukları iddialarını yalanlamaya çalıştıysa da etkili olamadı[159].

Hazırlıklar tamamlanarak, Abdülkerim El-Halil, Cemil El-Hüseyni ve daha birkaç genç vasıtasıyla İstanbul'da bulunan Suriyelilere davetiyeler dağıtıldı ve Beyoğlu'ndaki Varyete Tiyatrosu'nda İttihad ve Terakki ileri gelenlerinin bir kısmının da katıldığı bir toplantı düzenlendi. Bu toplantıda Şefik El-Müeyyed ve Nadir El-Matran birer konuşma yaparak Arapların hukukunu savunmaya ve eğitim seviyelerini yükseltmeye çalışmak üzere El-İha'ül Usmani ve'l- Arabi adıyla bir cemiyetin kurulması ihtiyacını dile getirdiler ve teklif ettikleri isimlerin yönetime seçilmesini sağlamayı da başardılar[160]. Cemiyet, İstanbul'da güçlenmenin yanısıra Arap

---

[157] Bütün gizli ve açık faaliyetlerde, Araplar arasındaki rekabet unsurunu gözardı etmek yanlış olacaktur. Bu Arap hareketinde ve karakterinde son derece önemli bir motiftir. Dolayısıyla Arap Cemiyetleri içindeki karşılıklı suçlamaları aynı zamanda bu kişisel çekişmeleri göz önüne alarak değerlendirmekte fayda vardır. Bundan sonra kısaca "İzahat" olarak anacağımız IV. Ordu mahkeme tutanaklarında bu meseleye temasla daha başlangıçta kişisel çekişmelerin ön plana çıktığı belirtilmektedir. Bkz. : **İzahat**, s. 8-9. Yine bu hususta Bkz. : Z. N. Zeine, **a.g.e.,** s. 63.

[158] H. Saab, **a.g.e.,** s. 226.

[159] **El-Adl,** No. 1, 5 Teşrinievvel 1325.

[160] İzahat'taki versiyon biraz farklıdır : ". . . Meşrutiyetin hemen akab-ı ilanında eski Şam mebusu Şefik Bey El-Müeyyed ve Paris Mu'temerinde Baalbek murahhası olarak bulunan Nadir El-Matran, birkaç kişiyle beraber Büyükada'da bir evde "El-İha'ül Arabi" isminde bir cemiyet tesisine karar verdiler. . . " Bkz. : **İzahat**, s. 8. Esasında bu tarz bir gelişme normaldir. Çünkü, bir Cemiyet teşekkülü için önceden görüşmelerin yapılması doğaldır.

vilayetlerinde de büyük bir ilgi gördü ve Suriye ile Irak'ta birçok şubeler açmayı başardı[161].

Cemiyet'in amacı, meşrutiyetin devamını sağlamak için İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne yardımcı olmak, bütün Osmanlıları din ve mezhep farklılıklarını gözardı ederek bir araya getirmek olarak açıklanmıştı[162]. Ancak, yukarıda da değinildiği gibi El-İha bütün gayretini "El-Umma'ül Arabi" kavramı üzerine yoğunlaştırmıştır. Arap milletinin, ilmin ışığında yeni okul ve eğitim vasıtalarıyla donatılıp, gazetelerle aydınlatılarak daha refahlı hale getirmek isteğini öne çıkarıyorlardı. Programları ise şu esaslara dayanıyordu : İnsanları yeni fabrikalar, tarımsal, endüstriyel ve ticari şirketler oluşturabilmeleri için eğitmek ve bu suretle refah seviyesinin yükselmesini sağlayacak etkinliklere zemin hazırlamak. Aynı zamanda bedevilerin eğitimini de sağlayarak onları medeni insanlar gibi yaşamanın faydalarına inandırmak ve böylece bazı kötü alışkanlıklarından vazgeçmelerini temin etmek de amaçlar arasındaydı[163].

Programın anılan nitelikleri gözönüne alınarak, El-İha, İstanbul'daki Arap öğrencilerin milli ve meşruti amaçlarını ve beklentileriyle, memurların korkularını yansıtan bir cemiyet olarak tanımlanmıştır[164]. Bu fikirlerin yayılması için El-İha'ül Arabi adıyla bir de gazete çıkarıldı ve yurt dışındaki gazetelerle de irtibat tesis edildi[165]. El-İha'nın faaliyetleri daha çok Arap şuurunun uyanması doğrultusunda olmuştur. Cemiyetin kurucuları, kanaatlerinden dolayı İttihad ve Terakki'nin şüphelerini üzerinde topladığından 31 Mart Olayı sırasında, Suriye'deki bazı kışkırtmalara katıldıkları gerekçesiyle bütün şubeleri kapatılmıştır[166].

---

[161] **İzahat**, s. 8-9.

[162] **İzahat**, s. 9.

[163] Programın detayları için Bkz. : H. Saab, **a.g.e.,** s. 227 vd.

[164] H. Saab, **a.g.e.,** s. 227.

[165] **İzahat,** s. 9'da bu irtibat biraz muğlak olarak ifade edilir.

[166] **İzahat**, s. 10.

### *b- El-Müntedi'ül Edebi : Edebiyat Kulübü*

El-İha'nın şubelerinin kapatılması üzerine Abdülkerim El-Halil ve birkaç arkadaşı İstanbul'daki Arap gençleri arasında yeni bir teşkilat kurma çabasına giriştiler. El-Müntedi'ül Edebi bu faaliyetin sonucunda ortaya çıktı. Cemiyeti kurarken belirttikleri amaç : kültürel faaliyette bulunmaktı[167]. El-Müntedi'nin faaliyetleri ve programı Arap dünyasının çeşitli yerlerindeki kültür kulüplerine örnek teşkil etmiştir. Konularını Arap tarihinden alan piyesler sahnelediler, Arap tarihi ve kültürüyle ilgili konferanslar verildi. Halk toplantılarında heyecan verici şiirler okundu, coşkulu gösteriler yapıldı. Kulübün kurucuları daha çok öğrenciler ve memurlardı, yazarlar ve mebuslar da üye idiler. Cemiyetin Suriye ve Irak'taki şehirlerde şubeleri açıldı[168]. Bu sıralarda Suriye ve Beyrut'ta dolaşan Dr. Hüseyin Haydar, gazetelerin dikkatini çekerek, Cemiyet'in tanınmasını sağladı. Bu suretle İstanbul'a giden her Arap genci, tüzüğünü ve programını okuduğu El-Müntedi'ye üye kaydolunuyordu[169]. Üyeler, Kahire dahil olmak üzere bütün Arap şehirlerinde aktif çalışmalar yapıyorlardı[170]. Cemiyetin kurucularını etkileyen ise Abdulhamid El-Zuhravi idi. O'nun diğer Arap önderleri ile olan ilişkileri göz önüne alınarak esasında Cemiyet'in Kahire'den yönlendirildiği ileri sürülmüştür[171]. Nitekim, daha sonra yapılan sorgulamalarda Cemiyet üyelerinden Refik El-Azm ve Hakkı El-Azm, Şeyh Raşid Rıza ve Abdulhamid El-Zuhravi'nin Cemiyet'in perde arkasındaki fikir babaları olduğunu söylemişlerdir[172].

---

[167] **İzahat,** s. 10-11 ; H. Saab, **a.g.e.,** s. 228 ; Kurucuları : Abdülkerim Kasım El-Halil, Seyfeddin El-Hatib, Cemil El-Hüseyni , Yusuf Süleyman, İzzet El-Azımi, Refik Rezzak Sellum, Sami El-Azm, Arif Arif, Cevdet Kandusi, Asım Çelebi, Müslim Attar, Halid El-Hakim olarak bildirilmiş ise de İzzet El-Azımi ve Müslim Attar'ın istifası üzerine İsmail Saffar ve Asım Bissu kurucular arasına katılmışlardır. Bkz. : T. Z. Tunaya, **a.g.e.,** s. 608.

[168] H. Saab, **a.g.e.,** s. 228.

[169] **İzahat**, s. 11.

[170] H. Saab, **a.g.e.,** s. 228.

[171] **İzahat,** s. 11 vd.

[172] **İzahat**, s. 13.

Cemiyet'in genel amaçları Seyfettin El-Hatib'in açıkladığı biçimiyle "...Arap gençlerini toplu bulundurarak fikirlerini kavmiyet ve istiklal esaslarıyla terbiye etmek, vilayat-ı Arabiye'yi istiklal fikirleriyle meşbu' ve bu fikirleri neşr ve tamim için ikna edilmiş memurlar ve müşevvikler yetiştirmektir..."[173]. Cemiyetin, meşru faaliyetlerinin yanı sıra bir de gizli programı vardı. Bu programın ana hatları şunlardır :

**1-** Kurucu üyelerin bazıları veya hepsine en az iki defa Beyrut ve Şam vilayetleri ile bağlı yerleri ve Cebel-i Lübnan'ı gezmek mecburiyeti.

**2-** İstanbul'a öğrenime gelen talebelerin cemiyete kaydedilmeleri için propaganda vazifesi Abdülkerim El-Halil ve Seyfeddin El-Hatib'e aittir.

**3-** Mısır'da veya Beyrut'taki El-Müfid matbaasında cemiyet tarafından bastırılıp kulüp namına gönderilecek bütün beyannameler ve özel sayılar gayet gizli olarak Arap gençlerine dağıtılacaktır.

**4-** Cemiyette bulunan üyelerden ancak son derece güvenilir ve denenmiş olanlar bu programdan haberdar olabilirler[174].

Abartmalar bir yana bırakılacak olursa, El-Müntedi'nin gerçek amacının sosyal ve kültürel çalışmalar yoluyla Arap gençlerinde milliyetçilik şuurunu geliştirmek olduğunu söyleyebiliriz.

Nitekim, El-Müfid matbaasının sahibi olan Abdülgani El-Arısi'nin şu ifadesi konuya açıklık kazandırmaktadır : "...El-Müntedi'nin her cemiyetle ilgisi vardı. Abdülkerim El-Halil Mısır'a gidip El-La Merkeziye ile, Seyfeddin El-Hatib Beyrut'a gidip Islah Cemiyeti ile görüşmelerde bulunur ve sonra Seyfeddin Mısır'a dönerdi. Abdülkerim El-Halil, Mısırlı Aziz Ali ile ve El-Ahd Cemiyeti ile pek büyük münasebet kurmuştu. Kendisini Paris Kongresi üyeleriyle görüşmek için gönderen El-Müntedi idi. Adı geçen bu hadisede oynadığı rol sayesinde büyük bir şöhret ka-

[173] **İzahat**, s. 13. Önemli görüldüğü için anılan kitapta bu pasajın altı çizilerek verilmiştir.
[174] **İzahat**, s. 13-14.

zanmıştır..."[175]. Gerçekten de Abdülkerim El-Halil son derece aktif birisiydi. 1911'de, bütün Arap vilayetlerinde Arapça eğitim verecek özel okulların açılmasını sağlamak için geniş kapsamlı bir girişimde bulundu. Bunu uygulayabilmek için ısrarla Arap milletvekillerinin desteğini sağlamaya çalıştı ve onlarla yaptığı konuşmalarda ilerlemek ve Araplar arasında birliği temin etmek için, milli dilde eğitim yapan okullara ihtiyaç duyulduğunu ve bunu temin edemedikleri için geri kaldıklarını söylemişti. O'na göre : Devlet Okulları ile yabancı okullar Arapların ihtiyacını karşılamada yeterli olabilirdi. Ancak, milli bir eğitim programı ve standartlaşmış bir ilköğretim müfredatı ile millet, azametli geçmişini yeniden kurabilirdi[176]. Arap milletvekilleri bu planı yürekten kabul ederek desteklemeye söz verdiler. Fakat, fazla bir şey yapamadılar. El-Halil'in 1911 yazında ziyaret ettiği Mısır'daki Suriyeliler tasarıyı desteklemek için hayli istekli davrandı ve yardım için bir komite kurdu. Ancak, bundan da bir netice çıkmadı ve plan neticesiz kaldı[177]. O'na göre, Arap milletinin birliği için hazırlanacak eğitim programı dil, tarih, ülke ve amaç birliğini ihtiva etmeliydi[178].

1910'dan itibaren Cemiyet'in yönetimini üstlenmiş olan El-Halil ve arkadaşlarının, İstanbul'da İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif Araplarla ve Kahire'deki El-La Merkeziye ile olan ilişkileri daha sonra Cemiyetin, anılan örgütün yan kuruluşu gibi çalıştığı düşüncesine yol açmıştır[179]. 1913'te İttihad ve Terakki Hükûmetinin, İstanbul'daki Arap gençliğini etkilemek ve kendi tarafına çekmek için yaptığı girişimlerin de etkisiyle basında "İstanbul'daki Arap gençlerinin temsilcisi" olarak nite-

---

[175] **İzahat**, s. 15.

[176] Ahmed İzzet El-Azami, **El-Kaziyye El-Arabiyye,** Bağdat-1932, s. 14'den nakleden T. A. Harran, **a. g. m.** , s. 194.

[177] T. A. Harran, **a. g. m.** , s. 195.

[178] T. A. Harran, **a. g. m. ,** s. 195-196.

[179] **İzahat**, s. 16-17.

lendirilen El-Halil, esas ününü Paris Kongresi esnasında yapacaktır[180]. El-Müntedi'ül Edebi, en yaygın Arap Cemiyeti olarak, gizli faaliyetlere çekilecek olan gençlerin gözlendiği ve seçildiği bir alan işlevini üstlenmiştir. Cemiyet 1915 yılında kendiliğinden kapanmıştır. Cemal Paşa, Cemiyet mensuplarının, Arap İsyanı'nı gerçekleştirmek üzere Suriye ve Beyrut'a geçmiş olmalarının, İstanbul'daki faaliyetlerin yavaşlamasına ve durmasına yol açtığı kanaatindedir[181]. Çağdaş Arap tarihçilerinin Arap milliyetçiliğinin önderleri olarak zikrettikleri isimler göz önüne alındığında, bu resmi tesbitlerin doğruluğunu vurgulamakta fayda vardır[182].

### *c- El-La Merkeziye : Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*

Bu cemiyet, kanuni hudutlar çerçevesinde faaliyet gösteren Arap Cemiyetleri içinde siyasi amaçlarını ilan etmesi bakımından ön plana çıkmaktadır. Parti niteliğinde bir kuruluştur. 1912'de Mısır'da kurulmuştur[183]. Kurucuları : Refik El-Azın, İskender Amun, Hakkı El-Azın, Raşit Rıza, Dr. Cemil, Sami El-Cerdini ve Muhibettin El-Hatib idi[184]. Cemiyetin kuruluşu sırasında yayınladığı bildiriye göre amacı "...Osmanlı devletindeki unsurlara âdem-i merkeziyetçi idarenin iyiliklerini açıklamak..."tı[185]. Gene

---

[180] T. A. Harran, **a. g. m.** , s. 192.

[181] **İzahat**, s. 14-16.

[182] Mesela Bkz. : Muhammed İzzet Darvaze, **Havl'ül Hareket'ül Arabiyye El-Hadis**, C. I-IV, Beyrut-1949(?), s. 46-48. Burada resimleri ile birlikte Arap hareketinin öncüleri zikredilmektedir.

[183] **İzahat**, s. 40'da 1328(1912) tarihi verilmektedir. Kesin bir tarih vermek zordur. Bu husta Bkz. : M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** C. I, s. 37. **Karş.** : H. Saab, **a.g.e.,** s. 256.

[184] M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 37. Bu kurucuların faaliyetlerinin detayları için Bkz. : **İzahat**, s. 41 vd. Eserde kurucuların listesi bulunmamaktadır. Sadece ifadelere dayanılarak, yapılan faaliyetlere temas edilmektedir. Cemiyetin kurucuları arasında görev dağılımı ise şu şekilde gerçekleşmiştir : Refik El-Azm : Başkan; İskender Amun : Başkan Yardımcısı ; Hakkı El-Azm Sekreter ve diğerleri üye idiler. Bkz. : M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 37.

[185] Bilindiği gibi "âdem-i Merkeziyetçilik " deyimi ilk defa Prens Sabahattin tarafından kullanılmıştır. Eyaletlerin yerinden yönetimi, bir başka deyişle merkezin yetkilerinin bir kısmını eyaletlere devretmesi biçiminde özetlenebilir. Bkz. : Ş. Mardin, **Jöntürklerin. . .** , s. 216. Keza ; A. B. Kuran, **a.g.e.,** s. 439 vd.

buna göre "...Partinin merkezi Kahire'dir. Herhangi bir yerde partiye katılmak isteyen on kişi bulunduğunda şube kurulur..."[186].

Partiyi kuranların hepsi Suriyeli idiler[187]. Parti gizli olmamasına rağmen şubeleri izinsiz kuruluyordu ve merkezle şubeler arasındaki ilişki gizliydi[188]. Cemiyet, kendi amaçlarını destekleyen bütün Osmanlılara açık olduğunu ilan etmişti[189]. Programında ileri sürdüğü dört esas oldukça mühimdir[190] :

**1. madde:** Osmanlı devleti Temsili Hükûmeti ve parlamentosuyla Anayasalı bir devlettir. Vilayetlerden her biri, kendi içinde bölünmez olan Saltanat'ın ayrılmaz parçalarıdır. Fakat, her vilayetin mahalli Hükûmeti âdem-i merkeziyet esasına dayanacaktır. Bunun kabulü ile Sultan, vali ve kadıyı tayinle belirleyecektir.

**4. Madde:** Her vilayetin merkezinde bir Gernel Meclis, İdare Meclisi, eğitim konularıyla ilgilenecek bir meclis ve evkaf işlerine bakacak bir meclis kurulacaktır.

**14. Madde:** Her vilayetin iki resmi dili olacaktır : Türkçe ve ikamet edenlerin dili.

**15. Madde:** Her vilayette eğitim, o vilayette ikamet edenlerin kullandığı dilde olacaktır[191].

---

[186] M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 38.

[187] ". . . Partiyi kuranların hepsi Suriyeli idi ama, parti tam anlamıyla bir Arap partisi kimliğindeydi. Hareket tamamen Arap olan ülkelerdeydi ve mensupları sadece Araplardı. Türklerden katılmak isteyenler olmasına rağmen kabul edilmemişlerdi. . . " M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 37-38.

[188] **İzahat**, s. 62. ; M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 38. Gizlilik konusunda her iki eserde aktarılanlar çakışmaktadır.

[189] Z. N. Zeine, **a.g.e.,** s. 96. ; M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 37.

[190] Metin önce Arapçadan İngilizceye tercüme edilerek kaydedilmiştir. Biz de bunu Türkçe'ye tercüme ettiğimiz için bazı farklılıkların olabileceğini peşinen belirtmeliyiz.

[191] Z. N. Zeine, **a.g.e.,** s. 96. Karş. : H. Saab, **a.g.e.,** s. 230 vd. İzahat'ta ise bu programın asıl amacı gizlemek için ilan edildiği vurgulanmaktadır. Bkz. : **İzahat,** s. 40.

El-La Merkeziye'nin, genel merkezinin Osmanlı kontrolü dışındaki Kahire'de bulunması, faaliyetlerinin Osmanlı makamları tarafından takibini zorlaştırmış olmakla beraber, cemiyetin İstanbul ve Suriye'deki faaliyetlerinin İttihad ve Terakki tarafından sürekli şüpheyle karşılandığı ortadadır. Zira, mensuplarının daha çok İTF'na muhalif gruplarla temasta olmaları ve 1912 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı desteklemeleri gözden kaçmamıştır[192].

Bu grubun faaliyetleri arasında, oldukça önemli sonuçları görülen ve diğer Arap örgütleriyle yapılan işbirliği sonucunda düzenlenen "Paris Arap Kongresi" üzerinde aşağıda ayrıca durulacaktır.

### *ç- Beyrut Islah Cemiyeti*

El-La Merkeziye hareketinin bir sonucu olarak Beyrut'ta ortaya çıkan bu cemiyetin öncüleri Beyrut'taki Müslüman ve Hıristiyan Arap eşrafından Ahmed Muhtar, Selim Sellum ve Eyüp Sabit idi[193]. 1912'de, daha sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkasından Beyrut Mebusu seçilen Vali Edhem Bey'e başvurarak kuruluş için izin istediler. O da durumu Sadrazam Kamil Paşa'ya bildirdi. Buna verilen cevapta bir Islahat Layihası talep ediliyordu. Kurucular tarafından hazırlanan Islahat Teklifi 1913'ün Ocak ayında Hükûmete sunuldu[194].

Cemiyetin teklifleri La Merkeziye'nin istekleri doğrultusunda oldu. Bunlar "...bir mahalli Hükûmet kurularak ziraat, eğitim, sanayi, ticaret, imar ve bayındırlık işlerine bakacak; iktisadi ve askeri, hukuki ve harici işlerde merkezi Hükûmete bağlı..." bir idarenin oluşturulması ve "...Arap bölgelerine memurlar tayin etmek ve Arapların askerlik hizmetleri sıra-

---

[192] İzahat, s. 41. La Merkeziye'nin Hürriyet ve İtilaf Fırkasına verdiği desteği daha iyi anlamak için Bkz. : R. İ. Khalidi, **a. g. m.**, s. 461 vd.

[193] M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 38-39.

[194] M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 39. **İzahat**, s. 30-34'de Hükûmetin bu tutumu acı bir dille eleştirilmektedir.

sında kendi bölgelerinde kalmalarının sağlanması; Arapçanın resmi dil olarak kullanılması ve her vilayete bir bütçe düzenleme hakkının verilmesi; ayrıca bazı yabancı danışmanların mahalli Hükûmete yardımcı olmak üzere atanmalarına izin verilmesi..." gibi taleplerdi[195]. Bu isteklerin nereden geldiğini tahmin etmek kolaydı. İşta tam bu sıralarda İttihad ve Terakki Babıali Baskını'nı gerçekleştirerek iktidara el koymuş ve söz konusu ıslahat teklifini de cevapsız bırakmayı tercih etmişti. İşte Paris Arap Kongresi'nin toplanması hazırlıkları da bu yüzden hız kazandı.

### *2- Paris Arap Kongresi*

Beyrut Islah Cemiyeti'nin teklifleri İttihad ve Terakki Hükûmeti tarafından dikkate alınmayınca, Paris'te bulunan Arap gençlerinin ileri gelenleri kendi aralarında görüşerek bir kongre düzenlemek suretiyle "..:seslerini duyurmaya..." karar verdiler. Toplantının hazırlıklarını Abdulgani El-Arısi, Avni Abdülhadi, Cemil Merdum, Muhammed El-Muhmasani, Nadir El-Matran, Şükrü Ganem, Şarl Dabas ve Cemil El-Ma'luf'tan oluşan bir komite üstlendi[196].

Bu komitenin ilk işi Kahire'deki El-La Merkeziye ile temasa geçerek, kongrenin ciddiye alınması için tanınmış siyasetçilerin katılmasına yardımcı olunmasını istemek oldu. Çünkü "...bu toplantının amaçları partinin amaçları ile aynıydı..."[197]. El-La Merkeziye müteşebbislerin bu tekliflerini olumlu karşıladı ve Abdurrahman El-Zuhravi'nin Kongre Başkanlığı'nı üstlenmesini sağladı[198].

---

[195] Bu ıslahat tekliflerinin fotoğrafı yayınlanmıştır. Bkz. : T. Z. Tunaya, **a.g.e.,** s. 610.

[196] M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 40. İzahat, s. 47'de bu listeye Cemil Bey Rum ismi de eklenmektedir. Bunlardan ilk dördü daha sonra temas edeceğimiz El-Fettat Cemiyeti'nin kurucuları idiler. Dolayısıyla kongrenin bu cemiyetin kontrolü altında geliştiğini söyleyebiliriz. G. Antonius'a göre kongrenin nerede yapılacağı da tartışma konusu olmuştur. Bkz. : G. Antonius , **a.g.e.,** s. 114.

[197] M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 40. G. Antonius, **a.g.e.,** s. 114'de aynı teklifin Beyrut Islah Cemiyeti'ne yapıldığını da ekler.

[198] Abdulhamid El-Zuhravi Ayan Meclisi üyesiydi ve tanınmış bir politikacıydı.

Hazırlıklar süratle tamamlandı ve komite bütün Araplara ve Avrupa ve Amerika'da bulunan Arap muhacirlere hitap eden bir bildiri yayınladı. Bu bildiride Kongrenin toplanmasından neler beklendiği açıklanıyordu[199].

Kongrede tartışılacak meseleler şu şekilde sıralanmıştı :

**1-** Vatanın varlığını sürdürmek ve işgale direnme.

**2-** Osmanlı devleti içinde Arapların hukuku.

**3-** Âdem-i merkeziyet siyasetine göre bir program geliştirme.

**4-** Suriye'den ve Suriye'ye muhaceret ve diğer Suriye meseleleri[200].

Kongre, El-La Merkeziye, İttihad ve Terakki, El-Müntedi'ül edebi Cemiyetleri temsilcilerinin katılmasıyla 18 Haziran 1913'te Paris'te St. Germain'de yapıldı[201]. Toplantıya katılması beklenen 25 temsilciden 24'ünün hazır bulunduğu belirtildiğine göre[202] katılımın sınırlı olduğu akla gelebilir. Ancak bu kanı aldatıcı olur. Çünkü, Arap hareketindeki aktif grupların tamamı burada temsil ediliyorlardı. Kongreye katılanların çoğu Suriyeli idi. Irak 2 ve Amerika'daki Arap Cemiyetleri de 3 üye tarafından temsil ediliyordu[203].

Kongre, toplam dört oturum yaptı. Planlanan konular tartışıldı ve özetle şu kararlar alındı :

**1-** Osmanlı devletinin siyasi durumu acilen yoluna konulmalı ve ıslahatlar hemen uygulanmalıdır.

---

[199] M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 40.

[200] Beyanname metninde tercümeden doğabilecek farklılıklar için Bkz. : M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 40-41 ; **İzahat**, s. 46-47.

[201] Bu program ufak tefek değişikliklerle aynı şekilde kabul edilmiştir. Bkz. : M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 40-41 Karş. ; **İzahat**, s. 46-47.

[202] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 114 Karş. : M. İ. Darvaze, **a. g. e**, s. 41.

[203] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 115'de ayrıca 200 kadar dinleyicinin salona alındığını ve görüşmelerin Fransızca yapıldığını kaydeder. Darvaze ise Kongreye katılanların sayısının 300'e ulaştığını ima ederken, muhtemelen salona alınan dinleyicileri de kongre üyeleri olarak kabul etmektedir. Bkz. : M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 40-42.

**2-** Osmanlı Araplarının siyasi gelecekleri Türklerle ortak olmalıdır. Arapların yönetime katılma hakları teyid edilmelidir.

**3-** Arapça, Suriye ve Arap vilayetlerinde resmi dil olarak Osmanlı parlamentosunca tanınmalıdır.

**4-** Askerlik hizmeti, Suriye ve Arap vilayetlerinde fevkalade zaruret olmadıkça "mahalli" olmalıdır.

**5-** Lübnan'da mali durum düzeltilmelidir.

**6-** El-La Merkeziye ve Beyrut Islah Cemiyetlerinin programları derhal uygulamaya konulmalıdır.

**7-** El-La Merkeziye ve Beyrut Islah Cemiyetilerinin mensupları, kendi kuruluşları onaylamadıkça devlet görevi almayacaklardır.

**8-** Kongre, Osmanlı Ermenilerinin reformcu ve âdem-i merkeziyetçi taleplerine duyduğu sempatiyi teyid eder[204].

21 Haziran 1913'te Kongre, bu kararlarının bir kopyasını, Osmanlı devletinin Paris Büyükelçiliği'ne takdim ederek, Hükûmete iletilmesi talebinde bulundu[205].

İttihad ve Terakki Hükûmeti, Kongrenin düzenlenmesini önlemek amacıyla Fransız Hükûmeti nezdindeki girişimlerinden bir netice alamayınca sözkonusu faaliyetin Arap vilayetlerinde ortaya çıkarabileceği tepkileri hafifletmek ve Kongre temsilcileriyle anlaşmak üzere Cemiyet'in Genel Sekreteri Mithat Şükrü (Bleda) Bey'i Paris'e gönderdi[206].

Yapılan görüşmeler sonunda, Kongre'nin ortaya koyduğu bütün istekler kabul İttihad ve Terakki Fırkası tarafından kabul edildi. Mesela:

---

[204] Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi**, Ankara-1982, s. 38 ve M. İ. Darvaze, **a.g.e.**, s. 41.

[205] Hazine-i Evrak, Kısım : Siyasi, Dosya : 33, Karton 125'den nakleden Ö. Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 37-38.

[206] Mevlanzade Rıfat, **Türkiye İnkılabının İçyüzü**, Halep-1929, s. 152.

Arap vilayetlerindeki ilk ve ortaokullarda öğretim dilinin Arapça olması; Valilerin ve memurların Arapça bilenlerden seçilmesi; Arap gençlerinin askerlik vazifesini memleketlerine yakın yerlerde yapmaları; üç Arap Nazırın kabineye alınması; Mebusan Meclisi'ne daha çok Arap mebusun seçilmesi; mahkeme ve diyanet işleri vb. konularda düzenlemeler yapılması gibi[207]. Kongre temsilcileri, detayları görüşmek üzere İstanbul'a gitmek konusunda da anlaştılar[208].

Gerçekten de, ıslahat isteklerinin kabul edildiği duyulur duyulmaz, Arapça konuşan vilayetlerden İstanbul'a teşekkür telgrafları yağmaya başladı[209]. 9 Ağustos 1913'te Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir İrade-i Seniye ile ıslahat esasları belirlendi ve icrasına Heyet-i Vükela memur kılındı[210]. Arap mebuslar, bir heyet halinde Sadrazam'ın huzuruna çıkarak teşekkür ettikten sonra Sultan'ı ziyaret ederek minnettarlıklarını belirttiler[211].

Bu isteklerin bütün Araplar tarafından benimsendiği ve Osmanlı devletine karşı mücadeleye destek verildiği yine de söylenemez. Mesela, Emir Şekip Arslan, "...Doğrusu ben bu Kongre'nin toplanmasından hiç hoşnut değilim..." diyordu. Kongre tarafından alınan kararların ılımlı oluşuna bakmaksızın, O, böyle bir kongrenin toplanmış olmasını dahi ihanet sayıyor, Suriye'deki her türlü hizbe bağlı kişileri İstanbul'a protesto telgrafları yağdırmaya çağırıyordu[212]. Bu görüşte olan başkaları da vardı ama, onların sesi Arslan kadar yüksek çıkmıyordu. 1913 yazında İttihatçı Hükûmet Arap görüşünün dile getirileceği ve imkan nispetinde uzlaşmaya çağrılacağı bir dizi konferans tertipledi. Emir Şekip arslan'ın bu

---

[207] M. Rıfat, **a.g.e.,** s. 152. Karş. : M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 42.

[208] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 117.

[209] Telgraflar için Bkz. : **Takvim-i Vekayi**, Nu. : 1550, 3 Temmuz 1329.

[210] **Takvim-i Vekayi**, Nu. : 1560, 9 Ağustos 1329.

[211] M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 42.

[212] W. L. Cleveland, **a.g.e.,** s. 65.

şiddetli muhalefetinin ana sebeplerinden biri İngiliz ve Fransızların Arap vilayetlerine karşı takip ettiği politikalar karşısında son derece hassas oluşu idi[213].

Şunu da hatırda tutmak gerekir : Arap siyasi liderleri İstanbul'dan tam olarak kopmak istemiyorlardı. Çünkü, Araplar hala Ordusunda subay idiler, hala İstanbul'daki Yüksek okullara devam ediyorlardı ve hala idari makamlarda yükselme veya buralara tayin edilme hayalleri kuruyorlardı. Arap vilayetlerini kendilerinin yönetecekleri bir âdem-i merkeziyet fikrine tutkunlukları da azalmamıştı[214].

Nitekim, bu konuda Paris Kongresi Temsil Heyeti arasında da anlaşmazlıklar çıktı. Kendi kuruluşlarından izin almadan devlet hizmeti kabul etmeme taahhüdünde bulunanlardan beşi, başta Abdulhamid El-Zuhravi olmak üzere kendilerine tevcih edilen görevleri kimseye danışmadan kabul etmişlerdi[215].Zuhravi, 4 Ocak 1914'de yayınlanan bir İrade-i Seniye ile Âyan Meclisi üyeliğine tayin edildi. Niyeti, İttihad ve Terakki ile bozulmaya yüz tutan ilişkileri düzeltmekti[216].

Olayların gelişimine bakıldığında denilebilir ki; İttihad ve Terakki Hükûmeti sabırla beklemiş, karşısındakileri yumuşatmış ve sonuçta kazanmıştı. Halbuki gerçek bu görüntüden oldukça farklıydı.

### *3- Gizli Arap Cemiyetleri :*

1908'den sonra ortaya çıkan gizli Arap örgütlenmesinin tam bir dökümünü yapmak pek kolay değildir. Arap milliyetçiliğinin seyri üzerinde

---

[213] W. L. Cleveland, **a.g.e.,** s. 66.

[214] C. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 155-168. İttihad ve Terakki fırkası'nın vaadlerini yerine getirmediği ileri sürülmüştür. Fakat uygulamanın başlamasından kısa bir süre sonra I. Dünya Harbinin çıktığı göz önüne alınırsa bu gerekçelerin haksız olduğu söylenebilir. Bkz. : M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 42.

[215] M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 42-43.

[216] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 117.

tesirli olan ve yoğun faaliyetlerde bulunan bu gizli örgütlerin önemli olanları şunlardır: Kahtaniyye Cemiyeti, Alem'ül Ahzar Cemiyeti, Cemiyet'ül Arabiyye El-Fettat ve El-Ahd. Bu cemiyetler içinde özellikle son ikisinin gerek savaş yıllarında ve gerekse savaş sonrasında Arap Hareketi içerisinde oynadıkları rol oldukça önemlidir. Bu gizli örgütlerin ortaya çıkmasında ayrılıkçı amaçların tesirli olduğu düşünülebilir. Bunlardan Kahtaniyye ve El-Ahd; en azından başlangıçta Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu model olarak görmekte ve Osmanlı Devletinin bir Türk-Arap Federasyonu olması gerektiğine inanmaktaydı[217]. Cemiyetler örgütlenmelerinde, II. Meşrutiyet öncesi İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yöntemlerini örnek olarak almışlardı[218]. Bu Cemiyetlere ve faaliyetlerine göz atmakta yarar vardır.

### *a- Kahtaniyye Cemiyeti*

Cemiyet, meşrutiyetin ikinci yılında, yani 1910'da İstanbul'da kuruldu. Kurucuları : Halil Hammade Paşa, Abdulhamid El-Zuhravi, Aziz Ali El-Mısri ve Selim El-Cezayiri'dir. Bilahare bunlara Hakkı El-Azm, Hüseyin Hammade, İzzet El-Cundi ve diğerleri katılmışlardı[219]. Cemiyatin amacı *"...Arapların gelişmesi, reformların takibi, her ne vasıta ile olursa olsun milli uyanışı ihya etmek..."*ti[220].

Dikkat edilirse, cemiyetin kurucuları arasında açık Arap örgütlerinde faaliyet gösteren önemli ve etkili isimler de yer almaktadır. Dolayısıyla Kahtaniyye Cemiyeti, bünyesine kabul edeceği insanları bu yasal faaliyetler sırasında seçmeye yönelmiştir denilebilir. Fakat, Cemiyet'in yöneticilerinin çeşitli vesilelerle İstanbul'dan ayrılmaları, faaliyetlerini zaman içinde yavaşlatmıştır. Halil Hammade Paşa vefat etmiş, Hakkı El-Azm

[217] Detaylar için Bkz. : H. Saab, **a.g.e.,** s. 225 vd.

[218] H. Saab, **a.g.e.,** s. 225.

[219] **İzahat**, s. 16.

[220] Aynı yerde.

Suriye Evkaf Müfettişliği'ne atanmış, Aziz Ali ve Süleyman Cezayiri ise Trablusgarp savaşına katılmak üzere gönüllü olmuşlardı[221].

Cemiyet, hücreler halinde örgütleniyor, mensupları birbirlerini tanımak için özel işaretler kullanıyorlardı[222]. Kahtaniyye Cemiyeti'nin ordu içindeki uzantısı niteliğinde olan kolunu Aziz Ali El-Mısri "El-Ahd" adı ile tesis etmiştir ki buna değineceğiz.

### *b- Cemiyet'ül Arabiyyet'ül Fettat :Genç Arap Cemiyeti*

Bu cemiyet 1911 yılında Paris'te bir araya gelen Suriyeli ve Iraklı gençler tarafından kuruldu. Bunlar : Muhammed Rüstem Haydar, Avni Abdulhadi, Muhammed Muhmasani, Abdulgani El-Arısi, Refik El-Temimi ve Tevfik El-Suveydi idi[223]. El-Fettat, sivil niteliği ağır basmakla beraber, asker üyeleri de bulunan bir cemiyetti. Herhangi birine cemiyete katılması için çağrıda bulunulmadan evvel dikkatle gözlenir ve çeşitli denemelerden sonra yemin ettirilerek cemiyete kabul edilirdi[224]. Bu son derece itina edilen gizlilik 1918'de Şam'da Faysal Hükûmeti kurulana kadar devam etti. İlk kurucuları, daha sonraki dönemlerde de devam etmek üzere "Merkez Heyeti"ni teşkil ettiler. Cemiyet'in her şubesinde bir başkan bulunuyordu ve Genel Merkezin emirleri ona geliyor, onun vasıtasıyla diğerlerine tebliğ ediliyordu. Böylece üyelerin çoğu merkez heyetini tanımıyordu. I. Dünya Savaşı içinde de faaliyetlerini sürdüren Cemiyet, Şam'da bir merkez kurmayı başarmıştı. Emir Faysal'la bu merkezde görüşüldü ve burada Cemiyet'e kabul edildi. Bu sebeple Arap ayaklanması'nın gelişmesinde bu örgüt önemli bir rol oynamıştır.

---

[221] **İzahat**, s. 17-18. Burada Aziz Ali ve Süleyman Cezayiri'nin sadece İstanbul'dan ayrıldıklarından söz edilmektedir. Bunun sebebi Aziz Ali'nin yargılamalar sonunda İngilizlerin müdahalesiyle serbest bırakılmış ve ordudan ayrılmış olmasıydı.

[222] **İzahat**, s. 17.

[223] El-Fettat'ın kuruluşu ve faaliyetlerine dair İzahat'ta herhangi bir kayıt yoktur. Bu, Cemiyet'in gizlilikte ne kadar başarılı olduğunu ve bunu iyi koruduğunu göstermektedir. Kurucuların ve katılanların tam listesi için Bkz. : M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 30.

[224] M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 31.

Cemiyetin I. Dünya Savaşı öncesindeki en önemli faaliyeti Paris Kongresi'nin düzenlenmesidir.

### *c- El-Ahd (Yemin)*

Bütün Arap siyasi hareketlerini derinden etkileyen ve tesirleri günümüz Arap siyasi hareketlerine de yansıyan en önemli organizasyondur[225].

Trablusgarp Savaşından sonra İstanbul'a dönen Aziz Ali El-Mısri, Kahtaniyye Cemiyeti'nin gizliliğinin zedelendiği kanaatiyle, ikiye ayrılmasını uygun bulmuştur. El-Ahd, askerler arasında çalışacak ve Arap asıllı subayları bünyesine alacaktı[226]. El-Ahd'ın kuruluşu için kesin bir tarih tesbit etmek mümkün görünmemektedir[227].

Aziz Ali El-Mısri[228], Arap milliyetçiliğinin en ilginç şahsiyetlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1904'te Harbiye'den temayüz etmiş bir

---

[225] El-Ahd Örgütünün Arap siyasi hareketi üzerindeki etkileri üzerinde en çok Hassan Saab durmuştur. Saab, Arap dünyasında askerlerin güçlü siyasi etkilerini bu örgütün oluşturduğu geleneğe bağlamaktadır. Bkz. : H. Saab, **a.g.e.,** s. 256-274.

[226] **İzahat**, s. 18.

[227] Aziz Ali, Cemiyeti 1912'de kurduğunu ifade etmiştir. G. Antonius, 1914'ü, Emin Said 28 Ekim 1913'ü, M. İ. Darvaze ise 1913 sonbaharını juruluş tarihi olarak verirler. 1914 yılının oldukça geç bir tarih olduğu açıktır. Bir tahmin yürütrsek Cemiyet'in 1912 sonları ile 1913 sonbaharı arasında kurulduğunu söyleyebiliriz. Karş. :H. Saab, **a.g.e.,** s. 234 ; M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 33, G. Antonius, **a.g.e.,** s. 119-120.

[228] Aziz Ali El-Mısri : (D. 1879/80 Kahire-Ö. 1965 Kahire) Mısırlı asker ve siyaset adamı. Arap milliyetçiliğinin önderlerindendir. Çerkes – Kölemen asıllı bir aileden geliyordu. İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye'yi bitirerek Makedonya'daki III. Ordu'ya atandı. İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne girerek II. Meşrutiyet'in ilanında aktif olarak katıldı. 31 Mart'ta Tophane Kışlasındaki askerlerin direnişini bastırdı. Trablusgarp Savaşında gösterdiği kahramanlıkla Araplar arasında büyük ün kazandı ve akranları arasında sivrildi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Araplara yönelik politikasını doğru bulmadığından Cemiyetle ters düştü. Gizli Cemiyetlerle ilişkisi olduğu gerekçesiyle 9 Şubat 1914'de tutuklandı. Trabkusgarp savaşı sırasında Ordu Hazinesini soymakla suçlanarak ölüm cezasına çarptırıldı. Ama İngiltere'nin baskısı ve Arap dünyasındaki şiddetli tepki üzerine serbest bırakıldı ve Mısır'a gitmesine izin verildi. Mekke emiri Hüseyin bin ali'nin Osmanlı Devleti'ne karşı 1916'da başlattığı ayaklanmada Kurmay Başkanı olarak ordunun başında bulundu. Ayaklanmanın ayrılıkçı bir çizgiye yönelmesine karşı çıktığından, bir süre sonra görevinden alındı. Mısır'a döndü ve bir süre siyasetin dışında kaldı. 1940'ta Mısır'da Genelkurmay Başkanlığı'na getirildi. İngiltere'nin karşı çık-

subay olarak mezun olunca, Makedonya'daki III. Ordu'da görevlendirildi. Burada İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. 1908 inkılabının aktif subaylarından biriydi ve 1909'da İstanbul'a giren Hareket Ordusu'nda görev almıştı. Arap milliyetçiliği ideallerine ve Osmanlı devletine bağlılığı da İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne olan bağlılığını körüklüyordu. Fakat, 1909'dan sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin takip ettiği politikalar bu inancında sarsıntılara yol açtı.

Aziz Ali El-Mısri'nin etkileri sanıldığından daha fazladır. Çünkü, Kurmay adaylarına ders verdiği günlerde bu genç subayların kalbini kazanmıştı. Kararlı kişiliği, vatanseverliği ve cesareti ile pek çok insanın takdirini kazandı. Aziz Ali'nin İstanbul'daki itibarı Trablusgarp'taki İtalyan işgaline karşı yönettiği başarılı direniş ve 1910'da Yemen'de İmam Yahya nezdindeki başarılı girişimleriyle O'nun Hükûmetle anlaşmasını sağlamakla yükseldi. Fakat, giderek artan ünü İttihad ve Terakki ileri gelenlerinin düşmanlığını kazanmasına sebep oldu[229]. Küçümsendiğini görmek O'nu sarsmış olmalıdır.

Kahtaniyye Cemiyeti'ne girişi, Avusturya-Macaristan örneğinde olduğu gibi bir Osmanlı- Arap Federasyonu kurmayı amaçlamış bir cemiyet olmasının yanı sıra kardeşi Selim El-Cezayiri'nin tesiriyle söz konusu olmuştur[230].

1914'ün başlarında Aziz Ali, Kahtaniyye'ye bazı sızmaların olduğunu düşündüğü için ilgisini başka bir teşkilatlanmaya yöneltti. Amaçları bakımından aynı, fakat, örgüt olarak ayrı bir yapı oluşturdu. El-Ahd işte böylece ortaya çıktı. Yeni Cemiyete sadece iki sivil üye kabul edilmişti , bunlardan biri Emir Adil Arslan'dı[231].

---

ması üzerine bu görevde çok kısa bir süre kalabildi. 1941'de tutuklandı. 1954'te Sovyetler Birliği'ne Elçi olarak atandı, daha sonra emekliye ayrıldı.

[229] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 119-120.

[230] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 119.

[231] Emir Adil Arslan, 1924'e kadar samimi bir Osmanlıcı olan Emir Şekip Arslan'ın küçük kardeşidir. Bkz. : W. L. Cleveland, **a.g.e.,** s. 62.

El-Ahd içinde Iraklı unsurlar oldukça güçlüydü : Nuri El-Said, Taha El-Haşimi, Yasin El-Haşimi, Mevlud Muhlis, Muhammed İsmail El-Tebbah, Cemil El-Medfai, Ali Cevded El-Eyyubi...ilh.[232].

9 Şubat 1914'te tutuklandı. 25 Mart'taki muhakeme sırasında İttihatçıların, gizli faaliyetlerinden belki haberdar oldukları, ancak ellerinde bir delil bulunmadığı için başka suçlamalarda bulunduklarını gördü. Kendisine yöneltilen suçlamalar oldukça onur kırıcıydı : Ordudan para çalmak, Bingazi'yi rüşvet karşılığında İtalyanlara bırakmak, Kuzey Afrika'da bir Arap Krallığı kurmaya çalışmak vb. Bu suçlamalardan yargılanıp ölüme mahkum edildi[233]. Aziz Ali bütün bunların yalan olduğunu ve kendisinin gerçekte Arap ülkelerinin Osmanlı devletiyle bir federasyon oluşturacak şekilde birleşmesinden yana olduğunu söyledi[234]. Bu savunma tutarlı görünmektedir[235]. Zira, "...Osmanlı imparatorluğunu çifte hanedana dönüştürecek yeni bir proje ortaya koymak...Arap eyaletlerini kendi parlamentosu, mahalli devleti olan, resmi dili Arapça olan tek bir Krallık haline getirmek...(ve daha sonra)...Avusturya-Macaristan örneğinde olduğu gibi bir Türk-Arap İmparatorluğuna dönüştürmek..."[236] Kahtaniyye Cemiyeti'nin temel programı idi. Bununla aynı amaçları paylaşan, ancak üyeleri sadece askerlerden meydana gelen El-Ahd'ın programı ise şu idi :

**1-** El-Ahd, İstanbul'da kurulmuş olan gizli bir cemiyettir. Amacı Arap ülkelerinin, tıpkı Avusturya-Macaristan örneğinde olduğu gibi İstanbul'a bağlı kalmak suretiyle, bu Arap ülkelerinin iç bağımsızlıklarını kazanmaları.

**2-** El-Ahd Cemiyeti, Halifeliğin Osmanlı hanedanının elinde mukaddes bir emanet olarak kalmasını gerekli görür.

---

[232] Listenin tamamı için Bkz. : M. İ. Darvaze, **a.g.e.,** s. 36.

[233] G. Antonius, **a.g.e., s.** 120 Karş. : **İzahat**, s. 19.

[234] H. Saab, **a.g.e.,** s. 235.

[235] Karş. : **Ana Britannica**, C. 16, s. 84.

[236] H. Saab, **a.g.e.,** s. 235-236.

**3-** Cemiyet, İstanbul'un Doğu'nun başı olduğuna inanmaktadır. Eğer, Osmanlı devleti bir yabancı güç tarafından yok edilirse Doğu, hayatta kalamaz.

**4-** Türkler, 600 yıl boyunca Doğuyu Batıya karşı savunacak bir hat kurmuşlardır. Araplar ise bu hatta yedek güç hazırlamalıdırlar.

**5-** El-Ahd üyeleri, moral değerleri yükseltmeye çalışmalıdırlar[237].

El-Ahd, faaliyetlerini İstanbul'da yoğunlaştırmıştı ve büyük bir gizlilik içinde çalışıyorlardı. İttihad ve Terakki Cemiyetinin karşı koymasına rağmen, Türk-Arap Federasyonu fikrinin Türk Aydınları arasında da etkili olduğu anlaşılıyor : Ziya Gökalp ve Halide Edib bu fikri savunan yazılar yazmışlardır[238] .

Aziz Ali'nin idamla cezalandırılması Arap vilayetlerinde büyük tepkilere yol açtı ve İngilizlerin araya girmesiyle cezası önce 15 yıl küreğe çevrildi ve 21 Nisan'da affedilerek Mısır'a gitmesine izin verildi.

El-Ahd liderleri, savaşın ilk dönemlerinde, Şam'daki El-Fettat'ın ve Kahire'deki El-La Merkeziye'nin liderleriyle ilişkilerini koruyorlardı. 1915'e kadar El-Fettat ve El-Ahd Cemiyetleri birbirlerinin varlığından haberdar değillerdi. 1915'de Şam'da ilişkiye geçtiler ve Arap İsyanını kışkırtmak için güçlerini bir araya getirdiler[239].

Buraya kadar aktarılanların bir değerlendirmesini yapmakta fayda vardır. Zira, Arap milliyetçiliğinin 1914'e kadar olan safahatı hakkında yukarıdan beri söylenenler, bu tarihe kadar söz konusu akımın niteliği hakkında bizi yanıltabilecek unsurlar da ihtiva etmektedir.

Arap milliyetçi amaçları için çalışan başlıca üç cemiyetten söz edebiliriz : El-La Merkeziye, El-Fettat ve El-Ahd. Dikkat edilirse bu üç cemi-

---

[237] H. Saab, **a.g.e.,** s. 236-237.

[238] Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Çev. : Kadir Günay, Ankara-1979, s. 153.

[239] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 119.

yetin gayelerinde ortak bir payda bulmak mümkündür. Onlar aslında Osmanlı devletinin bütünlüğü içinde bir Arap özerkliğinden yana idiler. Bu cemiyetlerde çalışanlar veya cemiyetlerin faaliyetlerine katılmayanlar arasında Osmanlı devletine bağlılık hususu anılan tarihe yani 1914'e kadar hala hakim fikirdir.

Diğer yandan, anılan cemiyetlerin aktif üyeleri ilk bakışta sanıldığı kadar kalabalık da değildirler. Reform yanlısı derneklere üye olanlar ya da bu dernekleri 1914'den önce sadece 126 kişiden ibaretti. Bunların 51 tanesi Suriyeli, 1'i Mısırlı, 21 tanesi Lübnanlı, 18'i Iraklı ve 22 tanesi Filistinliydi. 13'ünün ise nereli olduğu tesbit edilememiştir. Suriye, anılan örgütlerdeki etkin şahıslar göz önüne alındığında, Arap milliyetçiliğinin en önemli gelişme alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1915'de milliyetçilik hareketinin aktif elemanlarının genel nüfusa oranlarına baktığımızda yaygınlığın da boyutları daha kolay canlandırılabilecektir : Suriye'de her 100.000 kişiden 3.5'i, Filistin'de 3.1'i, Lübnan'da 2.4'ü Arap milliyetçiliği akımının öncüsü olan bu örgütlere mensuptu[240].

Bu liderlerin gayretleri sonucunda Arap hareketi belli bir taban oluşturma çabasında önemli adımlar atmış görünmektedir. Nitekim, 1875'de Suriye Protestan Koleji hareketinin duvar afişlerindeki talepleriyle, 1913'teki Paris Arap Kongresinin talepleri arasında pek büyük bir farklılık yoktur.

19. yüzyıl boyunca Batı meselesinin kazandığı büyük önem, Osmanlı-Arap siyasi gruplarının entelektüel faaliyetlerinin tamamını çevresinde toplayacak ölçüde önem kazandı. Önerilen her ideoloji, Müslüman Doğu'yu Hıristiyan Batı karşısında savunma ve haklı çıkarma problemini merkeze alıyordu. Bu açıdan Osmanlıcılık ya da Arap milliyetçiliği birbirinden pek farklı sayılmaz. Aralarındaki yegane fark, arzu edilen hedefe ulaşmakta seçilen yoldu. Osmanlıcı Araplar İslamiyet'e ve Doğu'ya en

[240] C. E. Dawn, **a.g.e.**, s. 152-153

iyi hizmetin Osmanlı devletinin sürdürülmesi yoluyla verilebileceğini savunuyorlar; Arap milliyetçileri ise bunun Arapların İslamiyet içinde, hakları olan dini ve kültürel önderliği yeniden kazanmalarıyla mümkün olacağını söylüyorlardı. Suriye'de Osmanlı devleti hizmetinde bulunanlar Osmanlıcı, bu durumdan herhangi bir fayda görmeyenler ise Arap milliyetçisi idi. Böylece Arap seçkinler arasında eskiden beri var olan çekişme yeni ideolojilerle tanımlanabilecek hale gelmiş bulunuyordu.

Arap milliyetçiliğinin, farklı bir muhteva kazanması ise 1916'da farklı aktörlerin devreye girmesinden sonradır . Bundan sonraki bölüm bu süreci ele alacaktır.

# IV. BÖLÜM

## *ARAP AYAKLANMASI VE GİZLİ ANLAŞMALAR*

# IV. BÖLÜM

## *ARAP AYAKLANMASI VE GİZLİ ANLAŞMALAR*

Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşına girişi[241] daha sonra hayli tartışmalara yol açmıştır[242] Savaşın sonunda Osmanlı devleti nin yıkılışına yol açacak olan gelişmeler yaşanırken, hakim olduğu topraklar üzerinde ortaya çıkan yeni siyasal birimler pek çok mesele ile yüzyüze kalmışlardır[243]. Bir taraftan bu yeni siyasal birimlerin bağımsızlık mücadeleleri, diğer taraftan büyük güçlerin bölgede egemenlik kurma istekleri; özellikle Arap siyasal hareketinin gidişinde birtakım dönüşümlerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, buna karşın Türkiye'de bir "ulus devlet"in başarıyla kurulması gerçekleşmiştir.

Ortadoğu'da din faktörün diğer bütünleştirici faktörleri geri plana itmesine yol açan güçlü gelenek, savaş sonrasında gelişen"uluslaşma süreci"nin karmaşık hale gelmesine yol açmıştır[244] . Meseleye Türklerle Araplar açısından bakıldığında I. Dünya Savaşının önemli bir değişimi getirdiği rahatlıkla söylenebilir. 1916'da Osmanlı devleti aleyhinde Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali'nin önderliğinde gerçekleşen Arap Ayaklanması'nın bu değişim sürecinde belirleyici bir rolü olduğu açıktır. Ayaklan-

---

[241] Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşı'na girişi ile ilgili olarak Bkz. : F. Armaoğlu. **a.g.e.,** s. 105-110 ve Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. III, K 1. Ankara-1992 (2), s. 194-295. Bayur eserinde meselenin çok geniş bir tartışmasını yapmakta ve ilginç bilgiler aktarmaktadır.

[242] Tartışmaların sebebi kolayca tahmin edileceği gibi, Osmanlı devletinin savaştan yenilgiyle ayrılmış ve tasfiye edilmiş olmasıdır. İttihad ve Terakki Fırkasının savaş sorumlusu olarak suçlanan liderleri yurt dışına çıktıkları için ( 1Kasım 1918), dikta rejimi de sona ermiş, muhalifler mütareke ortamında "devleti temize çıkarmak" endişesiyle bu yola başvurmuşlardır. Bkz. : M. Rıfat, **a.g.e.,** s. 5-23 ve 42-67. Karş. : Cemal Paşa, **Hatıralar**, Yay. Haz. : Behçet Cemal, İstanbul-1977(2), s. 142-179 ; **Harp Kabinelerinin İsticvabı**, İstanbul-1933, s. 26 vd.

[243] Kanaatimizce bu yeni siyasal birimlerin ilk plandaki meseleleri siyasal bağımsızlık olmakla birlikte ; "toplumsal birliktelik zemini oluşturmak" da ciddi bir sorun olmuştur. Bkz. : Rupert Emerson, **Sömürgelerin Uluslaşması**, Çev. : Türkkaya Ataöv, Ankara-1966.

[244] R. Emerson, **a.g.e.,** s. 156-157.

manın iç meseleleri Arap dünyasının daha sonraki dönemde yaşadığı siyasal ayrılık ve çatışmalara da ışık tutacak niteliktedir. Burada, Arap siyasal hareketinin tahlilinden ziyade, mütareke yıllarında Türk-Arap ilişkilerinin yeniden kurulmasına zemin hazırlayan bağlantıların kaynakları ve nitelikleri üzerinde durulacaktır.

### *A- Arap Ayaklanması*[245]

Arap ayaklanması, dağılma sürecindeki bir imparatorluk içinde, siyasal geleceklerini artık birliktelikte görmeyen Türklerle Arapların yollarını çizen en radikal olaydır. I. Dünya Savaşı öncesindeki açık-gizli Arapçı akımlara mensup olanların ezici bir çoğunluğu, Osmanlı devletini, Avusturya-Macaristan benzeri bir çifte krallığa dönüştürmek fikrinde idiler. Fakat, ayaklanma sonrasında bu düşünce bir daha dirilemeyecek ölçüde tarihe karıştı, zaman zaman bir yakınlaşma unsuru olarak dile getirilse de, cazibesini kaybetti.

Arap Ayaklanmasının liderliğini, Haşimi sülalesinden Şerif Hüseyin bin Ali ve oğullarının üstlenmesi ve buna rağmen ayaklanmanın Hicaz bölgesiyle sınırlı kalması, Osmanlı Hükûmetinin büyük gayretleri ve masrafları sonucunda mümkün olabilmiştir[246].

---

[245] Türk tarih yazıcılığında, belki de imparatorluk geleneğinin bir devamı olarak kullanılan bu kavram hem Araplar ve hem de Batılılar tarafından "Arap Uyanışı" yahut "Arap İhtilali" olarak kullanılmaktadır.

[246] Haşimi sülalesi Peygamberimizin soyu olup, Müslümanlar arasında büyük itibarı vardı. İngilizlerin Şerif Hüseyin'le irtibat kurmalarında bu unsur öncelikle etkili olmuştur. Buna rağmen ayaklanmanın dar bir alanda kalması, Osmanlı padişahının "Halifelik" sıfatının Türk tarih yazıcılığında oldukça sık vurgulananın aksine İslam dünyasında küçümsenmeyecek bir etkisi olduğuna kanıt olarak gösterilmiştir . Bkz. : Mete Tunçay, **Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kuruluşu, (1923-1931)**, Ankara- 1981, s. 76-77. M. Tunçay özellikle dipnotlarında, Hilafetin I. Dünya Savaşı yıllarda İngilizlerin en çok ürktüğü dini nüfûzunun etkisizleştirilmesi sorunu üzerinde durur. Mesela, Halife'nin kurtuluşunu sağlayacağına inandıkları için, Hindistan Müslümanlarından Türk milli hareketine yüksek miktarda yardım geldiği bilinmektedir. M. Tunçay, **a.g.e.,** s. 77, d. n. : 21.

Sömürgeci güçlerin 1830'dan itibaren Arap dünyasına doğrudan müdahaleye başlamaları ve bu hususta aralarında giriştikleri rekabet, özellikle İngiltere'nin Osmanlı hakimiyetindeki Arap topraklarında nüfûzunu sağlamlaştırması sonucunu getirmişti. Şunu açıklıkla belirtmek gerekir ki; İngiltere, Arap vilayetlerinde kurmayı tasarladığı egemenliğin ancak Osmanlı tesirlerinin ortadan kaldırılması ve Araplar arasında Türk düşmanlığının yerleşmesi ile mümkün olabileceğini görmüş ve her fırsattan faydalanarak bu politikayı uygulamıştır[247].

Osmanlı devletinin I. Dünya savaşına Almanya'nın müttefiki olarak katılması ve Türk ordularının beklenmedik başarıları, İngiltere'yi, Ortadoğu'daki cephelerde yeni girişimlerle Türk direnişini zayıflatma arayışlarına itmiştir[248]. Mekke Emiri'nin İngiltere ile anlaşmasına Arap kaynakları da Batılı kaynakların çoğu da İttihad ve Terakki yönetiminin Türkleştirme siyasetini yahut Cemal Paşa'nın Suriye'deki "zalimane" idaresini gerekçe olarak gösterirler[249].

Bunlardan birincisi üzerinde yukarıda kısaca durulmuştu. Anılan Türkleştirme siyaseti daha 1870'li yılların ortalarında sokak afişlerine yansımıştı ki, bunun haksızlığı ortadadır. İkincisi üzerinde durmak gerekmektedir. Cemal Paşa'nın Suriye'de sert bir idare uyguladığı doğrudur. Fakat, bu yönetim anlayışı sadece Suriye'ye mahsus değildir. İttihad ve Terakki'nin yönetime tam anlamıyla hakim olduğu 1913'ten itibaren bütün ülkede idari bakımdan takip ettiği yöntem aynı olmuştur. Bu, İttihad ve Terakki Fırkasının temsil ettiği siyasal geleneğin bir sonucudur[250]. Kaldı

---

[247] Bu konuda pek çok şey söylenmiştir. Ama bize en ilginç geleni T. E. Lawrence'in yazdıklarıdır. Bkz. : T. E. Lawrwncw, **Seven Pillars Of Wisdom**, Newyork-1962, özellikle 5 ve 6. bölümler, s. 43-60.

[248] Yahya Okçu, **Birinci dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, C. IV, K. 1, Ankara-1979, s. 100-104.

[249] Tabii, burada genel eğilimlerden söz edilmektedir. Elbette objektif araştırmaların varlığı kabul edilmektedir. Mesela Bkz. : M. İ. Darvaze, **a.g.e.**, s. 62.

[250] ". . . Cemal Paşa, Mahmut Kamil Paşa hakkında bazı şüpheleri olduğunu Enver Paşa'ya yazarken :

ki, ayaklanma için ileri sürülen gerekçeler de asla ikna edici olamamıştır. Zira, daha 1914 Şubat'ında yani Cemal Paşa'nın Suriye'ye gelmesinden çok önce, Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah Mısır'da Lord Kitchener ile irtibat kurmuştu[251]. Bu görüşmede İngilizler, Haşimilerin Türklere karşı bir harekete hazır bulunduklarını anlamış olmalıdırlar[252].

Nitekim, Ekim 1914 ortalarında Mekke'de Şerif Hüseyin ile görüşen bir İngiliz ajanı, O'nun şu sözlerini nakleder "...Bizim Osmanlı devletine karşı taahhütlerimiz varsa, onların da bize karşı taahhütleri vardır. Onlar bizim hukukumuza tecavüz ettiler. Bunun mesuliyeti kendilerine düşer. Biz de onların hukukuna riayet etmezsek, bundan yine kendileri mesuldür..."[253].

Esasında Türklerden nefret duygusu Hicaz'da, özellikle Şerif ve yakınları arasında hayli yaygındı. Hatta 1916 Ocak ayında Medine'deki gönüllü Arap birliklerini teftişe giden Enver ve Cemal Paşa'lara karşı tasarlanan bir suikasti Emir Faysal güçlükle engellemiştir[254]. Bütün bunların sebeplerini burada tartışmaya gerek yoktur, fakat ; Emir Faysal'ın bu

---

- Eğer diyordu ; Erzurum cephesinde vatana iyi hizmet ediyorsa hiç kurcalamayalım. Enver Paşa bu şifreye :

- **Hiçbir vatan hizmeti Vatana yapılmış fenalığı mazur gösteremez**. . . diye cevap verdi. . . " Bkz. : Falih Rıfkı Atay, **Zeytindağı**, Ankara-1986(2), s. 46. Bu yaklaşım çok tipik bir İttihatçı yaklaşımıdır : Jakoben İhtilalci mantığı.

[251] Sir Ronald Storrs ile emir Abdullah arasındaki görüşmede bir anlaşma olmamış, fakat ; bunun zemini hazırlanmıştır. Görüşme için Bkz. : King Abdullah, **Memoirs**, Yay. : Philip Graves, London-1950, s. 93-102. Kendisi de Arap Ayaklanması yıllarında İngiltere'nin Mısır'daki misyonunda görevli olan ve olayları yakinen bilen editör aynı eserin 112. sayfasındaki tutanaklara dayanarak görüşmeyi detaylandırır. Karş. : Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C. I, İstanbul- 1965, s. 26-27 ve T. E. Lawrence, **a.g.e.,** 43-49 ; G. Antonius, **a.g.e.,** s. 127-128 ;Ö. Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 76 ; Zeine N(oureddin Zeine), **The Struggle For Arab İndependence, Western Diplomacy And The Rise And Fall of Faisal's Kingdom In Syria,** Beirut-1960, s. 3.

[252] Bu görüşme sonunda Lord Kitchener Londra'ya gönderdiği değerlendirmede düşüncelerini bu doğrultuda ifade eder. Bkz. : C. Bayar, **a.g.e.,** s. 27.

[253] Ronald Storrs, Orientation, s. 122'den nakleden C. Bayar, **a.g.e.,** s. 29.

[254] T. E. Lawrence, **a.g.e.,** s. 52. Cemal Paşa'nın bu durumdan haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü, hatıralarında bu hususta hiç bahsetmemektedir.

davranışı ve daha sonraki tutumları O'nun Türklere duyduğu sempatinin delilleri olarak kabul edilebilir[255].

Şerif Hüseyin'in oğulları arasında Türklere karşı ayaklanma fikrinin en ateşli savunucusu Emir Abdullah'tır[256]. İngilizlerle babası adına irtibat tesis eden Abdullah, hatıralarında ayaklanmanın İttihad ve Terakki Fırkası'nın "zalim ve dinsiz" tutumuna karşı olduğunu söyler[257]. Babasının ayaklanma gerekçelerini belirttiği beyannamede ileri sürdüğü düşünceler de aynıdır "...İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkması ve devlet işlerini ele alması ve temelinden bozuk idaresi...Enver, Talat ve Cemal Paşaların elindedir...Kıymetli din alimleri mahkemesiz asılıyor...dine hürmet kalktı...Ehl-i İslam üzerine musallat olan İttihatçı komitacıların zulmü, işkencesi altında inleyen memleketlerden ayrılarak...mukaddes gayemize doğru ilerliyoruz..."[258]. Bu söylemin Arap ve Müslüman dünyasına dönük propaganda söylemi olmaktan öteye bir değeri olmadığı açıktır. O'nun Arap milliyetçiliği ile olan ilişkisi de tartışmalıdır, daha çok kişisel kaygılarla hareket ettiği kolaylıkla görülmektedir[259].

Haşimilerin, ayaklanmayı başlatmadan önce, El-Fettat Cemiyeti ile kurdukları ilk bağlantı 1915 ilkbaharında gerçekleşmiştir[260]. Yukarıda te-

---

[255] Emir Faysal'ın davranışları hakkında Bkz. : Cemal Paşa, **a.g.e.,** s. 319-370. Faysal'ın Arap Ayaklanması sırasındaki tutumu ve Türklere karşı tavrındaki samimiyet dikkat çekmektedir. Karş. : Aziz Ali El-Mısri, **AB.**

[256] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 123-129'da bu konuda oldukça çok örnekler saymaktadır.

[257] K. Abdullah, **a.g.e.,** s. 115-124.

[258] Bildirinin tam metninin tercümesi için Bkz. : Muhammed Fadlürresul, **Tashih'ül Mesail, Vehhabiliğin İçyüzü**, Çev. : A. Faruk Meyan, İstanbul-1976, s. 402 vd.

[259] Bkz. : Y. H. Bayur, **a.g.e.,** C. II, K. III, s. 193-199. Karş. : C. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 48-53 ve 88-96.

[260] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 149'da ilk teşebbüsün El-Fettat'tan geldiğini belirtir. Fakat, Şerif Hüseyin bu sırada son derece temkinli hareket etmektedir. Cemiyet tarafından görevlendirilen Fevzi El-Bekri'nin Şerif'e ilettiği sözlü mesaj şudur . ". . . Türk ordusundaki kıdemli subaylar da dahil olmak üzere Suriye ve Irak'taki milliyetçi liderler bir ihtilali öngörmektedirler. Bu ihtilale liderlik için Şerif uygun bulunmuştur. Eğer bu görevi kabul ediyorsa, güvenilir birini ittifak şartlarını görüşmek üzere Şam'a göndermeliydi. . . " Bu görüşmenin tarihi 1915 Ocağının sonudur.

mas edildiği gibi Cemiyet, Şam'da oldukça dikkatli hareket eden, güçlü bir merkez kurmayı başarmıştı. Emir Faysal, bu grupla temasa geçti. Şöyle ki ; bir yandan İngilizlerle teması sürdüren Şerif, diğer yandan İstanbul'un kendisi hakkındaki şüphelerini ortadan kaldırmak için gayret göstermektedir. Kendisini ortadan kaldırmak için bir komplonun varlığını öğrendiğinde[261] durumu henüz yeterince uygun bulmadığı için oğlu Faysal'ı İstanbul'a göndererek , İstanbul Hükûmetiyle ilişkilerini düzeltmek istedi. Ancak, Faysal'ın bu yolculuktaki esas hedefi, Şam'da bulunan El-Fettat ile irtibat kurmaktı. Nitekim, Faysal İstanbul'a geçmeden önce dört hafta kadar Şam'da kaldı ve bu süre içinde anılan Cemiyet mensupları ile irtibat kurdu[262]. Daha sonra İstanbul'a uğrayarak, Padişah'a "...arz-ı ubudiyet ve sadakat" kıldıktan sonra tekrar Şam'a dönmüş ve burada bir süre daha kalmıştır[263]. Faysal'ın bu İstanbul seyahati sırasında görüştüğü Ahmet İzzet Paşa'ya ***" ...gezisinin sebebi olarak pederiyle ailesi hakkında suçlama, iftira ve oyunları içeren birtakım evrak ele geçirmiş olduklarından, bunları Hükûmet erkanına gösterip vermekle, bu kötü ve yersiz muamelelere artık son verilmesini ricaya [264]geldiğini..."*** aktarmaktadır. Onun başkentteki temaslarından sonuç alamadığı anlaşılmaktadır ki, buradan umudunu biraz daha kaybetmiş olarak dönmüş olmalıdır.

Nitekim, Faysal, Şam'da kaldığı süre içinde El-Fettat ile olan ilişkisini sürdürdü. Başlangıçta O'nun Türk taraftarı kişiliği yüzünden güvenilir biri olmamasından şüphelenen cemiyet mensupları, daha çok Faysal'ın fikirlerini öğrenmeye önem verdiler[265]. Burada kaldığı dört hafta boyunca

---

[261] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 150.

[262] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 150.

[263] G. Antonius'un verdiği tarihle Cemal Paşa'nın Faysal'ın Şam'da kaldığını bildirdiği tarih arasında farklılık vardır. Bkz. : Cemal Paşa, **a.g.e.,** s. 307. Karş. : G. Antonius, **a.g.e.,** 150.

[264] Bkz. : Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım,** C. I, Yay. Haz. : Süheyl İzzet Furgaç- Yüksel Kanar, İstanbul-1993, s. 230. Ahmet İzzet Paşa, Arap meselesine ilişkin görüşlerini oldukça etraflı olarak kaydetmiştir. Bkz. : **a.g.e.,** s. 222-232.

[265] Faysal'ın bu konudaki fikirleri özetle şunlardır : ". . . Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda, Osmanlı imparatorluğundaki Arap vilayetleri de aynı şekilde ciddi bir tehlike ile karşı karşıya

Faysal, iki cemiyete de üye olan birisi vasıtasıyla El-Ahd'ın varlığından da haberdar oldu ve görüş alış-verişinde bulundu[266].

Girişilecek herhangi bir ihtilal teşebbüsünün sadece başlarındaki idarecilerin ismini değiştireceği endişesindeki cemiyet liderleri müteredditidiler. Türklere olan bağlılığı Avrupa korkusundan kaynaklanan ve Arapların hazırlıklarını yetersiz bulan Faysal, her iki Cemiyete de fikirlerini değiştirmek üzere katıldığını belirtmiştir[267]. Bu sebeple onlara Lord Kitchener'ın teklifinden ve kardeşi Abdullah ile arasındaki fikir ayrılığından ve babasının uyarılarından bahsederek , düşüncelerini tekrar gözden geçirmelerini istedi. Faysal, İstanbul'dan döndükten sonra (23 Mayıs 1915) Şam'da El-Fettat ve El-Ahd mensuplarının ortak bir harekat planında birleşmiş olduklarını gördü[268]. İki cemiyet kendi aralarında yaptıkları protokolde şu hususlarda anlaşmış bulunuyorlardı :

**1- Büyük Britanya aşağıda belirtilen sınırlar içindeki Arap istiklalini tanımayı kabul etmiştir:**

**Kuzey: 37'kuzey paraleli boyunca, Adana-Mersin'den başlayıp, Birecik, Urfa, Mardin, Midyat, Cizre, İmadiye hattını takip ederek İran sınırına ulaşan çizgi**

**Doğu: İran sınırından İran Körfezine kadar,**

**Güney: Hint Okyanusunda Aden'e ulaşan sınır,**

---

kalacaklardır. Bu durumda bütün hürriyet ve bağımsızlık çabaları tehlikeye düşecektir. Türkiye'ye sızacak bir düşman, Arap vilayetlerine de girmiş olacağından şartlar ne olursa olsun sonuna kadar Türklerin safında yer almak Araplar için mecburiyettir. . . " G. Antonius, **a.g.e.,** s. 155.

[266] El-Ahd Cemiyeti, savaşın başlarında Mısır'da bulunan Aziz Ali El-Mısri'den aldığı talimata uygun bulduğu Faysal'ın düşüncelerinden cesaret alarak onu varlığından haberdar kılmış olmalıdır. Bu talimat şudur :". . . Türkiye'ye karşı hiçbir zaman düşmanca bir tavır düşünülemez, böyle bir durumda Arap vilayetleri de yabancı işgali ile karşı karşıya kalacaktır. Avrupa planlarına karşı kesin bir garanti elde edilinceye kadar Türkiye'yi desteklemek görevimizdir. . . " G. Antonius, **a.g.e.,** s. 155.

[267] G. Antonius, bunu bizzat Faysal'dan öğrendiğini belirterek kaydetmektedir. Bkz. : G. Antonius, **a.g.e.,** s. 157.

[268] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 156.

**Batı: Kızıldeniz ve Akdeniz'i takip ederek tekrar Mersin'e ulaşan hat.**

**2- Kapitülasyonlar kaldırılacaktır.**

**3- Büyük Britanya ile gelecekteki bağımsız Arap Devleti arasında bir savunma anlaşması yapılacaktır.**

**4- Büyük Britanya'ya ekonomik öncelik verilecektir[269].**

Bu protokol, Arap bağımsızlık hareketinin seyri içinde oldukça önemli bir aşamayı ifade etmektedir. İlk dikkati çeken husus , Arapların savaş şartlarında artık belirli sınırlar içinde bağımsız bir devlet kurmaya yönelmiş oldukları gerçeğidir. Faysal'ın, İngiltere ile Haşimiler arasındaki görüşmeleri aktarmasından sonra, aradıkları garantinin şartlarını belirleyen bir protokol hazırlayan cemiyetler, Şerif Hüseyin'in öncülüğünde bu garantiyi İngiltere'nin desteğinde bulduklarına inanmaktadırlar[270].

Faysal, Suriyeli liderlerden, girişilecek herhangi bir ihtilal teşebbüsüne destek sözü aldıktan sonra, Mekke'ye gitme çarelerini aramaya başladı. Şam Protokolü"nün bir kopyasını da babasına ulaştırmayı başardı. Nihayet, 1914 başlarında, Emir Abdullah'ın girişimiyle gelişen, Emir Faysal'ın ilk anda muhalefetle, Şerif Hüseyin'in ise tereddütle karşıladığı hareketi hızlandıran bir faktör olarak 1916'da Cemal Paşa'nın Arapları isyana teşvik ettikleri gerekçesiyle Suriye'de giriştiği idamlar gündeme girdi. Faysal, babası adına idamları durdurması için Cemal Paşa nezdinde ısrarlı teşebbüslerde bulundu[271], kabul edilmeyince son tereddütleri de ortadan kalkmış olmalıdır ki, ilk fırsatta Şam'dan ayrılarak babasının kuvvetlerine katıldı[272].

---

[269] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 157-158. Yazar metnin kendisine bizzat (Kral) Faysal tarafından verildiğini belirtmektedir.

[270] Bkz. : C. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 75 vd.

[271] C. Paşa, **a.g.e.,** s. 323-324.

[272] C. Paşa, **a.g.e.,** s. 330 Karş. : T. E. Lawrence, **a.g.e.,** s. 50-53

Öte yandan Şerif Hüseyin, İngilizlerle anlaşmış olmakla birlikte, Rusya ve Fransa'nın Arap topraklarını istila etmeleri endişesini de taşımaktaydı. Ona göre Rusya'nın Osmanlı devletini ezmesi, Arap topraklarına da sahip olması anlamına gelecekti ve buna karşı İngiltere'den garanti istiyordu. Aynı endişeleri Emir Faysal da paylaşmaktaydı[273]. Bu devletler ise İngiltere'nin müttefiki idi ve bu sırada, müttefikler arasında savaş sonrasında Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağı konusunda gizli görüşmeler yapılıyordu. Bir süre devam eden tereddütlerden sonra İngiltere Araplara talep ettikleri garantileri vermekte büyük bir sakınca görmedi. Şerif'in İslam dünyasındaki nüfûzu o sıralarda İngiltere için kritik bir önem kazanmıştı[274].

Nihayet 27 Haziran 1916'da Şerif Hüseyin, İngiltere ile vardığı mutabakata uygun olarak Türklere karşı ayaklanmayı başlattığını açıkladı[275]. Mısır'da bulunan Aziz Ali El-Mısri, İttihad ve Terakki yönetimine karşı ayaklanan Şerif'in davetini kabul ederek ayaklanan kuvvetlerin Kurmay Başkanlığı'nı üstlendi[276]. Ayaklanmanın lider kadrosu böylece ortaya çıkmış oluyordu : Şerif ve oğulları, Aziz Ali El-Mısri, Nuri Said ve Cafer El-Askeri. Son üçünün El-Ahd üyesi oldukları hatırlanırsa bu cemiyetin Arap Ayaklanmasındaki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Her şey planlanmış ve Arap milliyetçiliğinin bir "Arap Devleti" ideali ufukta belirmiş görünüyordu ama ; Araplar, Avrupa diplomasisinin esas yüzünü henüz görmemişlerdi.

### *B- Gizli Anlaşmalar*

Osmanlı devletinin Almanya'nın müttefiki olarak savaşa girmesi üzerine, özellikle Asya'daki topraklarının savaş sonrasında nasıl paylaşılacağı konusunda Rusya'nın ısrarlı talepleri üzerine başlayan gizli görüş-

---

[273] Şerif Hüseyin'in İngiltere ile anlaşması bugün hemen bütün detaylarıyla bilindiği için üzerinde fazlaca durmaya gerek görülmemiştir. Bu konuda yapılan yazışmaların detaylı bir incelemesi için Bkz.: C. E. Dawn, **a.g.e.,** s. 54-68 ve 87-121. Keza: Ö. Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 105 vd.

[274] Ö. Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 105-106.

[275] Ö. Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 110.

[276] Ö. Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 115.

meler hayli çetin geçmiştir[277]. Çünkü, Rusya'nın Doğu Anadolu ve Boğazlarla ilgili taleplerine rıza göstermek İngiltere'nin çıkarlarına ters düşüyordu[278]. İngiltere, Rusya ile doğrudan ortak sınırlara sahip olmak istemiyordu. Dolayısıyla kontrolü altına girecek topraklarla Rus nüfûz alanı arasına tampon olacak Ermenistan ve Kürdistan devletleri işte bu sırada tasarlandı[279]. Ancak, Rusya'nın Doğu Anadolu üzerinde ısrar etmesi üzerine bu tasarılardan vazgeçildi ve Karadeniz bölgesinin bir kısmı da ilave edilerek anlaşma sağlandı. Esasen İngiliz çıkarları ve sömürgelerinin konumu bu devleti, Irak ve Arabistan üzerinde hakimiyet kurmayı taleplerinin ana noktası haline getirmeye zorluyordu[280].

Fransa'nın durumu biraz daha değişikti. Osmanlı devleti ile çok eskiye dayanan ticari ilişkiler kurmuş olan Fransa'nın, Türkiye'deki yatırımları ve alacakları oldukça yüksek meblağlara ulaşmaktaydı. Fransız ekonomisinin hammaddeye duyduğu ihtiyaç ve Suriye'nin Fransa açısından taşıdığı stratejik önem de bu devleti Suriye, Musul ve Çukurova (Kilikya) üzerinde ısrarlı taleplerde bulunmaya itmişti[281].

İngiltere, savaş şartlarını da göz önüne alarak müttefiklerini bir arada tutabilecek bir uzlaşmanın ortaya çıkmasında herhangi bir sakınca görmemiştir[282]. Görüşmeler 1916 Ekiminde neticelendi ve Sykes-Picot Anlaşması adıyla anılacak olan bir dizi düzenlemeyi kapsayan mektuplar karşılıklı olarak verildi, Hükûmetlerce onaylandı ve yürürlüğe girdi[283].

---

[277] Rıfkı Salim Burçak, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri**, Ankara- 1946, s. 46. 1915 öncesindeki gizli paylaşma teşebbüsleri için Bkz. : Y. H. Bayur, **a. g. e**, C. II, K. III, s. 6-7 ve 334-369.

[278] İngiltere , görüşmelerdeki genel stratejisini, takip edeceği esasları belirlemek üzere görevlendirilen De Bunsen Komitesi'nin önerileri doğrultusunda oluşturmuştu. Bu rapor için Bkz. : J. C. Hurewitz, **Diplomacy In The Near and Middle East, 1914-1956,** C.II, Princeton-1957, s.26-46.

[279] Selahattin Karatamu, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C.III, K.6, 1. Kitap, Ankara-1971, s.91.

[280] E. E. Adamof, **Cihan Harbi Esnasında Avrupa Hükûmetleri ve Türkiye, Anadolu'nun Taksimi**, Çev. : Babaeskili Hüseyin Rahmi, İstanbul-1926, s. 24-29.

[281] E. E. Adamof, **a.g.e.,** s. 20-24.

[282] Ö. Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 101-103.

[283] Mektupların metinleri için Bkz. : Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru,** Ankara-1981, s. LVII-LXI. Yazışmaların seyri ve metinleri için Bkz. : E. E. Adamof, **a.g.e.,** s. 126 vd.

İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından, Fransa'nın Londra Büyükelçisi Paul Cambon'a verilen 16 Mayıs 1916 tarihli mektup Sykes-Picot Anlaşmasının temel belgesini teşkil etmektedir. Mektup, İngiltere'nin savaş sonrasına ait endişelerinin izlerini taşıyan şu satırlarla başlamaktadır : ***"...Ekselanslarına cevap olarak tasarının bu günkü haliyle kabulünün önemli Britanya çıkarlarından vazgeçmek demek olacağını, ancak; Majestelerinin Hükûmetinin, Türkiye'de daha elverişli şartlar yaratmanın müttefiklerin davasına genel olarak sağlayacağı yararları göz önüne alarak, Arapların işbirliği elde edilmiş olmak ve Arapların şartları yerine getirilmek ...kaydı ile şimdi varılmış olan düzenlemeyi kabule hazır olduğunu bildirmekle şeref duyarım..."***[284].

Rusya'nın Doğu Anadolu ve Boğazlarla ilgili isteklerinde bir uzlaşma sağlandıktan sonra Fransa ile İngiltere arasında Ortadoğu ile ilgili düzenlemelerin yer aldığı bu mutabakata göre :

İngiltere ve Fransa aşağıda tayin edilen (A) ve (B) nüfûz bölgelerinde bir Arap şefinin hükümdarlığı altında müstakil bir Arap Devleti veya Arap Devletleri Konfederasyonu'nu tanımaya ve himaye etmeye hazırdırlar.

Fransa'nın nüfuzu altında kalacak (A) bölgesi: Şam, Hama, Hums, Halep ve Musul'u ihtiva etmektedir.

İngiltere'nin nüfûzu altında kalacak (B) bölgesi: Şam'ın güneyinden Kerkük'ün kuzeyine çekilecek bir hattın güneyini oluşturmaktadır[285].

Ayrıca Fransa ve İngiltere'nin istedikleri herhangi bir doğrudan veya dolaylı yönetimi tesis edebilecekleri Mavi ve Kırmızı bölgeler oluşturuluyordu. Fransa'nın kontrolü altında kalacak olan Mavi bölge: İskenderun, Lazkiye, Trablusşam, Beyrut, Sayda ve Kilikya ile Orta-Güneydoğu Anadolu'nun büyük kısmından; İngiltere'nin kontrolüne bırakılacak olan

---

[284] O. Olcay, **a.g.e.,** s. LVII-LVIII.

[285] Karş. : J. C. Hurtewitz, **a.g.e.,** s. 29 ve 30-31.

Kırmızı bölge ise : Basra Körfezi'ne kadar Bağdat vilayetinin büyük kısmı ile Akdeniz'de Akkâ'nın güneyindeki küçük bir sahil diliminden ibaretti.

Filistin de Kahverengi bölge olarak adlandırılıyor ve burada uluslar arası bir yönetim oluşturulması öngörülüyordu.

İki devlet kendi nüfûz bölgelerinde, ekonomik bakımdan öncelik hakkına sahip olacaklar, fakat ticari mallar arasında bir ayrım uygulanmayacaktır.

Anlaşmanın bundan sonraki hükümleri Fransa ile İngiltere'nin birbirlerinin rızasını almaksızın üçüncü devletlerle anlaşma yapmayacakları konusunda verdikleri garantileri kapsamaktadır.

Rusya'nın bu anlaşmadan doğan payı ise Sir Grey'den Londra'daki Rus Büyükelçisi Kont Beckendorff'a gönderilen 23 Mayıs 1916 tarihli mektupta tesbit edilen şu bölgelerdir:

**1-** Rusya, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgelerini, Trabzon'un batısında Karadeniz kıyısında ileride tesbit edilecek bir noktaya kadar kendisine bağlayacaktır.

**2-** Van ve Bitlis'in güneyinde Muş, Siirt, Dicle'nin mecrası ile Mergavar(?) bölgesinden başlayarak, Arap devletleri sınırının şimdiki Osmanlı-İran sınırını meydana getiren dağların tepe noktalarını izleyeceğini (İngiltere ve Fransa) kabul etmektedirler[286].

Gizli Anlaşmalar tamamlanmıştı. Fakat, 1917'de Rusya'da Bolşevik İhtilali ile Çarlık Rejimi yıkıldı ve yeni Hükûmet Türkiye üzerindeki isteklerinden vazgeçtiğini açıkladı[287], kısa bir süre sonra da Bolşevikler Gizli Anlaşmaları yayınladılar. Suriye Valisi Cemal Paşa, bunların örnek-

---

[286] O. Olcay, **a.g.e.,** s. LX.

[287] Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924**, Çev. : Tevfik Alanay, İstanbul-1972, s. 110.

lerini Faysal'a göndererek, kendisini uyardı ve yeniden Osmanlı devletine sadakate çağırdı. Faysal, Cemal Paşa'nın teklifini babasına bildirdi. Ancak O, acele davranmamak düşüncesiyle bunu reddetti. Faysal, savaşın sonuna kadar yazışmayı sürdürdü[288].

Şimdi Asya'daki Osmanlı topraklarında iki büyük güç; İngiltere ve Fransa karşı karşıya kalmıştı. Bu garip bir durumdu, hem müttefik hem rakip. İngiltere'nin Araplara karşı yükümlülükleri Fransa'nın Ortadoğu'da elde ettiğine inandığı elverişli durumla çelişki içindeydi. Üstelik İngiltere, bölgede Ermeni ve Kürt kartlarını da elinde bulundurmaya kararlı görünüyordu[289]. Artık, savaş sonrasında çözümlenecek yahut savaş sonrasına taşınacak bir çatışmanın tohumları kök salmaya başlamıştı.

---

[288] Bu husus için Bkz. : L. Evans, **a.g.e.,** s. 110. Cemal Paşa, hatıralarında bu konuya değinmez.

[289] M. Kemal Öke, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. Noel'in Faaliyetleri, 1919,** Ankara-1988, s. 57 vd.

# V. BÖLÜM

## *KAOS*

# V. BÖLÜM : KAOS

## *A- MÜTAREKE*

1918 Ekimine gelindiğinde savaşın sonucu aşağı yukarı belli olmuştu. İtilaf orduları, Bulgar cephesinde elde ettikleri başarıların yanı sıra; Suriye, Filistin ve Irak cephelerinde giriştikleri nihai saldırı ile Osmanlı kuvvetlerini geriletmiş, netice aşikar hale gelmişti[290]. Bu gelişmeler karşısında esasen başka çare kalmadığını gören Hükûmet de barış teşebbüslerini yoğunlaştırarak, İngilizlerle irtibat kurmayı başardı[291]. Nihayet, 30 Ekim 1918'de, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı devletinin mağlubiyetini tescil eden Mondros Mütarekesi imzalandı ve durum ertesi gün cephelerde çarpışmakta olan ordulara bildirilerek savaş durumuna son verildi[292].

İtilaf devletlerinin 7 Ekim'de kendi aralarında kararlaştırmış oldukları temel esaslar çerçevesinde[293] hazırlanan mütareke metni hemen hemen İngilizlerin hazırladıkları şekliyle Osmanlı Heyeti'ne kabul ettirilerek, silahlı kuvvetler tamamen etkisiz hale getirilmek suretiyle askeri açıdan bir direnişin ortaya çıkma ihtimali en aza indirilmek suretiyle imzalanmıştı[294].

Savaş sırasında Osmanlı devletinin Arapça konuşulan vilayetlerinin geleceğini etkileyen iki önemli gelişmeden biri gizli anlaşmalar ise ; diğeri de ABD Cumhurbaşkanı W. Wilson'un 8 Ocak 1918'de muhtemel

---

[290] Cephelerin 1918 Ekimindeki durumu hakkında Bkz. : Âli Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara-1948, s. 23-29 ; Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara-1962, s. 13-20. İngiliz saldırı ve setr hareketleri için Bkz.: Viscount Wavell, **Allenby, Soldier And Statesman,** London-1946, s.230-246.

[291] Bu teşebbüsler için Bkz. : Â. Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 27-32. Karş. : Y. H. Bayur, **a.g.e.,** C. III, K. IV, s. 720-728.

[292] T. Bıyıklıoğlu, **a.g.e.,** s. 46.

[293] Y. H. Bayur, **a.g.e.,** s. 728 vd. Karş. : Paul C. Helmreich, **From Paris To Sevres**, Ohio-1974, s. 3-4.

[294] Mütareke şartlarının mukayeseli bir tahlili için Bkz. : Â. Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 68-73 ve Tevfik Bıyıklıoğlu, **a.g.e.,** s. 44-46.

bir barış için ortaya koyduğu "14 Nokta"ya bağlanan umutlardı[295]. Gizli anlaşmalarla Rusya'ya terk edilen bölgelerin durumu, bu ülkenin savaştan çekilmesi ve Bolşevik rejiminin de bütün gizli anlaşmaları reddetmesi ile belirsizliğe sebep olduğunda ; "Milletlerin kendi kaderlerini tayin etmesi" ilkesi, çeşitli hırsların tatmini için yeterli bir gerekçe halini aldı. Bu durumdan yararlanan Avrupalı büyük güçler, bölgede kendileri için harekete geçecek "vasıta milletler yaratmak yolunu tuttular. İngiltere, "Majestelerinin Hükûmetinin prestijini ve çıkarlarını korumak" gerekçesi ile Türkiye'ye karşı intikamcı bir politika takip ederken, savaş hedefleri arasında yer alan güney vilayetlerinde etnik temellere dayalı kışkırtmaları tırmandırmak çabasına girdi[296]. Fransa, bu hususta, İngiltere'yi tek başına bırakmadı ve alttan alta mücadelesini sürdürdü[297]. ABD'nin Avrupa diplomasisi hakkındaki bilgi ve tecrübe eksikliği ve Ortadoğu'daki çatışmalarda kendisi için bir çıkar görememesi "kurtlar sofrasında" oldukça etkisiz bir görüntü çizmesine sebep oldu.

Bütün bu gelişmeler mütareke döneminde Osmanlı topraklarında bir yandan imparatorluğun "kendi geleceğini tayin etme" davası peşinde koşan Müslüman unsurları İngiltere'nin ürettiği politikalar doğrultusunda faaliyetlere sürüklerken; diğer yandan "Hıristiyanların geleneksel koruyucusu" olmak hususunda Rusya'nın devre dışı kalmasıyla ön plana çıkan Fransa'yı Ermeni ve Hıristiyan Arap unsurları kullanarak amaçlarına ulaşmak için çaba harcamaya yöneltti. Özet olarak 30 Ekim 1918'den sonra Osmanlı ülkesi çok yönlü mücadelelerin ve geleneksel rekabetlerin bir alanı haline geldi.

---

[295] Bu 14 Nokta'nın hazırlık çalışmaları için Bkz. : L. Evans, **a.g.e.,** s. 72 vd. Ayrıca Bkz. : Y. H. Bayur, **a.g.e.,** s. 623 vd.

[296] İngiltere'nin "intikamcı" politikasının sebepleri , için Bkz. : Sina akşin, "Kurtuluş savaşında ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul-1978, s. 55. Etnik unsurlara dayalı İngiliz politikaları için Bkz. : M. K. Öke, **a.g.e.,** s. 29-83.

[297] Hatta Lord Curzon, 4 Ocak 1920'de İstanbul'a dair hazırladığı bir muhtırada ". . . Fransa ; Irak, Arabistan, İran, Afganistan ve Hindistan'dan meydana gelen Doğu İslam alemine karşılık, Suriye'den Fas'a kadar uzanan bir Batı İslam alemi kurmak niyetindedir. . . " diyerek şüphelerini sdile getiriyordu. Bkz. : Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da,** Ankara-1959, s. 66.

Türkler, gerek İstanbul ve -23 Nisan 1920'den sonra- gerekse Ankara Hükûmetleri vasıtasıyla, ülkelerinin bütünlüğünü korumak, giderek milli varlıklarını sürdürmelerini mümkün kılacak politikalar oluşturmaya çalışırken, hem Batılı güçleri dikkate almak, hem içerde "ortak bir noktada buluşmak"; hem de artık kendi yollarında ilerlemeye başlayan "anasır-ı muhtelife"yi "kurulacak yeni dünya"da bir şekilde, bir yere yerleştirecek bir çözüm üretmek gibi zor bir denklem ile yüz yüze kaldılar. Bu sorunlar demeti arasında herkes, kendi kozlarını ortaya koyarak, çıkarlarına uygun bir sonuca gitmeye çalıştı. Bu bölüm işte burada söz konusu edilen " sorunsal"ın Türk-Arap ilişkilerinde Avrupalı büyük güçlerin etkisine ışık tutmaya çalışacaktır.

### *1- Mütareke Sonrasında İlk Temaslar*

Mütarekenin imzasından sonra, İsmet (İnönü) Paşa'nın uzun yıllar sonra işaret ettiği gibi "...Suriye ve Irak'taki düşman hareketleri durmadı...aksine, mütareke ... muharebeyi devam ettirmek için kolaylaştırıcı bir vesile olarak kullanıldı..."[298] . Halbuki savaşın sonu gelmeden epey önce Cemal Paşa el altından, Arap topraklarına dair İngiliz-Fransız Anlaşmasını, Faysal'a duyurmuş ve onu uzlaşmaya çağırmıştı. Cemal Paşa'nın Rusya'daki Bolşevik Hükûmetinin yayınlarına dayanarak kendisine duyurduğu bu bilgiyi babasına aktaran Faysal "...bunun bir Bolşevik uydurması olduğunu... ve İngilizlerin sözlerine sadık kalacaklarına inandığı..." cevabını aldı[299].

Ancak, babasının tavsiyesine rağmen, Faysal'ın Türk otoriteleriyle ilişkilerinin kopmadığı anlaşılmaktadır. 1918 yazında Cemal Paşa'nın Şam ve Beyrut'tan seçtiği ileri gelen şahısları araya koyarak Arap milliyetçileri ile uzlaşmak için teşebbüslerini sürdürdüğü anlaşılıyor[300]. Bu te-

---

[298] İsmet İnönü, "İstibdat'tan Demokrasi'ye", **Akis**, S. 264, Ağustos-1959, s. 15-16.

[299] L. Evans, **a.g.e.**, s. 110.

[300] Abdülkerim El-Refik, **El Alakat'ül Suriye ve Türkiye, 1918-1926**, Türk-Arap İlişkileri 3. Kongresine sunulmuş Tebliğ, Amman-1985, s. 1'de bir İngiliz Askeri İstihbarat raporuna da-

şebbüslerin olumlu sonuçlanması için yazışmalar sürerken Cemal Paşa İstanbul'a döndü. Yerine IV. Ordu komutanlığını üstlenen (Küçük) Cemal Paşa'nın teşebbüsü üzerinde durmak gerekmektedir. 1918 Ağustosunun başlarında Cemal Paşa ile temasa geçen Said El-Cezayiri, Türklerin Arap bağımsızlığını tanımaları şartı ile Türklerle Araplar arasında ayrı bir barış anlaşması yapılması için aracılık rolünü üstlendi. Cemal Paşa'nın itimadını kazanmış olan bu zat, ondan "... Müslümanlar arasında tutuşturulan fitne ateşinin sönmesi için..." Faysal'ın katkıda bulunmasını rica eden 5 Ağustos 1918 tarihli yazıyı alarak, muhatabına ulaştırmayı başardı[301]. Faysal'ın bu yazıya verdiği cevap hayli ilginçtir :"...dokuz aydan beri aramızda süregelen yazışmalardan bir netice alınamadığı gibi anlaşma ve uyuşmaya da umut kalmadı. Ancak Emir Said'in bu defaki teşebbüsü bende şimdinin ve geleceğin büyük tehlikelerine rağmen bazı umutlar uyandırdı... Bizim istediğimiz...(Türklerle Arapların)... Bavyera ile Prusya'nın durumu gibi... (bir durumda olmaktı)...eğer Hükûmetiniz, bunu kabule hazırsa biz de barış görüşmeleri için heyet göndermeye hazırız..."[302].

Cemal Paşa'nın bu teşebbüsünde yalnız başına olmadığını gösteren işaretler vardır[303]. Ekim sonlarına doğru bu teşebbüslerin semere vermeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu sırada Suriye Valiliğine atanan Tahsin (Uzer) Bey'in[304] "...buradaki merkeze talimat verilmesi..." isteğiyle gönderdiği bir mektuptaki ibareler bu hususu teyid etmektedir : "...Hama'da Faysal ile muhabereye çalışacağım. Maksadım, tevhid-i İslam ilanı, Hila-

---

yanarak bu ilişkileri kurmaya çalışanların Rıza Paşa El-Rikabi, Rıza El-Sulh, Selim Sellum ve Faris El-Hurri olduğunu ileri sürüyor.

[301] Emin Said, **Esraru's Savreti'l Arabiyyeti'l Kübra**, Beyrut- 1936, s. 229.

[302] E. Said, **a.g.e.,** s. 231.

[303] Karş. : Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul-1983, s. 63.

[304] Tahsin Bey'in soyadı Yusuf Hikmet Bayur'da ve bu bilgiyi ondan aktaran Sina Akşin'de Özer olarak kaydedilmiştir, yanlışlık olduğu açıktır. Bkz. : Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk, Hayatı ve Eseri**, Ankara-1990(2), s. 189 ve S. Akşin, **a.g.e.,** s. 63.

fet gayesinde nazar-ı dikkati celbetmektir..."[305]. 21 Ekim 1918 tarihli Meclis-i Vükela toplantısına girmeden önce Sadrazam Ahmet İzzet Paşa yanında bulunan Rauf Bey'e (Orbay) Mustafa Kemal Paşa'nın bir telgrafından bahsetmişti. Paşa, bu telgrafıbda "...artık ordunun müdafaa yapamayacak hale geldiğini, elde kalan pek az kuvvetler üzerine yüklenen düşman baskısını kaldırmak için Suriye'yi Araplara bırakmaktan başka çare kalmadığını, Arap kuvvetlerinin başında bulunan Emir Faysal ile müzakereye başlamak üzere onun itimat ettiği ordu kumandanlarından Mersinli Cemal Paşa'yla görüşüp mutabık kalmış, hatta müzakereye teşebbüs etmiş olduklarını..." bildiriyormuş[306]. Anlaşıldığı kadarıyla, bu irtibat Tahsin Bey tarafından kurulmuştur. Faysal'ın yaptığı öneriler şunlardı: Suriye'nin bağımsızlığı karşılığında Araplarla mütareke yapılacak ve orada bir Osmanlı Naibüssultan'ı bulundurulacaktı[307]. Ancak, Sadrazam bu tele verdiği cevapta[308] Hükûmetin izni olmadan bu gibi girişimlerde bulunulmamasını istedi[309]. Ahmet İzzet Paşa, Sadaretinin ilk günlerinde (21 Ekim 1918) , Araplarla bir ilişki kurabilmek amacıyla Emir Faysal'a hitaben bir mektup göndermiştir ki, bu mektubun yazılmasına yol açan gelişmelerin alt-yapısı yukarıda aktarılanlar olmalıdır . Sadrazam bu mektupta, geçmişte ortaya çıkan gelişmelerin sorumlusu olarak İttihad ve Terakki kabinesini gösterdikten sonra ***"...Sabık kabinenin devletin kaffe-i füru-u idaresinde ve her yerinde olduğu gibi Arabistan'da dahi irtikab eylediği hatiat-ı azimeyi bir lisan-ı hüzn ve esefle itirafa mecburum.***

---

[305] Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara- 1979, s. 339 Tahsin Bey'in hatıralarında bundan başka kayıt yoktur.

[306] Akşin bu hususun Mustafa Kemal Paşa tarafından Rauf Bey'e aktarıldığını kaydetmektedir. Biz Rauf Bey'in hatıratında başka bir kayda rastlayamadık. Bkz. : Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz**, C. I, s. 146-147.

[307] Y. H. Bayur, **Atatürk. . .** , s. 189 ; S. Akşin, **a.g.e.,** s. 63. Bu oldukça tutarlı görünmektedir. Karş. : **Rauf Orbay'ın Hatıraları,** s. 147.

[308] E. Said, **a.g.e.,** s. 231'de Faysal'ın teklifine verilen cevabın çok geciktiğini ve bu yüzden netice alınamadığını kaydetmektedir. Ordu komutanlarının kendi insiyatifleriyle hareket edemeyecekleri kolayca tahmin edilebilir.

[309] S. Akşin, **a.g.e.,** s. 63.

***Ancak bu hususta ve alelhusus kavm-i Arap hakkındaki hissiyat-ı halise-i acizanem gerek nezd-i Samilerinde, gerek peder-i büzürgvarileri indinde müsellem olduğundan İslamın istiklal ve asar-ı vefireden beri din-i mübine hidematı sabık olan bu devletin istikbalini teminen ve hukuk-u kadimeye istinaden dest-i vifak ve muhadeneti uzatmayı bir vecibe-i diniye ...*** addettiğini belirtmekteydi[310]. Sadrazam'ın bu davranışı kolayca imparatorluk geleneğine bağlanabilir. Ancak bu teşebbüsün etkisiz kalmasının bir önemli sebebi de, durumu yakından takip etmekte olan İngiltere'nin Araplar nezdinde teşebbüse geçmesidir[311]. Fakat, Türklerle anlaşmanın gerçekleşmemesi, Araplar arasında derinleşme eğilimi taşıyan ayrılıkların da doğmasına yol açtı[312].

29 Ekim'de Faysal'ın yönettiği Arap kuvvetleri Halep şehrine girdikleri zaman, durum hayli karışıktı. Halep'teki Türk kuvvetlerinin geri çekilmeleri sırasında orduya karşı gösterilen aşırı düşmanlığın daha sonra, Halep'te kalan Türklere yönelik hareketlere dönüşmesi Faysal'ın zamanında ve yerinde müdahalesiyle önlendi[313] yayınladığı günlük emirlerde ***"...kalan Türklere hürmet edilmesini..."***[314] istemesine karşılık ; yaptığı konuşmalarda hayli sert bir üslup kullanması muhtemelen pratik sebeplerden kaynaklanmaktaydı. Halep'te Türk taraftarlarının sayısı oldukça fazlaydı ve herhangi bir karışıklık çıkmaması için bunlara gözdağı vermek faydalı olabilirdi[315].

---

[310] Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. II, Yay. Haz. : Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar, İstanbul-1993, s. 286.

[311] E. Said, **a.g.e.,** s. 232.

[312] A. Refik, **a. g. t.** , s. 2. Refik, bu ayrılıkları iki grubun varlığına bağlar : ". . . menfaatleri haleldar olanlar ki; bunlar daha sonra Fransızlarla işbirliği yaptılar. Diğer grup ise Faysal'a destek veren bağımsızlık taraftarı genç kuşaklar. . . ".

[313] A. İzzet Paşa, **a.g.e.,** C. I, s. 236. Ahmet İzzet Paşa bu intikamcı davranışların sorumlusu olarak gördüğü Rıza Rükkabi'yi ağır bir dille aşağılamaktadır.

[314] T. Uzer, **a.g.e.** s. 339.

[315] A. Refik, **a. g. t.** , s. 3.

Gelişen olayların ortaya çıkardığı manzara şuydu : Arap kuvvetleri 1 Ekim'de Şam'a girmiş ve Faysal 5 Ekim'de Suriye'de " **Sultan Hüseyin**" adına tam ve mutlak bağımsız bir meşruti Arap Hükûmetinin kurulduğunu ilân etmişti[316]. İngiliz Hükûmeti, babası Kral Hüseyin'i temsilen Faysal tarafından kurulacak bir Arap yönetimini tanımaya razıydı[317]. Yani Türklerle Araplar arasında ayrı bir mütareke yapılması için artık çok geçti.

Türklerle Arapların, mütarekenin imzalandığı ilk günlerde ( 4 Kasım 1918) başka bir irtibat teşebbüsü de Katma'da ortaya çıktı. Burada bulunan 7. Ordu karargahına, Çukurova (Kilikya)'nın, Suriye'nin bir parçası olduğunu ve Türk kuvvetlerinin bölgeden çekilmesini tebliğe gelen İngiliz Heyeti ile birlikte olan Nuri Sait[318] adında bir yüzbaşı vasıtasıyla yapılan bu girişim, Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa tarafından şüpheli bulunduğu için ciddiye alınmadı. Şöyle ki : bu Bağdatlı eski Osmanlı subayı Harbiye'den arkadaşı olan 7. Kolordu Harekât Şube Müdürü Binbaşı Ömer Halis (Bıyıktay) Bey'e[319], Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya gönderilmek üzere yazılmış bir mektubu gizlice vermiş, Ali Fuat Paşa metni okuyunca Osmanlı Devleti'nin iştirakiyle bir Müslüman Federasyonu'nun kurulmasına dair bazı tekliflerden ibaret olduğunu görmüş, ancak ; bunun bir "İngiliz oyunu" olduğuna kanaat getirerek temkinli davranmıştı[320]. Herhalde Nuri Sait, bu görüşmeyle yetinmemiş olmalıdır ki, XX. Ko-

---

[316] Zeine N(ureddin) Zeine, "Arap Toprakları", **İslam Tarihi, Kültür ve Medeniyeti**, Çev. : Kemal Kahraman, C. II, İstanbul-1989, s. 111 vd.

[317] Z. N. Zeine, **a. g. m.** , s. 111-112.

[318] Yukarıda El-Ahd üyesi olduğundan bahsedilmişti; daha sonra Paşa ve Irak Başbakanı.

[319] Bkz. : Necati Ökse ve diğerleri, **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanlarım Biyografileri,** Ankara-1989(2), s. 242.

[320] Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul-1953, s. 28-29. Ali Fuat Paşa burada mektubu İstanbul'a göndermeye gerek görmediğini belirtmektedir. Ancak, II. Ordu Kumandanı Nihat Paşa'nın 19. 11. 1918'de Nuri Sait'in isteklerini Başkumandanlığa iletiğini bildirmesi ve ". . . Sadrazam Paşa'ya olan mektubun ayrıca bir zabitle İstanbul'a gönderildiğini..." ni kaydetmesi Ali Fuat Paşa'nın olayı hafife aldığını göstermektedir. Bkz. : **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,** Sayı 31, Belge 767.

lordu Kurmay Başkanı Naci (Tınaz) Bey [321] vasıtasıyla teklifleri İstanbul'a Harbiye Nezareti'ne ulaşmıştır[322]. Harbiye Nazırı'nın II. Ordu Kumandanı Nihat (Anılmış) Paşa'ya verdiği cevapta ***"...Hükûmet-i Seniye'nin de böyle bir teklife tamamen rağbet...edeceği şüpheden aridir. Ancak ; halihazırda Hükûmet İngilizlere izhar-ı samimiyet ve onların celb-i emniyeti zaruretini düşündüğü için şu sıra Arap Hükûmetiyle görüşmelerin sürdürülmesi ve yakınlık kurulması hem bizler ve hem de kendileri hakkında pek tehlikeli olacağı..."*** nın[323] münasip bir dille adı geçene anlatılmasını istedikten sonra ***"...Hükûmet-i Arabiye'nin herhangi bir şekl-i idare ile Hükûmet-i Osmaniye'ye yakın ve bağlı kalmak hususundaki duygularının...yakında toplanacak Sulh Konferansının huzurunda açıklanmasının daha münasip ..."***[324] olacağı ve hazırlıklarını bu yönde yapmalarını beklediklerinin bildirilmesi isteniyordu.

Mütareke sonrasında ortaya çıkan görüşme ve anlaşma teşebbüslerinin, mevcut bilgilere göre yukarıdakilerden ibaret olduğunu kabul etmek durumundayız[325].

### *2- Arap Topraklarında Durum*

30 Eylül 1918'de, Şam'daki 400 yıllık Türk yönetimi sona erdi ve öğleden sonra Hicaz Kralı Hüseyin'in hakimiyetini temsil eden Arap

---

[321] Naci Bey için Bkz. : N. Ökse, **a.g.e.,** s. 226.

[322] **HTVD**, Sayı : 31, B. 767.

[323] Nihat Paşa'nın 14. 11. 1918'de Harbiye Nezareti'ne yazdığı bir şifre ile durumu arz ettiği ve önemine dayanılarak Sadrazam'a da gönderdiği mektupla, görüşmenin ana hatlarını bir subayla elden gönderdiği anlaşılmaktadır. Yukarıdaki telgraf bu subayın İstanbul'a varmasından sonra gönderilmiş olmalıdır. Bu telgrafta ayrıca Antakya'da ahalinin bir kısmının Arap bayrağını Hükûmet konağından indirmesine gösterdiği tepkiye karşılık ". . . bütün kazanın ekseriyet-i nüfûsu T%ürk olduğu cihetle. . . " böyle davranıldığı da bildirilmişti. Bkz. : **HTVD**, Sayı 31, B. 766.

[324] **HTVD,** Sayı 31, B. 767.

[325] Sina Akşin, "Turkish-Syrian Relations In The Time Of Faisal (1918-1920)", **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı,** Ankara-1981, S. XX, s. 1-20'de Ali Fuat Paşa'nın yukarıda anılan temasından sonraki ilk temasın 1919 Haziranında olduğunu ileri sürmektedir. Bu düşüncenin eksik olduğu ortadadır.

Bayrağı Hükûmet konağına çekildi[326]. Ertesi gün Nuri Said komutasındaki Arap birlikleri, İngiliz kuvvetleri ile beraber Şam'a girdiler. Muhammed Said El-Cezayiri başkanlığında oluşturulan bir komite, gerekli hazırlıkları yaparak Faysal'ı karşıladı. Şükrü Paşa El-Eyyubi, Şam Askeri Valiliğine tayin edildi[327]. Türk kuvvetleri 30 Eylül'de Beyrut'tan da çıkmışlardı. Emir Said, 1 Ekim'de buradaki Ömer Bey El-Dauk'a gönderdiği bir telgrafla Beyrut'ta Arap Haşimi yönetiminin kurulmasını teklif etti. Teklif kabul görünce, Beyrut da Arap Haşimi yönetimi altına girmiş oldu[328]. 3 Ekim'de Faysal, Arap kuvvetlerinin başında Şam'a girdi ve 5 Ekim'de de "Bütün Suriye Halkına" başlığıyla ilk resmi bildirisini yayınlayarak Suriye'de Arap Askeri Yönetimi'nin kurulduğunu duyurdu. "Arap Meşruti Yönetimi"nin Başbakanlığına Ali Rıza Paşa El-Rükkabi[329] getirildi[330]. Bu Hükûmet, Ürdün nehrinin doğusunda kalan bölgede, Akabe'den itibaren Maan ve Şam dahil olmak üzere egemen olacaktı. Fakat, bunu yaparken biri İngiliz, diğeri Fransız olmak üzere iki irtibat subayı aracılığıyla, bu Hükûmetlerle, Arap yönetiminin uygulayacağı politikalar hakkında görüşmesi gerekiyordu. Ancak ; anılan irtibat subayları vasıtasıyla, bölgenin kısa bir süre önce Osmanlı toprağı olması ve Türkiye ile barış anlaşmasının henüz yapılmadığı gerekçesiyle " İşgal altındaki Düşman Arazisi" statüsünde kendisine hatırlatıldı[331]. Lübnan, bir haftalık Arap yönetiminden sonra, 8 Ekim'de İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından iş-

---

[326] Bayrak, siyah-beyaz-kahverengi olmak üzere üç renkten oluşuyor ve çevresi kırmızı bir çerçeve ile çevrili bulunuyordu. Bkz. : Z. N. Zeine, **The Struggle. . .**, s. 25.

[327] Z. N. Z. , **The Struggle. . .**, s. 26.

[328] Zeyn'e göre Lübnan'da Hükûmetin teşkili hakkında iki versiyon vardır : birincisii, Faysal'ın küçük bir Arap kuvvetinin başında Şükrü Paşa El-Eyyubi'yi Beyrut'a gönderdiği ; ikincisi ise (ki bunu bizzat Nuri Sait Paşa, yazara anlatmış) Beyrut eşrafının ileri gelenlerinden bir kısmı "Arap Kumandanlığı Yüksek Katına" bir telgraf çekerek, Beyrut'ta Hükûmet kurulmasını istemişlerdir. Bkz. : Z. N. Zeine, **The Struggle. . .**, s. 27, dn. 2, 3.

[329] A. İzzet Paşa, Rükkabi'yi gösterdiği Türk düşmanlığından ötürü çok ağır bir dille aşağılamaktadır. Bkz. , A. İzzet Paşa, **a.g.e.,** C. I, s. 236.

[330] Z. N. Zeine, **The Struggle. . .**, s. 26.

[331] Z. N. Zeine, **a. g. m.** , s. 113 . Karş. : Z. N. Zeine, **a.g.e.,** s. 29-33.

gal edildi. İşgalden birkaç gün sonra Lübnan'a Fransız Askeri Vali'si olarak tayin edilen Albay Piépape , işgalin geçici olduğunu, Lübnan İdare Meclisi'ni yeniden kurmakta olduğunu, Lübnan'ın Fransa Cumhuriyeti'nin koruması altında bağımsızlığını tekrar kazanacağını duyurdu[332].

Yani, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada bütün Arap topraklarında İngiliz yahut Fransız bayrakları dalgalanmaktaydı. Türkler, Arap topraklarından "kovulmuşlardı", ancak Arap Hükûmetinin ömrü de ***"...yedi günlük...bir tasarıdan ibaret kalmış...Fransız ve İngiliz kuvvetleri bütün bölgenin işgalini tamamlayıp yerleşmişlerdi. Filistin bölgesi, Sur kazasına kadar İngilizler; Sur'dan Lazkiye'ye kadar Fransızlarla müştereken yine İngilizler tarafından idare ediliyordu...İç kısımlarda (Şam, Hama, Halep) görünüşte bir Arap Hükûmeti kuruldu..."***[333]. Hicaz Kralı Hüseyin, kendisini "Bütün Arapların Kralı" ilan etti ama, kendisinden ve taraftarlarından başka hiç kimse bu ünvanı tanımadı. Müttefik olarak bütün umutlarını bağladığı İngiltere bile O'nu "Hicaz Kralı" olarak tanımaya devam etti[334]. Hutbelerde, "Müslümanların Halifesi" ünvanını kullanması ise Arap topraklarında bile protesto gösterilerine sebep oldu[335].

İşgaller ve bunu takiben ortaya çıkan gelişmeler, Faysal'ın 1918 Ağustosunun ortalarında açığa vurduğu "...geleceğe yönelik tehlikeler..."[336] demekle aslında doğru tahminde bulunduğunu ortaya koymaktadır. "Kral Hüseyin"in oğlu pek de rahat olmadığı bir zamanda açığa vurduğu endişelerinde yalnız da değildir : ***"...eğer koca Osmanlı devleti yıkılırsa, yerine gelecek olan yenileri kendi idarelerini kurabilecekler***

---

[332] Z. N. Zeine, **a. g. m.** , s. 26.

[333] **Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, İstiklal Harbi Arşivi, A: 1/4282, K: 567, D. : 42, F: 45** : "Suriye Ahvaline Dair", Tarihsiz İstihbarat Raporu.

[334] Z. N. Zeine, **a. g. m.** , s. 113.

[335] ATASE Başkanlığı, İHA, **aynı belge**.

[336] E. Said, **a.g.e.**, s. 231.

***miydi ? Avrupa'nın Arap Yarımadasındaki sömürgecilik arzuları devam ettikçe, Araplar kendilerini koruyacak güç ve kuvveti bulabilecekler miydi?...***"[337] diye soran Fevzi El-Kavukci, yahut ; ***"...şimdi sömürme sırası Avrupalılara geçti. Ayrıca onlar kardeşlikte ihtilafı da artırdılar. Müslüman Araplarla Hıristiyan Arap ayrımı görüldü... Onlar Arab'a meyilli göründüler...Hıristiyanlara yakınlık gösterir oldular ve onların da dinlerini istismar etmeye başladılar...Bu şekilde onlara hakim olmaya ve yönetmeye çalıştılar...***"[338] diyen Muhammed Ali El-Acluni gibi mahalli siyasi önderler de endişeliydi. Lübnan'da yönetime el koyan Fransızlar, eski memurların hepsini değiştirerek, Hıristiyan ve Fransızca bilmekten başka herhangi bir özelliği olmayan tecrübesiz memurlar atadılar[339]. Bu din ayrımı özellikle Müslümanlarda, eski yönetime duyulan özlemi güçlendirdi. Bir Arap bağımsızlığı için yola çıkmış olan Şerif Hüseyin ve taraftarları için yeni bir dönem başlıyordu. Bu dönemde, Emir Faysal'ın yıldızı parlamaya başlayacak, fakat bu parlayış, "Arap Devleti" yahut "Arap Devletleri Konfederasyonu"nun kurulmasına yetmeyecektir.

Tabii her şey bitmiş, bütün umutlar yitirilmiş değildi. Müttefiklerin verdikleri sözler ve Başkan Wilson'un prensipleri vardı : "***Yönetilenlerin rızasına dayanan ve halka hizmeti amaç edinen Hükûmet ve...halkın kendi yönetimini belirlemesi...***"[340]. Bu ilkeye bağlılığın Avrupa diplomasisi için ifade ettiği manayı anlamanın faturası hayli ağır olacaktır.

---

[337] Hayriye Kasımiyye, "El-Alakat'ül Arabiyya ve Tüekiyye Min Hilali, Müzakerat'ün ve Evrak'ün Fevzi El-Kavukci", **Türk-Arap İlişkileri 3. Kongresi'ne sunulan Tebliğ**- Amman-1985, s. 2-3'den nakleden Hanadi Yousef Ghwanmeh, **Hicaz Haşimi Krallığı 1910-1925**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara- 1988, s. 117

[338] Muhammed Ali El-Acluni, **Zikriyyat-ı Ani's Savret'il Arabiyyet'il Kubra**, Amman-1956, s. 19'dan nakleden H. Y. Ghwanmeh, **a. g. yl. t.** , s. 116-117.

[339] ATASE Başkanlığı, İHA, **yukarıda anılan belge.**

[340] Z. N. Zeine, **a. g. m.** , s. 112.

### *B- PARİS VE SAN REMO GÖRÜŞMELERİ*

Savaş artık sona ermişti ve galipler, savaş sonrasında dünyaya yeni bir düzen vermeye hakları bulunduğuna inanıyorlardı. Barış Antlaşmaları, Müttefik( Allied), Daha Az Müttefik (Lesser Allied) ve Ortak Devletler (Associated State) gibi garip ve yapay bir sınıflamaya tabi tutulmuş 32 devletin katıldığı Paris Barış Konferansı'nda hazırlandı[341]. Konferansın kararlarına hakim olan sadece beş devletti : ABD, İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya[342]. Anılan devletlerin Başbakan ve Dışişleri Bakanlarından meydana gelen bir "On'lar Konseyi" kuruldu[343]. Bu konsey bütün meselelerin esasına karar verdikten sonra, ayrıntıların tesbitini komisyonlara bırakıyor ve Barış Antlaşmaları bu şekilde hazırlanıyordu.

Ortadoğu'ya ilişkin düzenlemeler esas olarak iki devlet arasında mühim çekişmelere sebep oldu : İngiltere ve Fransa. Zira, Ortadoğu'da öteden beri üç önemli rekabet vardı : Fransız/İngiliz ; Rus/İngiliz; Fransız-Rus-İngiliz/Alman rekabetleri. Bunlardan en eskisi ve savaş sonrasında gündemde kalanı birincisi idi[344]. Çünkü Rusya ve Almanya farklı sebeplerle de olsa savaş sonrasında rekabet alanının dışına düşmüş bulunuyorlardı. ABD'nin bölgeye ilgisi "yerli" halkın siyasal bakımdan bir ölçüde tatmin edilmesi isteğiyle sınırlıydı. Fransız ve İngiliz talepleri bir yandan da İtalya tarafından Anadolu ve Arnavutluk üzerindeki isteklerini genişletebilmek için vasıta olarak kullanılıyordu[345].

Fransa ve İngiltere, Arap topraklarının parçalanması için temel dayanak olan Sykes-Picot Anlaşması hakkında artık farklı düşünüyorlardı. Hatırlanacağı gibi bu belgelere göre Fransa : Şam, Hama, Hums ve Ha-

---

[341] F. Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 145.

[342] Bu devletlerin görüşmeler ve konferans sırasındaki genel beklenti ve politikaları için Bkz. : O. Olcay, **a.g.e.,** s. XXXI-XLVI.

[343] F. Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 145.

[344] Arnold J. Toynbee, **The Western Question In Greece And Turkey,** Newyork- 1970, s. 103.

[345] P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 51.

leb'in kontrolü kendilerinde kalmak üzere Suriye'yi, doğrudan veya müttefiklerin onayı ile siyasi ve ekonomik nüfûz alanı olarak elde ediyorlardı. İngilizler ise, savaştan sonra yukarıda anılan belgelerden kaynaklanan taahhütleri kendileri için bir yük olarak görmeye başlamışlardı. 1916 şartlarında, Osmanlı topraklarının Rusya, Fransa ve İngiltere arasında paylaşılması, müttefikler açısından hem mantıklı, hem de gerekli görülüyordu. 1917'de Rus Çarlığı'nın çöküşü, buna ek olarak İngitere'nin savaşın sonunda kuvvetlerinin konuşundan ötürü elde ettiği avantajlar, durumun yeniden gözden geçirilmesi gereğinin gündeme getirilmesini sağladı. Üstelik Araplarla olan dostlukları da Büyük Britanya'yı kendi hedeflerini elde edebilecek bir konuma getirmiş bulunuyordu[346].

Diğer taraftan, savaşın sona ermesiyle Arap topraklarının hukuki statüsü de oldukça karmaşık bir hale girmiş bulunuyordu. Bölge, resmi belgelerde "İşgal Altındaki Düşman Arazisi" olarak anılıyordu[347]. Dolayısıyla geçici de olsa "Askeri Hukuk" kurallarına tabi bulunuyordu. Bölgenin geleceği barış konferansında belirleninceye kadar, yönetim ve denetim askeri otoritelerin elinde olacaktı[348].

Mevcut otorite ve yetkilerini İngiliz Başkomutanlığı'ndan alan Arap Hükûmetleri, Akdeniz'den itibaren Suriye, Filistin ve Irak'ı kapsayan topraklar boyunca kurulmaya başlanmıştı[349]. Ancak, bünyeleri, kuruluş usulleri ve görevlendirilen memurlar bakımından Irak, Suriye ve Filistin deki yönetimler arasında farklılıklar vardı. Irak'ta ülke tek bir idari birim olarak ele alınmış, başında sivil bir İngiliz Yüksek Komiseri'nin bulunduğu, üst makamdaki görevlilerin çoğunluğunu İngilizlerin, alt mevkilerde ise Hintlilerin oluşturduğu bir yönetim kurulmuştu[350]. Suriye ve Filis-

---

[346] P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 51.

[347] Deyim " Occupied Enemy Territories" karşılığı olarak kullanışmıştır.

[348] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 278 ; V. Wavell, **a.g.e.,** s. 257.

[349] Velid El-Muallim, **Suriye, 1918-1958**, Nikosia - (Tarihsiz), s. 51.

[350] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 278.

tin'e gelince, her biri ayrı bir yönetim birimi olarak akbul edilen üç ayrı bölgeye ayrılmıştı. İlki "**İşgal altındaki Düşman Arazisi Yönetimi- Güney Bölgesi**"[351] ki ; Filistin'i ifade ediyordu ve İngiliz işgali altındaydı. İkincisi "**İşgal Altımdaki Düşman Arazisi Yönetimi-Doğu Bölgesi**" olarak adlandırılmıştı ve Akabe'den Haleb'e kadar olan bölgeyi kapsıyordu. Bu bölge de Arap kuvvetlerinin kontrolü altında bulunuyordu. Üçüncüsü, "**İşgal Altındaki Düşman Arazisi Yönetimi – Batı Bölgesi**" olarak adlandırılmıştı ; Kilikya (Çukurova)'nın tamamını içine almak üzere Suriye kıyı şeridini ve Lübnan'ı kapsıyordu ve Fransız yönetim ve işgali altındaydı[352].

Arap Yarımadası'na gelince burada statüko aynen muhafaza edilmişti[353]. Bu düzenlemeler 8 Kasım 1918'de yayınlanan İngiliz- Fransız Deklerasyonu'nda "geçici" olarak tanımlanmıştı[354].

Bir bütün olarak düşündüğü Suriye'nin parçalandığını gören Faysal, durumu General Allenby nezdinde protesto ettiğinde ondan Suriye'nin geleceğinin buradaki halkın istekleri doğrultusunda belirleneceği cevabını aldı. Tabii, bu cevap Faysal'ı rahatlatmak amacını taşıyordu[355]. Ancak, 8 Kasım'da yapılan açıklama, Emir Faysal tarafından Suriye'nin parçalanmasının başlangıcı olarak kabul edildi[356]. Faysal, Lübnan'ın doğrudan Fransız idaresine bırakılmasını hoş karşılamıyor, Fransız nüfûzu altında bırakılan bölgeyi Arap Devleti'nin toprağı olarak görüyor-

---

[351] Deyim "Occupied Enemy Territories Administration- South" karşılığı olarak kullanılmıştır.

[352] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 279 ; V. Wavell, **a.g.e.,** s. 256.

[353] Kral Hüseyin'in hakimiyetindeki Hicaz Devleti, İbnissuud'un hakimiyetindeki Orta Arabistan ve daha güneyde ise İmamların egemenliğindeki Yemen.

[354] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 280'de 7 Kasım tarihini vermektedir. Buna karşılık Harry N. Howard ve Paul C. Helmreich 8 Kasım tarihini verirler. Karş. : Harry N. Howard, **The Partition Of Turkey**, Newyork-1966, s. 223 ve P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 51.

[355] V. Wavell, **a.g.e.,** s. 243. Karş. : G. Antonius, **a.g.e.,** s. 280.

[356] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 280.

du[357]. Bu durumda kendisi de taraftarlarına Fransız aleyhtarı propagandayı başlatmaları ve ajitasyonu sürdürmeleri tavsiyesiyle ; kafasında Arap Birliği ve bağımsızlığı ideali, yanında Barış Konferansı'nda babasını temsil ettiğine dair bir vekalet ile Londra'ya doğru yola çıktı[358]. Faysal'ın bu tavrı, Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri George Picot'yu 14 Kasım 1918'de Paris'e bir telgraf çekerek "...Suriye'de Fransa'nın durumunu kurtarmak için tek çare buraya 20.000 Fransız askerinin gönderilmesi ve ülkenin yönetim sorumluluğunun Fransızlara bırakılmasının..." İngilizlerden istenmesini tavsiye etmeye zorladı[359].

Faysal'ın Avrupa'ya yaptığı bu ilk seyahat şaşkınlıklarla dolu bir maceraydı.Arap davasının bu "samimi" temsilcisi, Avrupa diplomasisinin gerçek yüzünü ilk defa görüyordu. 26 Kasım'da Marsilya'ya vardığında, Fransa'nın kendisine karşı gelişen resmi tavrındaki soğukluğu müşahede etti[360]. 10 Aralık'ta Londra'ya geçti ve İngiliz-Fransız anlaşmasının bir "Bolşevik uydurması" olmadığını bütün açıklığıyla gördü.

Esasında Faysal, 1918 kasımının sonlarına doğru Paris'e geldiğinde, kafasındaki temel politika : Fransız taleplerine karşı İngiltere'nin desteğini kazanmaktan ibaretmiş gibi görünüyordu. Bu politikanın ana hatları T.E. Lawrence'in "Arabistanın Yeniden İnşası" başlığıyla Hükûmete sunduğu çalışmada tasarlanmıştı[361]. Faysal, İngilizlerin Filistin ve Mezopotamya ile ilgili görüşlerini kabul ederek, yahut en azından bu görüşlere karşı çıkmayarak, temel olarak Fransa karşısında harcayacağı çabada İngiliz desteğini sağlayacağını ümit ediyordu. Uyguladığı ikinci derecedeki

---

[357] Aynı yerde.

[358] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 280. Paul de Voué, La Pasion de la Cilicie en 1919-1921. Paris-1936, s. 74 (Eserin ATASE Başkanlığı kütüphanesindeki daktilo edilmiş tercümesi kullanılmıştır).

[359] Paul Bernard, **Le Hidjaz**, s. 308'den nakleden L. Evans, **a.g.e.,** s. 113.

[360] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 280.

[361] T. E. Lawrence, **The Letters,** Ed. By D. Garnett, London-1938, s. 265-269'dan nakleden. Elie Kedourie, **England And The middle East**, London-1956, s. 142.

taktik ise ABD'nin tartışma içine sokulmasına teşebbüs etmekti. Amerika Birleşik Devletleri'ni, Avrupa'nın Büyük Güçlerini, Başkan Wilson'un prensiplerine uymaları için çaba harcamaya davet etti. Faysal, Wilson Prensipleri'ni, Suriyelileri bağımsızlığa hazırlayacak mandateri kendilerinin seçebilecekleri şeklinde anlıyordu[362]. Bu taktikler, İngiltere'nin amaçları ile de tam bir uyum gösteriyordu.

Ayrıca, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Faysal'a İADAY- Doğu Bölgesi'nin başına getirilmesine Fransızların şiddetle karşı çıktıklarını aktardı[363]. Şimdi de onun Barış Konferansı'nda Hicaz'ı temsil etmesine muhalefet ediyorlardı.

Aslında ortadaki çelişkinin sebebi anlaşılabilirdi : İngiliz Başbakan'ı, Sykes-Picot Anlaşmasının iptalini sağlamaya çalışıyordu. Buna karşılık Fransa, Ortadoğu'daki çıkarlarının korunmasını anılan anlaşmanın yürürlükte kalmasını sağlayarak elde edebileceğini düşünüyordu. Fransız Başbakan'ı Clemenceau'yu, Musul petrollerinden önemli bir payın kendilerine bırakılacağı vaadiyle ikna edebilen ve 1919 Şubat ayının ortalarına doğru bu şartla olumlu cevap alabilen Lloyd George, Faysal'ın tepkisini yumuşatabilmek için yoğun çaba harcadı[364].

Faysal, Barış Konferansına, Ocak 1919'da Hicaz Heyeti Başkanı olarak katıldığında, Arap isteklerinin gerçekleşmesi için karşısında aşılması gereken üç temel mesele bulunduğunu anlamış durumdaydı. Bunlardan birincisi: Irak ve Filistin üzerindeki İngiliz ihtirasları, ikincisi; Suriye'ye yönelik Fransız sömürgeci ilgisi ve nihayet Filistin'e dönük Siyonist amaçları[365]. İngilizler, Filistin üzerindeki Siyonist isteklerinin tanınması için Faysal üzerindeki etkisini kullanmak üzere Lawrence'i, devreye sok-

---

[362] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 142.

[363] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 281.

[364] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 281-282. Karş. : S. Akşin, **İHMM**, s. 100.

[365] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 278.

tular[366]. Bu sıkışık zamanda babasından yardım ve destek isteyen Faysal, umduğunu bulamadı. Babası, hararetle İngilizlere güvenmesini tavsiye etmekten başka bir şey yapmadı[367].

Emir Faysal, İngiltere'nin baskısını bütün ağırlığıyla hissediyordu. Elindeki malzemenin yetersizliğini, İngiltere'nin Arapların kaderiyle pek de fazla ilgilenmediğini, Avrupa diplomasisinin iki yüzlülüğünü ve kendi yalnızlığını acı biçimde anladı[368].

1 Ocak 1919'da Barış Konferansı'na sunduğu notada şunları söylüyordu :"...Avrupa'ya babam ve Asya Arapları adına geldim...ki onlar Batılı güçlerin kendilerini lisanlarına ve hürriyetlerine düşkün bir halk olarak görmelerini bekliyor ve bu bölgelerin nihai olarak bağımsız bir Hükûmetin egemenliği altında bütünleşmesi hedefine uymayan bir adımın atılmasını istemiyor..."[369]. Oysa, Faysal'ın konferansa, Hicaz Heyeti'nin Başkanı olarak katılabilmesi, ancak Lloyd George'un "On'lar Konseyi"ndeki telkinleri sonunda mümkün olabildi[370]. 29 Ocak'ta Faysal, Konseyin önünde fikirlerini savundu : ***"...İngiltere ve Fransa'nın isteğine uyarak Türklere karşı Arap isyanını yöneten babamın temsilcisi olarak İskenderun-Diyarbakır hattından güneyde Hint Okyanusu'na kadar uzanan Asya'daki Arapça konuşan insanların, Milletler Cemiyeti garantisi altında, bağımsız, mutlak hükümdarlığın insanları olarak kabul edilmelerini istemeye geldim...Orada yaşayan insanların...(Wilson Prensiplerine uygun olarak)... istekleri soruşturulduktan sonra... zamanı geldiğinde devletim tarafından detaylı teklifler sunulacaktır..."***[371].

---

[366] Lawrence, Suriye'de Fransa'yı devre dışı bırakmak için nazı çabalar harcamıştır. Nitekim, İngiltere O'nun tavsiyelerine uyarak 1919 başlarında Faysal'a zırhlı araçlar ve tanklar sağlamaya niyet etmiş, fakat Mayıs sonunda bu bundan vazgeçmiştir. Bkz. : S. Akşin, **İHMM**, s. 100.

[367] Bkz. : L. Evans, **a.g.e.,** s. 116, d. n. 8'de Kral Hüseyin'in cevabı.

[368] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 283.

[369] Z. N. Zeine, **a. g. m. ,** s. 113. Karş. : L. Evans, **a.g.e.,** s. 123-124.

[370] Karş. : G. Antonius, **a.g.e.,** s. 287 ; P. C. Helmreich, **a. g. e**, s. 52-53 ; H. N. Howard, **a.g.e.,** s. 224 ; L. Evans, **a.g.e.,** s. 124-125.

[371] Karş. : G. Antonius, **a.g.e.,** s. 286 ve H. N. Howard, **a.g.e.,** s. 223.

Bu düşüncelerini 6 Şubat'ta On'lar Konseyi'nin karşısında bir kez daha tekrarlayan Faysal, bu defa Arapların savaşta oynadıkları rolü ve yaptıkları fedakarlıkları sıralamayı da ihmal etmedi. Araplar, İtilaf Devletleri'nin yanında savaşmışlar ve sözlerini tutmuşlardı. Şimdi sıra kendilerine yapılan vaatlerin yerine getirilmesine gelmişti[372] . Daha önceki önerileriyle tutarlılık gösteren teklifini yeniledi : Barış Konferansı tarafından tayin edilecek bir Komisyon'un Suriye ve Filistin'de konuyla ilgili olarak ayrıntılı bir araştırma yapmasını uygun ve gerekli buluyordu[373]. Faysal'ın kendisi, bölgede manda yönetiminin kurulmasını ve yabancı danışmanlarla, ekonomik yardımların gerekliliğine inanıyordu. Fakat, ***"...Araplar, bunun için çarpışarak kazandıkları bağımsızlık hakkından vazgeçmeyeceklerdi..."***[374], çünkü ; ***"...daha İtilaf kuvvetleri gelmeden önce...Suriye halkı...harekete geçerek bağımsızlık bayrağını açmışlardı..."***[375]. Konsey, Faysal'ı dikkatle dinledi. Fakat, başkalarını da aynı dikkatle dinliyordu, çünkü ; Araplar adına Paris'te bulunan tek heyet Hicaz Heyeti değildi.

13 Şubat'ta Onlar Konseyi'nin karşısına çıkan Suriye (Beyrut) Protestan Koleji'nin Başkanı Dr. Howard Bliss, Faysal'ın bölgeye bir Soruşturma Komisyonu gönderilmesi fikrini destekledi[376]. Gerek Bliss'in ve gerekse Faysal'ın İngiliz siyasal amaçlarına uygun bu açıklamaları Fransa tarafından cevapsız bırakılmadı. Suriye Merkez Komitesi Başkanı sıfatıyla Şükrü Ganem, yaptığı açıklamada başında bulunduğu komitenin Suriye'de bulunan bir milyondan fazla Müslüman, Ortodoks Rum, Yahudi, Maruni gibi dini grupları temsil ettiğini açıkladıktan sonra, dil ve din benzerliklerinin mevcudiyetine rağmen Suriye'nin aslında sadece bir

---

[372] H. Howard, **a.g.e.,** s. 224 ; L. Evans, **a.g.e.,** s. 287.

[373] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 287.

[374] L. Evans, **a.g.e.,** s. 125.

[375] H. N. Howard, **a.g.e.,** s. 224.

[376] P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 54. Karş. : H. N. Howard, **a.g.e.,** s. 224.

Arap ülkesi olmadığını ve öteki Arap ülkelerinden ayrılması gerektiğini ileri sürdü. Ganem, Faysal'ın tekliflerine cevaben, Arapların tam tersine, Suriyeliler kendi kendilerini yönetmek için henüz hazır olmadıklarını, fakirlik ve cehaletle mücadele etmek için hem siyasal hem ekonomik olmak üzere Büyük Devletlerin yardım ve denetimine gerek duyacak olgunluğa eriştiklerini söylüyordu. Bu yardımın hangi ülkeden sağlanacağını tesbit etmek, halkın savaşın etkisi ile dini, hissi ve siyasi bakımdan karışıklık içinde bulunması sebebiyle tehlikeli olabilirdi. Seçilecek olan ülke, savaştan önce kendileri ile ilişkisi olan veya aynı fikirdeki ülke olmalıydı ve bu ülke Fransa'ydı. Ganem, Suriye ile Fransa'yı çağlar boyunca birbirine bağlayan geleneklerin iki ülke arasındaki coğrafi yakınlık ve yaradılıştan ileri gelen yakınlık ve kültürden kaynaklandığını, mesela ; Fransızca'nın Suriyelilerin ikinci ana dili olduğunu vurguladı. Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi dışında, Suriye'deki eğitim sistemi Fransa'dakinin aynısıydı. Fransa, Hıristiyan ve Müslüman cemaatlerini uzlaştırabilirdi...ilh[377]. Bir başka iddia da On'lar Konseyi'ne kadar ulaşan Cebel-i Lübnan İdare Meclisi Başkanı Davud Bey Memun'un açıklamasıydı. Davud Bey, Fransa rehberliğinde kurulacak Serbest ve Bağımsız Federal Birlik düşüncesine destek vermeye de hazır olduklarını ifade ediyordu. O'nun bu isteği, biri Dürzi, diğeri Müslüman iki temsilci tarafından da destekleniyordu[378].

Çeşitli gruplara mensup temsilcilerin, büyük devletlerin eteğine yapışmaktan doğan çelişkili iddiaları ve istekleri bölgeye bir Soruşturma Komisyonu gönderilmesini gerekli kılacak gibi görünüyordu. Fakat, özellikle Fransa'nın tutumu Komisyon'un kurulmasını ve hareketini epeyce geciktirdi ki ; bu da Faysal'a zaman kazandırdı[379].

---

[377] P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 54-55. Karş. : H. N. Howard, **a.g.e.,** s. 224.

[378] P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 55.

[379] P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 56.

### *1- Faysal ile Clemenceau'yu Uzlaştırma Çabaları*

1919 yılı mart ayının sonlarına doğru, İngiliz ve Fransız uzmanlar tarafından ana hatları hazırlanan bir plan üzerinde görüşmeler yapmak için Faysal ve Clemenceau'nun bir araya getirilmesi mümkün oldu[380]. Bu ikili görüşmelerin detayları iyi bilinmemekle beraber 13 Nisan'da bir anlaşmaya varıldığı biliniyor. Clemenceau, 17 Nisan'da Faysal'a gönderdiği bir mektupta uzlaşma noktalarını şöyle ifade ediyordu : ***"...halklarının gelenek ve isteklerine uygun özerk mahalli topluluklardan oluşan bir federasyon dyrymunda olacak Suriye'nin bağımsızlık hakkını (Fransa) tanıyacaktır. Fransa, Suriye'nin bağımsızlık çabasına maddi ve manevi destek vermeye hazırdır.***

***Ekselanslarının da kabul ettiği gibi, Fransa Suriye'de pek çok danışmanın yardımını sunabilecek, ehliyetli bir güçtür..."***[381]. 22 Nisan'da Clemenceau, bu mektubun bir kopyasını Lloyd George'a verdi ve Faysal'ın "tatmin olduğu"nu söylediğini bildirdi. Ancak, Fransız Başbakanı'nın bu iddiayı teyid edecek başka herhangi bir delili de yoktu. Zira; Faysal, Fransızların çok önem verdikleri bu görüşmeleri yaparken, diğer yandan da bölgeye bir Soruşturma Komisyonu gönderilmesi için ABD'yi devreye sokmaya çalışıyordu. Üstelik, Faysal'ın Fransız tekliflerini kabul ettiğine dair herhangi bir açıklaması da yoktur. Clemenceau'nun 22 Nisan'da Lloyd George'a verdiği mektubun kopyası dışındaki bütün yazışmalarda sadece niyet belirtilmektedir. Nitekim, bu sebeple Fransızların güvenilirliği İngiliz ve ABD temsilcileri tarafından tartışılmıştır[382]. Çünkü; Faysal, Clemenceau'ya yazdığı mektupta yalnızca ***"...Fransa halkıyla Suriyeliler arasında var olan derin sempati..."*** ve ***"...bizi ilgilendiren noktalarda tam bir anlayışa varmak ihtiyacındayız..."*** ifadesini kullanı-

---

[380] Bu hususta İngiltere'nin gayretleri ve "Dörtler Konseyi"ndeki görüşmelerin detayları için Bkz. : L. Evans, **a.g.e.,** s. 138-140.

[381] Bu mektup için Bkz. : P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 138-140.

[382] L. Evans, **a.g.e.,** s. 139 ; P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 70.

yordu. Bölge halkının, ülkelerinin geleceği konusundaki düşüncelerini öğrenmek üzere Suriye'ye bir Soruşturma Komisyonu gönderilmesi fikrini ilk defa teklif eden kimse olmasından ötürü Fransız Başbakanı'na teşekkürü de ihmal etmiyordu[383]. Clemenceau'nun Faysal'la anlaştıklarını açıklamasından sadece bir gün sonra İngiltere, Komisyon'a temsilci atadığını açıklamıştır ki ; bu, Fransızlarda soğuk duş etkisi yaratmıştır[384]. Tabii, Faysal, Mayıs başlarında Paris'ten ayrılmış ve Suriye'ye dönmüştü. Fransızlar, Lloyd George'un meydan okumasıyla karşı karşıya kaldılar : ya İngiltere'nin teklif ettiği yeni haritayı kabul ederek, Sykes-Picot Anlaşmasından vazgeçeceklerdi, yahut Komisyon raporu belli oluncaya kadar mevcut durumun muhafazasına razı olacaklardı. Fransızlar, istedikleri toprakların askeri denetimi kendi ellerinde olmadığı sürece, Soruşturma Komisyonu'na katılmakta isteksiz davrandılar. İngilizler de, hakimiyet kurmak istedikleri topraklar üzerindeki hakları Fransızlar tarafından tanınmadığı sürece Komisyon'un gönderilmesine karşı çıkmak niyetinde değillerdi. Dolayısıyla, Komisyon'un teşkilini engelleyecek bir işbirliğinin gerçekleşmesi imkansız hale geldi[385]. Esasında İngiltere, bu Soruşturma Komisyonu'nun bölgeye gönderilmesini, bölgedeki Fransız aleyhtarı havayı bildiği için, Fransız Hükûmetine isteklerini kabul ettirebilecek bir tehdit unsuru olarak kullanmak fikrindeydi. Basit bir tahlille, halkın tercihini İngiliz mandasından yana değil de Amerikan mandasının tercihi yönünde oluşsa bile ; Başkan Wilson, ABD'nin Ortadoğu'da İngiltere'den daha aktif bir rol üstlenmesine karşı olduğu için, İngiltere açısından kaybedilecek bir şey yoktu[386]. Bütün bu sebepleri göz önüne alan Lloyd George, şiddetlenmeye başlayan Fransız tepkisini yatıştırmak için bir jest yaparak Komisyon'a üye vermekten vazgeçti ve sa-

---

[383] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 143.

[384] P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 73. Komisyon'un teşkili konusunda yapılan tartışmalar için Bkz. : L. Evans, **a.g.e.,** s. 143-150.

[385] P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 75.

[386] P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 76.

dece Amerikan temsilcilerinden oluşan Soruşturma Komisyonu, yani King-Crane Komisyonu Haziran'ın ilk günü Paris'ten Suriye'ye doğru hareket etti[387].

### *2- Faysal Suriye'de*

Paris'te uğradığı hayal kırıklığına rağmen gene de bir şeyler yapılabileceğine inanan Faysal, tepkisinin olumsuzluğunu ve kırgınlığını İngilizlere göstermeyi ihmal etmedi[388]. Dönmekte acele etmesi, "**Müttefikler arası Soruşturma Komisyonu**"nun bölgedeki çalışmaları sırasında olayları denetim altında tutarak, komisyon kararını etkilemekti[389].

Önünde dört acil mesele vardı : Paris'ten pek iç açıcı haberler alamayan Arap kamuoyunun teskin edilmesi ; yakında Suriye'ye gelecek olan Komisyon üyelerini etkilemek amacıyla yapılacak organizasyonlar ; Sykes-Picot Anlaşmasının uygulanmasına karşı Amerikan muhalefetinin sürmesini sağlamak ve İngilizlerin kendisini yalnız bırakmalarını önleyerek, muhtemel bir Fransız işgalini mümkün olabildiği kadar geciktirmek[390].

Bu amaçlarla, kendisini sıkıştıran mahalli siyasi liderler tarafından halka açıklama yapmaya zorlandı. Ancak, bütün çabalarına rağmen Suriye'de genel bir tepkinin doğmasını ve aleyhinde gösteriler yapılmasını önleyerek olayları denetim altına aldığını söylemek zordur[391]. İngilizler, Suriye için Fransızlarla savaşmayacaklarını kendisine açıkça anlattılar. Buna rağmen Faysal, direnme yollarını zorlamaktan vazgeçmedi. Su-

---

[387] P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 78.

[388] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 288.

[389] L. Evans, **a.g.e.,** s. 150.

[390] L. Evans, **a.g.e.,** s. 150.

[391] G. Antonius, aksini düşünmektedir. Olayların Faysal tarafından düzenlendiğini ima eder. Bkz. : G. Antonius, **a.g.e.,** s. 292. Karş. : L. Evans, **a. g. e,** s. 150-151 ve E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 141.

riye'ye Fransız garnizonlarının yerleşmesi hususunda Clemenceau'nun ısrarlı olduğunu duyduğunda Allenby'yi ***"...eğer Fransız kuvveti bir asker bile artar ve Komisyon gelmezse ... ortaya çıkacak olaylardan kendisinin sorumlu olmayacağı..."*** şeklinde tehdit etti[392]. Allenby, O'nun bu tehdidini Londra'ya bildirmekle yetinmedi, Arapların ***"...Komisyonun gelmemesi halinde ülkenin geleceğine kendilerinin karar vermekte ısrarlı olduklarını..."*** da bildirdi[393]. Faysal'ın bu kadar umutlar bağladığı Komisyon'un kararlarının konferansı bağlamayacağı, On'lar Konseyi'nce kabul edilmiş bulunuyordu[394]. Balfour, bunu Allenby'ye bildirdiğinde ***"...eğer Komisyon'un tavsiyelerinin Barış Konferansı tarafından ciddiye alınmayacağı yayılırsa, durumun hayli nazik bir hale geleceği..."*** şeklinde bir uyarı aldı[395]. Diğer yandan Faysal, bütün hazırlıklarını Komisyon kararlarını etkileyecek faaliyetleri düzenlemek yönünde yürütüyordu.

### *C- SURİYE KONGRESİ*

Sadece Amerikan temsilcilerinden oluşan Soruşturma Komisyonu Suriye'ye geldiğinde, Fransızlara karşı mevcut tepkiyi bütün açıklığıyla görmeli idi. Faysal Nisan ayında, Suriye'de Fransız mandasının kabulü için taraftarlarıyla yapmayı vaad ettiği yardım sözünü tutmaya hiç niyetli olmadığını, yanındaki İngiliz danışmanlarından Clayton'a söylemişti[396]. Nitekim, taraftarlarını Suriye'nin mutlak bağımsızlığı lehine gösteriler yapmak için teşvik etmeye başladı. Allenby'nin Şam'a yaptığı bir ziyaret esnasında patlak veren ve Arapların bağımsızlık isteklerini yansıtan, çoğunluğunu talebelerin oluşturduğu kalabalıklar tarafından yapılan göste-

---

[392] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 144.

[393] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 143.

[394] P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 70-73 ; L. Evans, **a.g.e.,** s. 140-149.

[395] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 144.

[396] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 144.

rilerin ***"...Faysal'ın emrindeki polisler tarafından düzenlenmiş olduğu..."*** İngiliz istihbarat birimlerince rapor ediliyordu[397]. Bu gösterilerin İngilizleri etkilemek amacı taşıdığı kuşkusuzdur ***"...Faysal, siyasi kampanyayı kendi insiyatifinde tutmaktadır ve şimdiden ülkenin her yanına talimatlar göndermiş durumdadır...Bu talimatlar resmi memurlar tarafından halka duyurulacak ve daha önceden olduğu gibi siyasi amaçlar için kullanılacaktır..."***[398]. Faysal, yapacağı gövde gösterisine bir hazırlık olmak üzere 9 Mayıs'ta kendisi tarafından Şam'a davet edilmiş olan Suriye eşrafı ve ulemanın tam desteğini sağladıktan sonra olayların yeni bir boyut kazanmasını sağlamayı başardı.

Bu sırada, Suriye'de teşkil edilen Arap Hükûmetinde giderek daha etkili olmaya başlayan genç Arap subaylarının gizli örgütü El-Fettat, daha rahat hareket edebilmek için açık bir siyasal örgüt oluşturmuştu : Hizb'ül İstiklal. Bu örgütün önde gelen bazı liderleri[399] bir "Milli Kongre" toplaması için Faysal'a baskı yapmaya başladılar. Esasında, Faysal'ın politikası iki ana esasa dayanmaktaydı : Arap ülkelerinin Avrupalı güçler arasında paylaşılmasını önlemek ve gerekirse Hicaz, Suriye ve Irak'ta birbirine benzer fakat ayrı yönetimler oluşturmak. Zira, durum bütün Arap ülkelerini kapsayacak tek bir "Arap Devleti" kurmaya uygun görünmüyordu. Avrupalıların, Arap isteklerini dikkate almaları için, kendi politikasının halk tarafından benimsendiğini göstermesi şarttı[400]. Arap Birliği'ni, ayaklanmanın temel hedefi olarak gören Hizb'ül İstiklalci liderlerin baskılarıyla, toplanacak bir kongrenin kendisine vereceği desteğin faydalarını gören Faysal'ın hedefleri çakışıyordu. Bu sebeple, King-Crane Komisyonu Suriye'ye gelmeden önce, böyle bir hareketin oluşumuna destek vermeyi makul buldu ve kongreye katılacak delegelerin seçimi gerçekleştirildi.

---

[397] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 145.

[398] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 145.

[399] Bunların bir kısmı Şükrü El-Kuvvetli, Tahsin El-Askeri, Sait El-Cabiri gibi Pan-Arapçılardı.

[400] L. Evans, **a.g.e.,** s. 152.

Kongreye yalnız Arap yönetiminin hakim olduğu İADAY- Doğu Bölgesi temsilcileri değil, İADAY- Batı ve İADAY- Kuzey Bölgeleri temsilcileri de katıldı. ***"...seçimler eski Osmanlı hukukuna göre yapıldı... Yabancı işgali altındaki kıyıda, Lübnan ve Filistin'de, eşraf ve siyasi liderler bir araya geldiler ve temsilcilerini seçtiler..."***[401]. Bu temsilcilerden bilhassa Fransız işgali altındaki İADAY- Batı Bölgesinden gelecek olan temsilcilerin Kongreye katılmasına işgal kuvvetleri mani oldu ise de[402] Kongre'nin bütün Suriye adına söz söyleme ve temsil hakkını taşıdığını gösterecek sayıda temsilci Şam'a gelmeye muvaffak oldu[403].

Kongre, çalışmalarına 2 Temmuz 1919'da başladı ve bir bildirinin yayınlanmasıyla son buldu. Bildiri metni özetle şudur :

***"Biz aşağıda imzaları bulunan Suriye Umumi Kongresi üyeleri 2 Temmuz 1919 günü Şam'da toplandık. Güney, Doğu ve Batı bölgelerinin temsilcileri olarak, elimizde her bölgenin Müslüman, Hıristiyan ve Musevi topluluklarını temsil etmek üzere bize yetki veren kanuni vekaletnamelerimizle , kendilerini temsil etmek üzere... bizi seçen insanların istekleri doğrultusunda aşağıdaki hususları kabule karar verdik. Büyük çoğunluk tarafından kabul edilmeyen 5. madde hariç aşağıdaki bütün kararlar tam ittifakla kabul edilmiştir.***

***1- Aşağıdaki sınırlar dahilinde, Suriye için kayıtsız şartsız tam bir bağımsızlık istiyoruz: Kuzey'de Toros düzlükleri (veya etekleri), Güney'de Refa'a'dan Akabe'nin aşağısındaki Suriye-Hicaz sınırından El-Cef'a kadar bir sınır ; Doğu'da Fırat ve Habur ırmaklarının oluşturduğu bir sınır; Batı'da ise Akdeniz.***

---

[401] E. Said, **a.g.e.,** C. II, s. 46. Emin Said'in anlatımını daha önce bilinen "Müntehib-i Saniler"in temsilcileri seçtikleri biçiminde anlamak daha doğru olur. Nitekim araştırmacılar da bunu teyid eden tesbitler yapmışlardır : Bkz. : G. Antonius, **a.g.e.,** s. 293 ; E. Kdourie, **a. g. e**, s. 145 ve L. Evans, **a.g.e.,** s. 151.

[402] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 293.

[403] L. Evans, **a.g.e.,** s. 152.

*2- Suriye devletinin, azınlıkların haklarını gözetecek, değişik merkezlerden idare edilecek ve demokratik prensiplere dayanan Meşruti bir monarşi olmasını talep ediyoruz. Ayrıca kurtuluşumuz için mertçe çalışmış olan Emir Faysal'ın tam güvenimizi kazandığını ve bu sebeple Kralımız olmasını istediğimizi belirtiriz.*

*3- Şu da bir gerçektir ki Suriye'deki Araplar bağımsızlıkları verildiğinde (Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar gibi) bazı milletlerden daha az kabiliyetli ya da yakışıksız -aynen- değillerdir. Bizi mandater bir gücün idaresine ihtiyaç duyan az gelişmiş ırkların sınıfına soktuğu için Milletler Cemiyeti anlaşması'nın XXII. Maddesini protesto ediyoruz.*

*4- Eğer bize açıkça söylenmeyen herhangi bir sebepten dolayı Barış Konferansı, mantıklı protestomuzu görmezden gelecek olursa, bağımsızlığımıza hiçbir zarar gelmeden teknik ve ekonomik yardımları vermeleri şartıyla...mandayı kabul edeceğiz...Başkan Wilson'a güveniyoruz...20 seneyi geçmemek kaydıyla ABD'den teknik ve ekonomik yardım görmeyi kabul ediyoruz.*

*5- Eğer, ABD yardım isteğimizi kabul edemeyecek olursa bunu ülkemizin bağımsızlığını ve bütünlüğünü bozmayacak ve süresi yukarıdaki maddede belirtilen müddeti geçmeyecek olması kaydıyla Büyük Britanya mandasını da isteyebiliriz.*

*6- Fransız devletine, Suriye'nin hiçbir yerinde, hiçbir hak tanımıyoruz ve ayrıca bize ülkenin herhangi bir yerinde göstermelik hakimiyet konusundaki yardım tekliflerini kabul etmiyoruz.*

*7- Siyonistlerin, Suriye'nin Filistin olarak bilinen Güney bölümünde Musevi vatanı kurmaları iddialarını reddediyoruz. Ayrıca, ülkenin herhangi bir yöresine Musevilerin göçmesine de karşıyız...Musevi vatandaşlarımız bizim sahip olduğumuz haklara sahip olacak ve taşıdığımız sorumlulukları taşıyacaklardır.*

*8- Lübnan'ın Anavatandan ayrılmasını, batıdaki bazı bölgelerin, Suriye'nin ve Filistin'in parçalanmasını istemiyoruz. Ülke bütünlüğünün şartlar ne olursa olsun aynı kalmasını istiyoruz.*

*9- Irak'ın tam bağımsızlığını ve iki ülke arasındaki ekonomik engellerin ortadan kaldırılmasını talep ediyoruz.*

*10- ...Gizli anlaşmaların...(Başkan Wilson'un kınadığı gibi)... kesinlikle ortadan kalkmasını talep ediyoruz..."*[404].

Kongre Beyannamesi ABD'yi ve bu ülkenin temsilcilerinden oluşan Soruşturma Komisyonu'nu etkilemek amacı taşıyan ibarelerle sona ermektedir[405]. Beyannamenin gösterdiği önemli bir husus da Emir Faysal'ın gelişmelere zannedildiği kadar hakim durumda olmadığıdır[406]. Zira, politikasını İngiliz desteği üzerine inşa etmiş olan Faysal'ın beklentilerinin aksine, Suriye Kongresi, İngiliz mandasına destek vermekte müteredditdavranmıştır. Bu gelişme, ihtilalci genç subayların örgütü olan El-Fettat'ın siyasi organı Hizb'ül İstiklal'ül Arabi"nin "Pan-Arapçı" düşüncelerinin ağır basmaya başladığının göstergesi olarak da kabul edilebilir.

## *Ç- KING-CRANE KOMİSYONU VE RAPORU*

Faysal'ın ve Arap aydınlarının büyük umut bağladıkları Soruşturma Komisyonu, İngiliz-Fransız çekişmesi üzerine bir Milletlerarası Komis-

---

[404] Bildiri İngilizceden tercüme edilmiştir. Bkz. : R. G. Landen, **a.g.e.,** s. 227-230.

[405] Bkz. : R. G. Landen, **a.g.e.,** s. 230.

[406] Faysal'ın gelişmelere tamamen hakim olduğu düşüncesi oldukça yaygın bir kanaattir. Bkz.: G. Antonius, **a.g.e.,** s. 294 vd. ; E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 147 . Keza Kongre, bu bildirinin yayınlanmasıyla dağılmamış, kurumlaşarak, faaliyetlerini sürekli hale getirmiştir. Savaş sonrası Arap hareketinde oldukça derin tesiri görülen bu kongrenin faaliyetleri ve buradaki hizipleşmeler çağdaş Arap dünyasındaki ayrılıklara da ışık tutacak niteliktedir. Bu konuda Bkz. : Philip S. Khoury, "Factionalism Among The Syrian Nationalists During The French Mandate In Syria", **International Journal Of Middle East Studies,** 13(1981), s. 441-469

yondan ziyade "Amerikan Soruşturma Komisyonu" görünümüyle 1 Haziran 1919'da Paris'ten Suriye'ye doğru hareket etti[407]. 4 Haziran'da İstanbul'a ulaşan Heyet, buradaki iki günlük dinlenmeleri esnasında ; Halide edip (Adıvar) Hanım, Ahmed Emin(Yalman) ve Rauf Ahmed Beylerle bazı temaslarda bulunduktan sonra, Suriye'ye doğru yola çıkarak 10 Haziran'da Yafa'ya ulaştılar[408]. Heyetin Suriye ve Filistin'deki çalışmaları 6 hafta kadar sürdü. 40 civarında şehir ve kasaba ile buralara bağlı köylerde mümkün olabildiği kadar fazla insanla görüşerek, eşrafın ve cemaat temsilcilerinin fikirlerini aldılar. Kendilerine 1800'ün üzerinde dilekçe sunuldu. Araştırmalarının sonlarına doğru kısa bir süre Kilis'e uğradılar, daha sonra raporlarını hazırlamak üzere İstanbul'a döndüler[409].

Komisyon'un, Barış Konferansı tarafından hiçbir şekilde dikkate alınmayan raporunda ileri sürdüğü görüşleri şu ana noktalarda toplamak mümkündür :

**a-** Irak ve Suriye-Filistin ayrı birer birim olarak ele alınmalı ve iki ayrı manda yönetimi kurulmalı, fakat bu yönetimlerin mümkün olduğunca kısa süreli tutulmasına çalışılmalıdır.

**b-** Filistin'i de kapsayacak olan Suriye, tek birim olarak düşünülmeli, Lübnan özerk bir statü ile bu birim içinde tutulmalıdır.

**c-** Faysal, Suriye Krallığına getirilebilir. Irak'ta ise halkın tasvip edebileceği bir kralın yönetiminde meşruti bir krallık kurulabilir.

**ç-** Milletler Cemiyeti, Suriye mandasını üstlenmezse, burada İngiltere yönetiminde bir mandanın kurulması daha isabetli olur, çünkü ; bölgede Fransızlara karşı açık ve yaygın bir düşmanlık hakimdir.

---

[407] L. Evans, **a.g.e.,** s. 153 ; P. C. Helmreich, **a.g.e.,** s. 76 vd.

[408] Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele'de Kuruluşlar**, Ankara-1988, s. 183.

[409] F. Tevetoğlu, **a.g.e.,** s. 184.

Arap ülkelerine dair Soruşturma Komisyonu'nun raporu, Filistin'deki Yahudi yerleşimine ilişkin bazı tekliflerle sona ermektedir[410].

Komisyonun Türkiye hakkındaki teklifleri ise : Kilikya(Çukurova) hariç bırakılmak üzere bir Ermenistan mandasının kurulması ; eğer bir İstanbul Devleti kurulmayacaksa Türkiye'de tek bir Amerikan mandasının üstlenilmesi yolunda idi[411]. Bu tekliflerin hazırlanmasında ve komisyonun görüşlerinin oluşmasında Halide Edip Hanım ve arkadaşlarının etkide bulundukları ortadadır. Halide Hanım'ın 10 Ağustos 1919'da Amerikan mandasının "...ehven-i şer..." olduğuna dair Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Bey'e yazdığı mektuplarda kullandığı ifadeler de bu fikri teyid etmektedir[412]. Halide Edib'in ***"...Amerikalılar...(Osmanlı sınırlarının tamamında)...umumi ve tek manda almak istiyorlar. Suriye, Amerika Komisyonu orada iken Umumi bir Kongre toplayarak Amerika'yı istemiştir. Amerika da Suriye'nin bu isteğini pek hararetle karşılamıştır..."***[413] şeklindeki mütalaasının King-Crane Komisyonu'nun değerlendirmeleriyle çakıştığı açıktır. Bir diğer husus da yakında toplanacak olan Sivas Kongresinin manda ve himaye kabulü yolunda karar alacağı kanaatinde olan Halide Edip Hanım'ın Komisyon üyelerine bu yönde telkinlerde bulunmasıdır[414] . Fakat bu beklentiler iki açıdan boş çıkacaktır. Çünkü, Komisyon'un teklifleri Washington'da bile dikkate alınmayarak bir köşeye atıldı ve Sivas Kongresi de manda aleyhinde karar aldı[415].

---

[410] G. Antonius, **a.g.e.,** s. 295.

[411] F. Tevetoğlu, **a.g.e.,** s. 184.

[412] Mektubun metni için Bkz. : "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz,** C. III, s. 145. Karş. : Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. I, İstanbul-1980(14), s. 115-120.

[413] M. K. Atatürk, **a.g.e.,** s. 115 ; **YT**, C. III, s. 145.

[414] F. Tevetoğlu, **a.g.e.,** s. 184. Tevetoğlu, Halide Edip Hanım'ın Amerikan Heyetiyle hayli sıkı ilişkiler içinde olduğu kanaatindedir. Amerikan mandası fikrinin de ondan kaynaklandığını düşünmektedir. Bu konuda Halide Hanım'ın faaliyetleri içinBkz. F. Tevetoğlu, **a.g.e.,** s. 184-194.

[415] Türkiye'de Amerikan mandası meselesi için Bkz. : Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920,** Giresun-1972. Keza; M. K. Atatürk, **a.g.e.,** s. 107-140.

Avrupalı diplomatlar, geleneksel yöntemleri kullanarak, soruna kendi ülkelerinin çıkarlarına uygun düğümler atmaya başlamışlardı.

### *D- SURİYE'DE İNGİLİZ-FRANSIZ UZLAŞMASI*

1919 Haziranında Suriye için için tutuşurken, Lloyd George Clemenceau'yu ikna etmeyi başarmıştı.Fransa'nın Almanya karşısındaki güvenliği ve Suriye mandası karşılığında, Irak İngiliz kontrolüne bırakılacaktı[416]. İngiliz Başbakan'ı Eylül başlarında harekete geçti. 9 Eylül'de Allenby ile buluştu ve onunla iki gün boyunca bu konuyu tartıştıktan sonra Clemenceau ile detayları görüşüp, tartışarak mutabakata vardı[417].

15 Eylül'de On'lar Konseyi toplandığında Lloyd George planını açıkladı : ***"...İngiliz askerlerinin Kilikya'dan hemen geri çekilmesi gerçekleşmeli, Suriye'den de 1 Kasım'dan itibaren geri çekilmeye başlanmalı idi. Sykes-Picot Anlaşmasına göre : Şam, Hama, Hums ve Halep Arap Devletleri sınırı içindeydi. Bundan dolayı buradaki garnizonlar İngilizler tarafından Emir Faysal'dan devralınacak ve Sykes-Picot çizgisinin batısında kalan Suriye'nin diğer bölümlerine de Fransız kuvvetleri yerleştirilmeye başlanacaktı..."***[418]. İngiliz kuvvetlerinin çekildiği yerlerdeki sorumluluklarının ortadan kalkması doğaldı. Çıkmaz sona ermişti.

Londra'ya çağrılan Faysal, Eylül ayı başlarında Lloyd George'a yazdığı bir mektupta : ***"...Benim giriştiğim ve size güvenerek ve danışarak sorumluluğunu üzerime aldığım ayaklanmanın amaçlarından biri, İttihad ve Terakki Fırkasının ileri sürdüğü Panislamizm'den başka bir şeye ihtiyaç olmadığı ilkesinin yalan olduğuna İslam dünyasını inandır-***

---

[416] P. De Véou, **a.g.e.,** s. 56. Yazar, yukarıdaki fikri belirterek, Clemenceau'yu acı bir dille tenkid eder.

[417] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 147.

[418] O. Olcay, **a.g.e.,** s. LXVII.

***maktu...*** dedikten sonra, müttefiklerin davasına hizmetlerini saymakta ve bunun karşılığında Arap milletinin parçalandığını görecek olursa ayaklanabileceği tehdidini savurmaktaydı[419]. Bu mektuba ek olarak, Allenby'nin Kurmay Başkanı ile Emir Faysal arasındaki bir görüşme tutanağı da sunulmuştu. Tutanakta Faysal'ın şu görüşleri kayıtlıydı : ***"...Son savaşın başında Britanya, Araplara ya da İslama karşı değil, sadece onların ülkesine ortak düşmanımız Almanları getirmiş olan Türklerin bir bölümüne, İttihad ve Terakki Komitesine karşı...savaştıklarını açıklamıştı. Babam Kral Hüseyin'e, Mısır'daki Yüksek Komiser Sir Henry Mc'Mahon'dan bilinen bir temsilci aracılığıyla gelen bir mesajda, Büyük Britanya'nın Araplar'a kendisiyle birlikte olmaları şartıyla yardım sözü verilmekteydi. Babam da bu söze güvenerek...Türklere karşı silaha sarılmış ve savaş sorumluluğunu isteyerek yüklenmişti. Şimdiyse, tam çözüme yaklaşmakta bulunulduğu bir sırada, bütün Müsliimanların gözleri, Türk-Müslüman imparatorluğunun yıkılmasında başlıca etken olan Araplara ne gibi bir ödül verileceğini görmek üzere İngilizlere ve Araplara çevrilmiş bulunmaktadır..."*** Bundan sonra Faysal, eğer Arap milleti bölünecek olursa ***"...milli duyguların, dini duygulara dönüşmesinden..."*** korktuğunu dile getirmektedir[420].

Lloyd George'un bundan ne anladığı ise daha da ilginçtir: ***"...Emir Faysal, Sykes-Picot İngiltere Hükûmetinin Araplara ait bir şeyleri ellerinden aldığı kanaatindedir. Halbuki, Kral Hüseyin'e her zaman Şam, Hama, Hums ve Haleb'in batısındaki bölgeyi karakter bakımından Arap saymadığımızı söylemişizdir. Şimdi Emir'e bunlar anlatılacaktır..."***[421].

İşte ***"...bütün bunlar anlatılmak üzere..."*** Faysal, Londra'ya çağırıldı ve 19 Eylülde kendisine ***"...anlatıldı..."*** O da, İngiltere'nin Araplara karşı yükümlülüğünün, savaşın temeline ilişkin bulunduğunu, yani milletlerin

---

[419] O. Olcay, **a.g.e.**, s. XIX.

[420] O. Olcay, **a.g.e.**, s. XIX.

[421] O. Olcay, **a.g.e.**, s. LXVIII.

istiklali ilkesine dayandığını, Fransızlarla yapılan anlaşmalardan doğan yükümlülüğün ise sömürgecilik düzenini ilgilendirdiğini söyleyince, Lloyd George, İngiltere'nin her iki yana verilmiş sözleri olduğuna göre, meselenin çözüm yerinin Barış Konferansı olabileceğini belirterek, Faysal'ı fikirlerini Konferans'ta belirtmeye çağırmıştır[422].

29 Eylülde yapılan bir başka toplantı, Faysal'ın gerçeği oldukça dramatik biçimde algıladığını göstermektedir. L. George, İngilterenin savaş sonunda kuvvetlerini Kuzey Rusya ve Kafkasya'dan Fransa'ya kadar uzanan bir alandan geri çekmek zorunda olduğunu, bu sebeple Suriye'de yerlerini Fransız askerlerine bırakacaklarını bildirince Faysal , Arapların Fransa'ya feda edilemeyeceklerini ve İngiliz birlikleri çekilecek olursa, doğacak boşluğun tehlikeli bir anarşiye yol açacağını söyleyerek ***"...bırakın da ölüm hükmümüzü dost İngiltere değil, Milletlerarası bir kurul versin..."*** demiştir[423].

Bu durum karşısında Paris'e gitmekten başka çaresi kalmamıştı, nitekim 1919 Aralık ayının sonlarında Fransa'daydı. Yapabileceği en iyi şey Clemenceau ile anlaşmaktı ve o da öyle yaptı. Fransızların daha sonra açıkladıklarına göre bu anlaşmanın şartları şunlardı :

**1. madde:** Suriye'deki Arapların bağımsızlık için birleşeceğini ancak, bir büyük gücün danışma ve yönlendirmesine ihtiyaç duyulduğu için Fransa'ya bir çağrıda bulunulduğunu belirtir.

**2. madde:**Fransa'nın Suriye'nin bağımsızlığını savunacağı hakkındadır. Fransa'nın Suriye'ye sağlayacağı danışman, eğitmen vb. hususlardan söz eder. Bunların seçimleri ve görev biçimlerinin ayrı anlaşma ile tespit edileceğini belirtir.

**3. madde:** Suriye'ye maddi kaynak sağlamakta Fransa'ya öncelik tanır.

---

[422] O. Olcay, **a.g.e.,** s. LXVIII.

[423] O. Olcay, **a.g.e.,** s. XIX.

**4. madde:** Suriye'yi dışarıda Fransa'nın temsil edeceğini sadece Paris'te bir Suriye temsilcisinin bulunacağını öngörür.

Beş ve altıncı maddeler devlet dilinin Arapça, Başkentin Şam olacağını, Fransız temsilcisinin Halep'te oturacağını tespit eder[424].

Bu anlaşmadan sonra Faysal, bir Fransız savaş gemisiyle Beyrut'a döndü ve halka Fransızlarla anlaştığına dair bir açıklama yaptı. Taraftarlarını anlaşmanın iyi olduğuna dair açıklamalarla ikna etmeye çalıştı ama başaramadı. Suriye'deki genç ihtilalci subaylar, anlaşmayı reddetme kararı aldılar. Bu Fransa ile savaş anlamına geliyordu. Kararı alanlar ise hem Fransa'ya hem İngiltere'yte karşı savaşa hazır olduklarını bildirdiler. Artık durum tamamen Faysal'ın kontrolünden çıkmıştı. İpler radikal bağımsızlık yanlılarının eline geçiyordu[425].O'nun yapabileceği tek şey ise bunların istekleri doğrultusunda hareket etmekti.

Esasen Faysal, Paris'te bulunduğu sırada Şam'da aleyhinde gösteriler başlamış bulunuyordu. Fransızlara karşı savaşmak için hazırlıklar başlamıştı. Yardım toplanıyor ve gönüllülerin kaydı yapılıyordu. Halk, hızla Türklerin lehine dönüyor, Faysal sadece Suriye'yi Fransa'ya satmakla değil, aynı zamanda Müslümanlara ihanet edip, savaşta İngilizlerle beraber onların karşısında olmakla suçlanmaya başlanıyordu[426].

Emir, İngiliz politikasının değişkenliğini ve ve bencilliğini tanımış, fakat ; kendisine Fransızlarla anlaşmaktan başka çıkar yolun bırakılmadığını da görmüştü. Yapabileceği tek şey, etrafında bulunan ve Arap Ayaklanmasının başından beri, çevresinde toplanarak bir "Arap Vatanı" oluş-

---

[424] O. Olcay, **a.g.e.,** s. 56. 17 Şubat 1920'de Londra'da yapılan bir toplantı sonrasında Fransızlar bu anlaşmayı açıklamışlardır. Fransız temsilcisi Berthelot, bu anlaşmanın geçici olduğunu vurgulamakta ve aynı zamanda Suriye içinde Lübnan, Dürzi Bölgesi gibi bölgelerin federal bir düzene sokulması ve Suriye Parlamentosu'nun seçimi gibi meselelerin çözümlenemediğini, Faysal'ın Şam'daki durumu sarsılırsa bu anlaşmanın tabiatıyla yok sayılacağını da eklemektedir.

[425] E. Kedorie, **a.g.e.,** s. 151.

[426] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 151.

turmak için çaba harcayan ; çoğunluğu Irak'lı, tecrübesiz genç subayların tavsiyelerini mümkün olabildiğince yumuşatarak, uygulamaktı. Bunda bir ölçüde başarılı olduğu da söylenebilir. Fakat, şimdi mücadele etmek zorunda olduğu güç, imparatorluğun bütünlüğünü korumak için bazı fedakarlıklar yapmayı göze almış olan Osmanlı ricali değil; "geri kalmış bedevileri medenileştirmekte kararlı" olan "Batılı Güçler"di.

Güvenilir olabilmek için, Fransızlarla yaptığı anlaşmanın şartlarını yandaşlarına ve yakın çevresine anlatarak kabul ettirmeye çalıştı. Fakat çevresinde bulunan "Genç Arap" kuşağının kırılmış gururları, onları radikal çözümlere yöneltti : savaşmak ve hiç değilse bu yolla Arap gururunu tamir etmek.

İngiltere ve Fransa istediklerini elde etmişlerdi. Türkler, Batılı güçler karşısında varlıklarını korumak mücadelesine girmişlerdi ; Araplar ve Türkler "ayrılan yollar"ını yeniden birleştirebilirler miydi ? Araplar için bu soru'nun cevabı olumlu gibi görünüyordu.

Halbuki, milliyetçi Türk liderlerinin gerçekleriyle, milliyetçi Arap liderlerinin gerçekleri çok farklıydı.

# VI. BÖLÜM

## *BİR ARAP POLİTİKASINA DOĞRU*

# VI. BÖLÜM

## *BİR ARAP POLİTİKASINA DOĞRU*

Buraya kadar anlatılanlar, 19. yüzyılda şekillenen ve sanayi toplumlarında gelişen milliyetçiliğin dinamizminden uzak, daha çok kabile asabiyesine dayalı Arap milliyetçiliğinin, Batılı Büyük Güçlerin emperyalist hedefleriyle kesişme noktalarını vurgulamaya çalışmaktaydı. Açıkça görülebileceği gibi milliyetçilik, Müslüman topluluklarda hiç değilse başlangıç dönemlerinde bir aydın hareketi olarak, marjinal nitelik taşımaktadır. Aslında, Pan-Arap idealleriyle yola çıkan Arap milliyetçileri -büyük çoğunluğu tıpkı ittihatçılar gibi genç subaylardan oluşuyordu ve alt/orta sınıflardan geliyorlardı- gerçeğin soğuk ve sert yüzüne "isyan" sonrasında çarpmışlardır.

"Türk karşıtı" motifler üzerinde yükselen "Büyük Arap İdealleri"nin savunucuları, Batı diplomasisinin labirentleri arasında çıkış yolları ararken, romantizmin coşkulu heyecanlarını, gerçeğin endişe verici manzarası karşısında terk etmek zorunda kalmışlardır. "Genç Arap" kuşağının uğradığı hayal kırıklığı asırların alışkanlığını, yani "ümmet dayanışması"nı yeniden güçlendirmeye başlamıştır. 1918'de Osmanlı devletinin henüz belirgin olmayan sonu yaklaşırken ; 1916 öncesinin "Türk – Arap Konfederasyonu" oluşturma yolundaki çabaların bazen diplomasinin bir unsuru, bazen samimi gayretler olarak yeniden gündeme getirmiştir.

Çalışmamızın bu bölümü, gerçekle hayalin, kime ne getirdiğini araştırmaktadır.

## *A- İMPARATORLUK POLİTİKALARI VE GERÇEK*

30 Ekim 1918'den sonra ortaya çıkan bütün gelişmeler, İstanbul Hükûmetinin, SArapça konuşulan vilayetlerdeki fiili durumu yeterince algılayamadığını göstermektedir. Ahmet İzzet Paşa'nın, Mustafa Kemal

Paşa tarafından Dersaadet'e ulaştırılan Arap tekliflerine verdiği cevabı buna örnek olarak gösterebiliriz[427]. Gerçeği göz ardı eden bu politikalrın çok sonraları bile değişmediğine dair başka örnekler de vardır.

1919 yılı boyunca, Osmanlı ülkesinin Araplarla meskun bölgelerinden İstanbul'a ulaşan istihbaratlara rağmen, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın 4 Ocak 1920'de Diyarbakır'daki XIII. Kolordu Kumandanlığı'na ulaşan 25 Aralık 1919 tarihli bir telgrafı "İmparatorluk Tavrı"na hayli açıklık getirmektedir. Cemal Paşa ***"...Hükûmet-i Arabiye, resmen ve hukuken Hükûmetimizce tasdik edilmediğinden, merkez-i Saltanat, havali-i Arabiye'nin ancak cebren elden çıkmış bir aksam-ı memleket ve millet olarak telakki edildiğini..."***[428] belirterek "**gayrı resmi**" durumu tasvir ettikten sonra ***"...şu şekle göre pek nazik olan vaziyetimizin daima derpiş edilerek İngiliz ve Fransızlara karşı bizi müşkül mevkide bırakacak her bir hareketten tevakki edilmesi, şimdiye kadar olduğu gibi idare-i tedabir ile tedvir-i umura çalışılması..."***[429]nı istemektedir ki ; Cemal Paşa, Ali Rıza Paşa Kabinesi gibi Anadolu'daki milliyetçi akımla uzlaşmış olan bir kabinenin Harbiye Nazırı'dır. Burada ilginç bir noktaya işaret etmekte fayda vardır : 1918 Kasım'ında Harbiye Nazırı olan Abdullah Paşa'nın II. Kolordu Kumandanı Nihat Paşa'ya gönderdiği şifrede ***"...Hükûmet İngilizlere izhar-ı samimiyet ve onların celb-i emniyeti zaruretini düşündüğü için şu sıra Arap Hükûmetiyle idame-i mükalemat ve tesis-i mukarenetin...pek tehlikeli..."***[430] olduğu şeklinde özetlediği imparatorluk politikalarından farklı olduğu söylenemez. İstanbul'un tereddüt içinde, çelişkiye düştüğü açıkça görülmektedir. Cemal Paşa, 11 Kasım 1919'da bütün kolordulara gönderdiği bir şifre ile Suriye'ye ilişkin İngiliz-Fransız İtilafnamesi'ni duyurarak, bundan **"...mutazarrır..."**

---

[427] Bkz. : S. Akşin, **a.g.e.,** s. 68.

[428] **ATASE İHA**, A:1/16, Kl. :139, D. : 30-101, F:13, Cemal Paşa'dan XIII. Kolordu Kumandanlığı'na 25 Aralık 1919 tarihli Şifre Telgraf.

[429] **Aynı belge**.

[430] **HTVD**, Sayı 31, Belge 767.

olunduğuna dikkat çekmişti[431]. Daha da ilginci, 25 Aralık'ta kışkırtmalara karşı temkinli olunmasını isteyen Harbiye Nazırı, 3 Kasım'da ***"...tahliye edilen mevkideki ahalinin idare-i Hükûmeti ellerine alarak...Hükûmet-i Osmaniyeye merbutiyetlerini ilan ve memurin-i idarenin tayin ve izamı için Hükûmete müracaat eylemeleri...ve tarafımızdan bu suretle idarenin ele alınması..."***[432] tavsiyesinde bulunmuştu. Yani, İngiliz kuvvetlerinin çekildiği yerlerde, Fransız askerleri gelmeden önce, mahalli güçleri harekete geçirerek, bunların çağrısıyla buralarda Osmanlı idaresini yeniden tesise çalışmak tavsiye ediliyordu. Yukarıda, bu sıralarda Suriye'de ve diğer **" Vilayat-ı Arabiye**"de Fransızlara duyulan tepkiden ötürü Türk taraftarı bir akımın doğmakta olduğundan bahsedildiğini hatırladığımızda bu tavsiyenin "**ümmetçi**" bir **"imparatorluk mantığı**"na dayalı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ancak, bu politikalar çekingen, dişil politikalardır. Buradan çıkacak sonuç, Hükûmetin Arap vilayetlerine dönük olarak belirgin bir politikasının olmadığıdır. Dönemin özellikleri göz önüne alınırsa bu kararsızlığı anlamak belki mümkün görünmektedir : hukuki durum kesinleşinceye kadar, fiili bakımdan bölgedeki durumu koruyarak ve bazı avantajlar da elde ederek, umutları Barış Konferansı'nın kararına ertelemek... Hükûmetin bulabildiği yegane çıkış yolu budur.

Oysa, daha aşağıda göreceğimiz gibi, Faysal ve taraftarları "Arap Devleti" propagandalarını Urfa ve Diyarbakır'a kadar yaymışlardı.

Bu tarz tereddüt ve çelişkiler aslında, Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın başkanlığını yaptığı Osmanlı Heyeti'nin Paris Barış Konferansı'nda açıkladığı, haleflerinin de benimseyerek sürdürdüğü "imparatorluk" görüşünden kaynaklanmaktaydı. Buna göre ***"...Türkler, Avrupa medeniyetinin faydalarını anladıkları gün, bir dizi reformu kabul etmekte tereddüt göstermediler...Bunun sonucunda, çeyrek yüzyıl bile geçmeden Avrupa***

---

[431] **ATASE İHA**, A. : 1/16, Kl. : 186, D. : 25, F. : 61, 61-1, Harbiye Nezaretinden Kolordulara, 3 Kasım 1919 Tarihli Şifre Telgraf

[432] **ATASE İHA**, A. : 1/16, Kl. : 186, D. : 25, F. : 15.

*toplumuna kabul edildiler* –aynen- *... Bu bakımdan Osmanlı Heyeti, Barış Konferansı'na aşağıdaki görüşleri sunmakla şeref duyar :*

...

*Arabistan : Türk memleketlerinin güneyindeki Arap vilayetleri Suriye, Filistin, Hicaz, Asir, Yemen ve Irak ile savaş öncesi Osmanlı devletinin mütemmim cüzü olarak tanınmakta olan bütün öteki bölgeleri de kapsamak üzere, Padişah'ın temsilcileri atanacak ve bunların sınırlı sayıda şeref kıtaları bulunacaktır.*

*Mukaddes yerlere her yıl Süre Alayının gönderilmesi geleneği... alışılmış biçimiyle sürdürülecektir...Kendisiyle doğrudan doğruya en çok ilgili devletle anlaşmaya varılarak özel biçimde teşkilatlanması tanınabilecek olan Hicaz dışında, muhtar vilayetlerden her birinin Valisi Padişah tarafından atanacaktır. Bütün Arap ülkelerinde, Emirliklerin yahut özerk vilayetlerin toprakları üzerinde Osmanlı bayrakları dalgalanacaktır. Adalet, Padişah adına dağıtılacak ve paralar üzerinde tuğrası bulunacaktır..."*[433].

17 Haziran 1919'da Konseye sunulan ve gerçeklerle bağdaşmayan bu tekliflere Konsey adına Fransız Başbakan'ı Clemenceau tarafından 25 Haziran'da verilen cevap, çok ağır ve haysiyet kırıcıdır : *"...şu da bir gerçektir ki...ister Avrupa'da, ister Asya'da, isterse Afrika'da olsun herhangi bir ülkede Türk yönetiminin kurulmasını, o ülkenin maddi refah ve medeni seviyesinde bir azalmanın izlememiş olmasına rastlandığı görülmemiştir. Yine aynı biçimde Türk yönetiminin sona ermesiyle maddi refahın artmadığı ve medeni seviyesinin yükselmediği de görülmüş değildir. Ne Avrupa Hıristiyanları arasında, ne de Suriye, Arabistan ve Afrika Müslümanları arasında Türk, eline geçen yerleri yıkmaktan başka bir şey yapmış değildir ; savaşla elde ettiğini, barış içinde geliştirme yeteneğini hiçbir zaman gösterememiştir; Türk'ün nitelikleri*

[433] O. Olcay, **a.g.e.,** s. LXIX-LXX.

***arasında bu yoktur...***"[434]. Bu haksız ve ağır, tarihin şahitliğiyle yalan ifadelerden sonra, Osmanlı Heyeti'nin talepleri reddedilmişti[435]. Sadrazam tam bir hayal kırıklığı yaşamış olmalıdır. Bu iktidarın kotaracağı politikalrın, çözüm olamayacağı ortadaydı. ***"...Binaenaleyh, ya istiklal ya ölüm!..."*** düsturuyla ifade edilen bir kararlılık ve **"...Türk Ata Yurdu**.."nu kurtaracak bir gerçekçilik gerekiyordu. Çünkü, tıpkı Arap liderlerinin olduğu gibi ; Damat Ferid'in ve İstanbul'un gerçeği ile Anadolu'nun gerçeği çok farklıydı.

### *B- ARAP VİLAYETLERİNDEKİ "GERÇEK"*

Osmanlı devletinin güney vilayetlerinin geleceğine ilişkin pazarlıklar Londra ve Paris'te bütün hızıyla devam ederken, Batılı sömürgeciler, ele geçirdikleri bölgelerde kolayca yönlendirebileceklerine inandıkları "yerli"lerin (!), işgallere tepkisini azaltmak düşüncesiyle propagandaya büyük önem verdiler. Bölgede görevlendirilen istihbarat elemanlarının, dengeleri etkileyecek etnik unsurların sadece Türk, Arap ve Ermenilerden ibaret olmadığını, din unsurunun bütünleştirici etkisinin ortadan kaldırılması halinde "parçala ve yönet" ilkesinin daha kolayca uygulanabileceğini gösterdi[436]. Fakat bu sanıldığı kadar kolay değildi. Bir defa, Osmanlı devletinin ve öncülleri olan Selçuklularla diğer İslam devletlerinin uyguladığı yönetim modelleri, dini bağlılıkları ve kimlikleri öne çıkararak güçlendirmişlerdi. İkinci olarak, bu tür bağlılıkların çözülmesi ile ortaya çıkacak milli kimliklerin yönelimlerini uzun süre denetim altında tutmak mümkün olmayabilirdi. Bedelinin kestirilemeyeceği gelişmelerin kapısı açılıyordu. Şimdi "**Vilayat-ı Arabiye**"nin durumuna bakalım.

---

[434] O. Olcay, **a.g.e.,** s. LXXII.

[435] Damat Ferid Paşa'nın Paris'teki savunusuna bakıldığında Anadolu'daki Müdafaayı Hukuk hareketini bir "milli tepki" olarak takdime çalıştığı doğrudur. Fakat, iki tarafın dayandığı mantık, temelden farklıdır. Karş. : M. K. Atatürk, **a.g.e.,** s. 10-13.

[436] Bkz. : M. K. Öke, **a.g.e.,** s. 67 vd.

### *1-Irak*

Bu eski Osmanlı vilayetinin taşrasında genellikle büyük kabile federasyonları hakim olmuşlardı. Osmanlı devletinin nüfûzu şehirlerin dışına pek taşamıyor, merkezin otoritesi ancak vergi toplama esnasında az-çok hissediliyordu. 1930'lu yıllarda bile nüfusunun % 56'sını göçebe ve yarı-göçebelerin, % 32'sini yerleşik köylülerin ve ancak % 12'sini şehirlilerin teşkil ettiği[437] Irak'ta, yabancı güçlerin varlıklarını sürdürmeleri sadece askeri kuvvetlerin sağlayacağı kontrole tabi bırakılırsa, ortaya bazı sorunların çıkacağı belliydi. Zira, nüfusun çoğunluğunu teşkil eden göçebe aşiretlerin esasen az sayıdaki işgal kuvvetleriyle denetim altında tutulmaları beklenemezdi.

Irak'taki büyük aşiret federasyonları : Aneze, Duleym ve Şemmar topluluklarından oluşuyordu. Cezire bölgesinde, Fırat'ın her iki yakasında ve Suriye'ye doğru uzanan yarı-çöl bölgede Anezeler hakim durumda idiler. Bunların alış-veriş ve konaklama merkezleri genellikle Necef ve Kerbela idi. Diğer büyük federasyon ise Şemmariler idi. Bunlar Irak ve Suriye'de geniş bir alana yayılmışlardı. Cerablus Şemmarileri olarak bilinen Irak Şemmar aşiretleri Dicle ve Fırat'ın sol yakasından Bağdat'a kadar uzanan yerlerde dolaşırlardı. Bunlar alış-veriş için genellikle Deyrizor'a inerlerdi. Duleym aşiretleri ise Fırat'ın her iki yakasında Falluca ile Ane arasında dolaşırlardı. Bunlar Şemmarilerin geleneksel düşmanı idiler. Tamamı Sünni olan federasyonlar genellikle birbirleri ile savaş halinde idiler. Aneze ve Duleym aşiretleri çoğunlukla Şemmarilere karşı birlikte hareket ederlerdi[438]. Bağdat'ın güneyinde de Şiilerin çoğunlukta olduğu bir çok yerleşik ve yarı-yerleşik kabileler bulunmaktaydı. Bunlar yaklaşık 36 ana gruptan ve 423 alt-gruptan oluşuyorlardı. En güçlü olanları Sadun Ailesinin yönetiminde olan Müntefiklerdi. Sadunlar Sünni

---

[437] Amal Vinogradov, "The 1920 Revolt In Iraq Reconsidered : The Role Of Tribes In National Politics" **IJMES**, 3(1972), s. 124 vd.

[438] A. Vinogradov, **a. g. m.**, s. 126.

olmalarına rağmen, yönetimlerindeki göçebe topluluklar şii idiler ve Şerif taraftarlarına karşıydılar[439]. Daha yukarıda İran sınırında iki büyük kabile olan Beni Muhammed ve Beni Lahm aşiretleri bulunuyordu.

1918 yılı sonlarından itibaren Irak'da, Genç Subayların kontrolü dışında kurulan bir dizi cemiyet ortaya çıktı. Mesela, Necef'te El-Nahde'ül İslamiye Cemiyeti, önde gelen Şii ulema ve bazı genç gazeteciler tarafından kurulmuştu. Cemiyetin amacı işgalci kuvvetlere karşı geniş çaplı bir isyan çıkarmaktı[440]. Bölgedeki önemli merkezlerden biri olan Kerbela'da El-Camiat'ül Vataniye El-İslamiyye adında bir gizli cemiyet daha kuruldu. Cemiyetin amacı ise halkı yabancı işgaline karşı ayaklandırmaktı[441].Ancak bu cemiyetler arasında belki de en önemlisi Haras El-İstiklal'dir. 1919'da Bağdat'ta kurulan bu cemiyetin Hile, Kut, Kerbela ve Necef'de şubeleri açıldı.

İşte bu sıralarda, İngiltere Hükûmeti Irak'da bulunan Arnold Wilson'a Iraktaki plebisiti idare etmek üzere yetki verdi. Wilson, şu üç soruya cevap arayacaktı :

İngiliz himayesi altında, Musul'u da içine alan bağımsız bir Irak devletinin kurulması taraftar bulur ve desteklenir mi ?

Bu devlet bir Arap Emiri tarafından yönetilebilir mi?

Emirlik için kim tercih edilmektedir?

İngilizlerin aldıkları sonuç, tabiatıyla olumluydu. Büyük bir çoğunluk Irak'ta Arap bir Emir'in yönetiminde bir Krallıktan yana idi[442].

Halbuki, XIII. Kolordu Kumandanlığından İstanbul'a ulaşan sir istihbarat raporunda halkın bu plebisite büyük tepki gösterdiği belirtilmekte-

---

[439] A. Vinogradov, **a. g. m.** , s. 127.

[440] A. Vinogradov, **a. g. m.** , s. 121'de bu gizli cemiyetler hakkında geniş bilgi için şu referansları vermektedir : Abd El-Razzaq al Hasani, **Al Thawrah al-Iraqiyya al-Kubra**, Saidon-1952, s.56-59 ve Abdallah al-Fayyad, **Al-Thawrah al-Iraqiyya al-Kubra,** Baghdad-1963, s. 153-155.

[441] A. Vinogradov, **a. g. m.** , s. 133.

[442] A. Vinogradov, **a. g. m.** , s. 133.

dir. 27 Nisan 1919 tarihli bu rapora göre "*...Bağdat'ta düvel-i mutelifeden bir heyet ahali vekilleriyle içtima ederek efkar-ı umumiyeyi sormuşlardır. Vekiller evvela Şerif'i istemişler, heyetin mevzubahis Hükûmetlerden birini talep etmek lazım demeleri üzerine, Hükûmet-i Osmaniyeyi istemişlerdir...Bağdadlılardan İstanbul'a gitmek isteyen bir Heyet-i Murahhasa, İngilizler tarafından tevkif edilmiş...*"[443]. Müteakip günlerde ise Irak'ta İngiliz işgal ve faaliyetlerine karşı tepkilerin şiddetlenmekte olduğu bildirilmektedir. Aşiretler arasında nüfûzları çok güçlü olan sünni ve şii ulema **"cihad"** fetvaları vererek işgale karşı direnişin ideolojik temellerini de hazırlamış oldular[444] Mayıs ayının ortalarına doğru Barış Konferansının aldığı kararlar Bağdat'ta duyulmaya başladığı sırada, Irak'da Şii müctehidi El-Yezdi'nin ölümü üzerine yapılan törenler, anılan örgütlerin gayretiyle büyük bir siyasi gösteriye dönüştü. Olaylar, Ramazan ayı olması münasebetiyle kalabalık cemaatin hazır bulunduğu Bağdat'taki camilerden başlayarak, şiddetli protestolar halinde yayılıyordu. İngilizler, tedbir olarak bütün dini törenleri yasakladılar ve lider konumunda olanları tutuklayarak sürgüne gönderdiler[445]. Babasının yerine Büyük Müctehid seçilen İmam Şirazi ile de bağlantı kurarak, onu elde etmeye çalıştılarsa da red cevabı aldılar. Aksine Şirazi ; İngilizler aleyhine "**Cihat Fetvası**" yayınlayarak tavrını gösterdi[446]. İngilizlerin olayları bastırmak üzere aldıkları tedbirler, aksine olayları yaygınlaştırmaktaydı.

Bütün 1919 yılı boyunca, bölgede İngiliz aleyhtarlığı genişleyerek devam etti. Ancak, 1920 ortalarına kadar Irak'daki kaynaşma,örgütlü ve bütünsel bir ayaklanma olmaktan ziyade yerel tepki olarak gelişmek istidadı göstermiştir. Mesela Deyrizor'un Araplar tarafından işgali buna örnek olarak gösterilebilir. Burada bulunan İngiliz kuvvetleri, aşiretlerin baskı-

---

[443] **ATASE İHA**, A. : ½, Kl. : 91, D. : 228-331/A, F. : 2, 2-1.

[444] **ATASE İHA**, A. : ½, Kl. : 91, D. : 228-331/A, F. : 2.

[445] A. Vinogradov, **a. g. m.** , s. 135.

[446] **ATASE Atatürk Arşivi,** Kl. : 27, D. : 1336/22-1, F. : 113 Diyarbakır'dan Harbiye Nezaretine Gönderilen Şifre Telgraf

ları üzerine geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bunun akabinde kasaba ***"...urban ve aşair tarafından..."*** işgal edilmiş ve burada ***"...Hükûmet konağı, belediye ve kışla...yağma edilerek harabe haline getirilmiştir"***[447]. İngiliz kuvvetlerinin buradan Gazze'ye kadar çekilmeleri üzerine, Deyrizor'u yağmalayan Ramazan Şellaş (Burunsuz) yönetimindeki başıbozuk Arap kuvveti Ebu Kemal'e kadar ilerledi. Arap Hükûmeti bu gelişmeler üzerine Deyrizor'a 200 kişilik bir kuvvet göndererek duruma hakim olmaya çalıştı[448]. Bu gelişmeler sırasında ahalinin Osmanlı Hükûmetine de müracaat ederek duruma el konulmasını istemeleri, asayişsizlikten duydukları rahatsızlığı ve meşru otorite arayışlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir[449]. XIII. Kolordu'ya ulaşan bilgiler doğrultusunda, durumu İstanbul'a bildiren Ahmet Cevdet Paşa, Harbiye Nazırı Cemal Paşa imzasıyla şu cevabı aldı : ***"...İngilizlerin tahliyesi münasebetiyle Deyrizor'a Mevlüt Paşa'nın gönderilmesi hakkındaki teklifiniz esas itibarıyla pek muvafıktır. Zatıalilerince de takdir olunduğu vechile vaziyet taazzuv ettikçe bu gibi mahallere asker sevki caiz olmadığı gibi, işgalin Hükûmet tarafından bir suret-i resmiyede ve biladavet icrası da bazı müşkülat-ı siyasiyeyi davet edebilir. En münasip tarz tahliye edilen mevkideki ahalinin idareyi ellerine alarak, Hükûmet-i Osmaniye'ye merbutiyetlerini ilan etmeleri ve memurin-i idarenin tayin ve izamı için Hükûmete müracaatları ve tarafımızdan bu davet ... neticesinde idarenin ele alınmasıdır..."***[450]. Cemal Paşa, gelişmelere ilgisiz kalınmamasını ve yapılacak müdahalelerin mutlaka gizli tutulmasını isteyerek talimatı bitirmektedir. Diğer taraftan, Irak'ta İngilizlere karşı gelişen bir diğer önemli tepki de Barzenci Şeyhi Mahmut'un önderliğini üstlendiği ayak-

---

[447] **ATASE AA**, aynı yerde, F. : 120.

[448] **ATASE AA**, aynı Belge. Keza, Bkz. : **HTVD**, Sayı: 35, B. :862. 5. Fırka Kumandanı Kenan Bey'den 20. Kolordu Kuhandanlığına gönderilen 2 Ocak 1920 tarihli şifre telgraf.

[449] **ATASE İHA**, A. : 1/16, Kl. : 186, D. : 25-93. F. : 15.

[450] **Aynı Yerde**, Cemal Paşa'nın 28 Ekim 1919 tarihli Kolordu şifresine verdiği 3 Kasım tarihli cevap.

lanmadır[451]. Süleymaniye'de ayaklanarak, bağımsızlığını ilan eden Şeyh Mahmud, daha sonra Türk otoriteleriyle irtibat tesis edecektir[452].

*2- Suriye*

1919 yılı Haziran ayının başlarından itibaren, özellikle merkezi Diyarbakır'da bulunan XIII. Kolordu kaynakları tarafından Suriye hakkında elde edilen istihbaratın yoğun şekilde İstanbul'a aktığı gözlenmektedir. Haziran ayının başlarında Arap Devleti propagandalarının özellikle Urfa, Mardin ve Diyarbakır çevresinde alabildiğine yoğunlaşması askeri otoriteleri çok rahatsız etmiştir: ***"...Şehr-i Ramazan'ın bidayetinde (Mayıs ayının başlarına isabet ediyordu) Emir Faysal'ın yaveri Burunsuz Ramazan[453], Viranşehir'de Milli rüesasıyla görüşüp, Arap Hükûmeti namına mazbata istediği ve cevab-ı red aldığı arz edilmişti. Mumaileyh Ramazan ... aynı maksadla Şemmarilerden de mazbata istemiştir. Mardin'de Abdürrezzak Çelebi'ye gelen bir mektupta ... bilad-ı Arabiye hududu Toroslardan Diyarbekir'e kadar muhtar olacağı, Ermenilerin, Diyarıbekir havalisinin kendilerinin olacağını ima etmekde oldukları... ve Mardinlilerin Ermenilerin taht-ı idaresine girmektense, Hükûmet-i Arabiye'yi istemeleri...muharrerdir..."***[454].

Suriye'deki durum hakkında hayli tereddütler vardır : ***"... Halen Batı Suriye, Beyrut, Cebel-i Lübnan Fransız ve Güney Suriye ile Filistin İngiliz himayesinde, Doğu Suriye, Şam, Halep Arap idaresindedir..."***[455]. Bölgede bütün olarak Suriye'nin Arap idaresine bırakılması için yoğun

---

[451] Şeyh Mahmud Ayaklanması hakkında Bkz. : Sahir Uzel, **İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak Revandiz Harekâtı**, (Tarihsiz) ATASE Kütüphanesi(daktilo metin).

[452] S. Uzel, **a.g.e.,** s. 99-107.

[453] Yukarıdaki belgede adı geçen Ramazan Şellaş.

[454] **ATASE İHA**, A: 1/16, Kl. : 182, D:: 22-4, F. : 279. Diyarbakır'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen 22 Haziran 1919 tarihli Şifre Telgraf. Aslında yukarıda Ramazan Şellaş'ın yaptığı propagandanın dayanakları üzerinde durmuştuk.

[455] **Aynı yerde**, F. : 371, 28 Haziran 1919 Tarihli şifre telgraf.

çalışmaların yapıldığına, Faysal'ın Şam'a dönüşünden sonra, Suriye'nin pek çok yerinden gelen eşrafın burada toplanarak durumu tartıştıktan sonra, Arap Hükûmetine bağlılıklarını ilan ettiklerine temas edildikten sonra Arap Devletinin teşkilatlanmaya başladığı bildirilmektedir *:"...Şam'da Harbiye mektebi vesair müessesat-ı aliye teşekkül etmiş ve etmektedir. Şam'da Şurayı Harbi...teşkil edilmiştir...Arap idaresinin kuvvetinin elli bine iblağına müsaade edilmiştir... Harbiye Nazırı mesabesinde Kumandan-ı Umumi Ali Rıza Paşa Rükkabi'dir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Bağdatlı Yasin Hilmi Paşa'dır..."*[456].

Suriye'de devam eden belirsizlik sadece Türk tarafını tedirgin etmekle kalmamış, İngiliz makamları da Haziran ortalarında gelişen bir söylentiden hayli rahatsız olmuşlardır. 24 Temmuz 1919 tarihli bir raporda, Faysal ile Sultan Vahideddin arasında bir anlaşmadan söz ediliyordu. Kerek Mutasarrıfı Esat Bey'in, Konya'da bulunan Cemal Paşa ile ilişki kurduğu ve O'nun da İstanbul'a giderek Faysal'ın mektubunu Sultan'a ulaştırmaya çalıştığı ve bunda da muvaffak olduğu belirtiliyordu. Bir diğer ajanın 21 Temmuz'da gönderdiği istihbarat raporunda ise Sultan'ın bu durumdan Hükûmeti haberdar ettiği ve mektubun Heyet-i Vükela'da görüşülerek, cevabın Cemal Paşa'ya gizlice verildiği bildiriliyordu[457]. Elimizde bunları teyid edecek herhangi bir belge veya bilgi henüz yoktur. Gerçi, Cemal Paşa, 1 Temmuz'da aniden Konya'dan ayrılarak İstanbul'a hareket etmişti ama, O'nun Mustafa Kemal ile ilişkisini bilen Sultan ve İstanbul Hükûmeti görüşmeyi bile kabul etmemişti.

Yine İngiliz kaynaklarından başka bir yerde rastlanmayan diğer bir haber 16 Haziranda Kerek Mutasarrıfı Esat Bey aracılığıyla, Mustafa Kemal Paşa ve Emir Faysal arasında yapıldığı ileri sürülen bir anlaşmadır[458].

---

[456] **Aynı yerde**, F. : 371, 371-1, 28 Haziran tarihli şifre telgraf.

[457] S. Akşin, **Turkish-Syrian Relations**. . . , s. 3-4.

[458] Belgenin tam metni için Bkz. : Bilal N. Şimşir, **İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk, 1919-1938**, C. I, Ankara-1973, s. 215.

Dokuz maddeden oluştuğu ileri sürülen bu anlaşmaya göre Türk ve Arap milletleri, İslam dünyasındaki ayrılıklara karşı çıkıyorlar ve Barış Konferansı, İslam ülkelerini yabancı devletler arasında paylaştıracak olursa, ortak olarak savaşmayı kararlaştırmış bulunuyorlardı. Böyle bir durumda ortak bir Savaş Meclisi'nin oluşturulması ve diğer detaylar da zikrediliyordu[459]. Gerçekte bu anlaşmanın yapıldığını gösteren bu istihbarat raporlarından başka kanıt yoktur. Anlaşmanın metninin Bogos Nubar Paşa tarafından İngilizlere verilmiş olması, duruma biraz açıklık kazandırmaktadır. Ermeni liderinin esas gayesi, İtilaf Yüksek Konseyi'nde bir tehlike duygusu yaratmaktı. Belge bu sebeple düzenlenmiş olmalıdır[460]. Nitekim, üst seviyede bir değerlendirme yapan İngiliz makamları "**Faysal'ın böyle bir belgeyi imzalayacak kadar çılgın olmadığı**" sonucuna varılmakla birlikte, bu ihtimalin göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmekten de geri kalmamışlardı[461]. Zira Ortadoğu Müslümanlarının "**gavur**" müstevliye karşı dini sebeplerle birleşerek direnme ihtimali daima vardı ve Faysal da Londra'da zaten bunu ima etmişti.

1919 Eylülünde ortaya çıkan yeni gelişmeler, İngilizlerin şüphelerini derinleştirmiştir. Fransızlarla İngilizler arasındaki uzlaşmaya duyulan tepkiyle Suriye'de havanın Türkler lehine değişmesi, Halep civarındaki Arapların Mustafa Kemal Paşa ile anlaştıkları söylentisini hayli yaygın hale getirmişti. 1919 yılının son aylarında Halep, Şam ve diğer Suriye şehirlerinde Mustafa Kemal yanlılarının dağıttıkları veya duvarlara yapıştırdıkları bildirilerde bölge halkı ülkelerini parçalamak için yabancılarla

---

[459] Bkz. : S(alahi) Ramadan Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C. I, Ankara-1987(2), s. 190.

[460] A. Refik aksine inanmaktadır. Fakat, Faysal'ın anlaşmanın imzalandığı günlerde Halep'te olmasından ve yukarıda zikredilen İngiliz İstihbarat belgesinden başka herhangi bir delil de ortaya koyamamaktadır. Bkz. : A. Refik, **a. g. t.** , s. 6-8. Sonyel, belgenin uydurma olduğunu Gotthard Jaeschke'nin kendisine söylediğini zikreder. Bkz. : S. R. Sonyel, **a.g.e.,** s. 190 ve Keza S. R. Sonyel, "1919 Yılı Belgelerinin Işığı Altında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet", **Türk Kültürü**, Sayı: 85, Kasım 1969, s. 47-48.

[461] S. R. Sonyel, **a.g.e.,** s. 190.

işbirliği yapan hainlere karşı mücadeleye çağırılıyordu[462]. İngilizler, Fransız aleyhtarı akıma öncülük ettiğine inandıkları ve Trük taraftarı olarak tanımladıkları Yasin Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa ile mektuplaştığını ve Suriye'de Türk yönetimini yeniden kurmaya çalıştığını tahmin ediyorlardı[463] ve bu yüzden bir ara gözaltına bile aldılar[464]. Eylül ortalarındaki "**Suriye İtilafnamesi**" ile Irak'a ilişkin hedeflerini elde ettiklerine inanan İngiltere, Suriye'deki gelişmelere olan ilgisini giderek kaybetti ve siyasi nezaketin gerektirdiği boyutlara indirgeyerek, Fransa'yı darıltmamaya özen göstermekle sınırladı[465].

### *C- BİR ARAP POLİTİKASINA DOĞRU*

1918'de Mondros mütarekesinin imzalanmasından sonra 1919 nihayetine kadar gelişen olaylar, Arap bağımsızlık hareketinin öncülerindeki Türk aleyhtarı düşüncelerin belirgin biçimde yumuşamasına ve bir kısmında da tam tersine duyguların oluşmasına vesile oldu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçerek, milli mücadelenin önderliğine seçilmesi, sadece Türkiye'nin geleceği bakımından kilit bir adım olmakla kalmamış, aynı zamanda Ortadoğu'daki yeni siyasal dengelerin şekillenmesinde de O'nun millet ve milliyetçilik anlayışının belirleyici bir rolü olmuştur[466]. Türk topluluğunun kendi geleceğini teslim ettiği bu parlak lider; uyguladığı politikalarla, yüzyıllardan beri kendilerine imparatorluk geleneği ve yapısı içinde bir rol biçmiş olan Müslüman ve Gayrımüslim toplulukların da geleceğini etkilemiştir.

---

[462] S. R. Sonyel, **a.g.e.,** s. 191. Bu tarz bildirilere aşağıda temas edilecektir. Örnek olarak Bkz. : **ATASE İHA**, A. : 5/5404, Kl. : 756, D. : 13, F. : 17/26, 17/27 ve 17/29.

[463] S. R. Sonyel, **a.g.e.,** s. 193.

[464] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 161.

[465] P. De Véou, **a.g.e.,** s. 57.

[466] Atatürk'ün millet ve milliyetçilik anlayışı için Bkz. : Yusuf Sarınay, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Ankara-1990.

Milliyetçi direnişin, Arapça konuşulan eski Osmanlı vilayetleri ve Türk -Arap ilişkileri konusundaki tutumunun ne olduğu ve nasıl şekillendiği üzerinde durmak gerekiyor. Unutulmamalıdır ki; milli mücadelenin komuta kademesinde bulunanların hemen hepsi güney cephelerinde görev yapmış, Arap vilayetlerindeki durumu yakından müşahede etmiş insanlardı[467].

### *1- Paşa'lar ve Araplar*

Mütarekenin imzalanması ile Osmanlı ülkesinin içine sürüklendiği kaosun sona ermesinde misyonunu yerine getiren, 1908 ihtilalinin siyasallaşma sürecinden geçerek, imparatorluğun çöküşünü yaşayan aydınlar kuşağında "cihet-i askeriye"nin öncülük rolü ayrıca sorgulanmayı gerektirmeyecek kadar açıktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın genç bir subay olarak 1905'te Arap vilayetlerinde başlayan askerlik mesleği sırasındaki gözlemleri, Trablusgarp'de yaşadıkları ve imparatorluk içindeki siyasal cereyanlar hakkındaki bilgileri ve tecrübeleri, O'nun Türklerle Araplar arasında varlığı sıkça vurgulanan bağların derecesi hakkında yeteri kadar fikir sahibi olmasını sağlayacak boyuttaydı[468].

I. Dünya Savaşı'nda Güney Cephesi'nde görev yaptığı sıralarda gördüklerinin Mustafa Kemal Paşa'yı getirdiği nokta şudur : ***"...İtiraf ederim ki ben de milli hududu Wilson Prensiplerinin insani maksatlarına göre tesbit etmeğe çalıştım. O insani prensiplere dayanaraktır ki Türk süngülerinin tesbit ettiği hudutları müdafaa etmişimdir. Zavallı Wilson, anlamadı ki, kuvvet ve şeref ve haysiyetin müdafaa edemediği hatlar başka hiçbir prensiple müdafaa edilemez..."***[469].

---

[467] Bu komutanların görev yerleri için Bkz. : N. Ökse, **a.g.e.,** s. 3, 17, 30, 57, 68, 99, 166, 178 ve 217.

[468] Bu devreler için Bkz. : Y. H. Bayur, **Atatürk. . .** , s. 14, 32-34 ve Cihat Akçakayalıoğlu, **Atatürk, Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle,** Ankara-1988, s. 70-112.

[469] Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Hatıraları**, Ankara-1965, s. 63-71.

Araplarla Türklerin artık aynı siyasal birlik altında bulunamayacaklarını idrak eden sadece Mustafa Kemal Paşa değildir. İsmet Paşa da hatıralarında buna yakın tesbitlerde bulunur : ***"...beraber yaşadığımız zamanlar Arap milleti şeklen Türk hakimiyeti altında bulunuyordu... İmparatorlukta Türk ve Arap milletlerinin aynı ve müstakil milletler halinde birleşik bir vücut teşkil etmeleri tecrübesi yapılabilirdi...İnsaf ile düşünülürse böyle bir tecrübenin Türkleri ve Arapları memnun ederek onları beraber yaşamaya teşvik edecek tesirli bir çare olduğunu düşünmek kolay değildir... Arap milliyetçileri...yabancılar vasıtasıyla Türklerden haksız olarak birçok şey almaya ve koparmaya alışmışlardı... Biz... hayatlarına ve menfaatlerine aykırı hiçbir emel peşinde olmadık.."***[470].

Türklerle Arapların yollarının artık ayrılması gerektiği yolundaki kanaatin ne kadar yaygın olduğunu gösteren bir başka örnek de Selahaddin Adil Paşa'nın 29 Temmuz 1920'de kaleme aldığı bir müsveddedeki şu satırlardır ***:"...Biz Türklük gayesine çalışıyorsak, teali-i İslam mefkuremizdir. Binaenaleyh, her zaman dindaşlarımızın hür ve serbest yaşamalarını arzu eder ve onlara bu hususta azami muavenet ve müzaheretde bulunmakta devam ederiz..."***[471].

Benzer örnekleri uzatmak mümkündür. Ancak, açık olarak görünen odur ki; Türk kumanda heyeti "...her milletin kendi kaderini tayin etmesi..." ilkesine gerçekten inanmaktadır ve bu hususta günün şartları ve imkanları içinde Araplara gereken yardımları yapmaktan da kaçınmamıştır.

### *2- Mustafa Kemal – George Picot Görüşmesi*

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi ve akabinde oluşturulan Heyet-i Temsiliye'nin Başkanlığına seçildiği günlerde, Suriye'de bulunan

---

[470] İsmet İnönü, "İstibdaddan Demokrasiye", **Akis**, C. XVI, Sayı : 266, s. 14-15.

[471] **ATASE İHA**, A. : 5/5404, Kl: 756, D. :13, F. :15. Selahaddin Adil Paşa'dan Polat Bey'e, 29 Temmuz 1920 tarihli şifre. Belgenin işlem gördüğüne dair bir kayıt yoktur. Fakat Paşa'nın görüşlerini yansıtması bakımından ilginçtir. Selahaddin Adil Paşa, hatıralarında bu meselelerden tek satırla dahi bahsetmemektedir ki, bu daha da ilginçtir.

İngiliz kuvvetleri de yerlerini Fransızlara terk etmeye başlamışlardı. Böylece Fransa, Suriye'deki hakimiyetini sağlamlaştırma yolunda önemli bir adım atmış oluyordu.

Mütarekeden, 1919 Kasımının ortalarına kadar; Fransa'nın Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri görevinde bulunan George Picot'nun yerine General Gouraud atandı ve 21 Kasım'da bu görevi devraldı[472].

Picot, Fransa'ya dönerken, Beyrut'ta Konsolosluk yaptığı sırada tanışmış olduğu Bekir Sami Bey'e bir telgraf çekerek, O'nun tavassutuyla Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye ile görüşüp görüşemeyeceğini sormuş, olumlu cevap gelmesi üzerine de Sivas'a hareket etmişti[473]. Heyet-i Temsiliye, Yüksek Komiser'e kolaylık gösterilmesi için ilgililere uyarıda bulundu. 6 Aralık'ta Sivas'tan Ankara'ya dönmekte olan Ali Fuat Paşa ile Kayseri'de karşılaşan Picot, Fransa'nın Ortadoğu politikasının yakında ortaya çıkacak Hükûmet değişikliğinden sonra bu günkünden farklı olacağını anlattıktan sonra ***"...Kilikya'daki kanlı çatışmaların önüne geçilmesinin her iki tarafın menfaati gereği olduğunu..."*** belirterek esas meselenin ne olduğunu ortaya koymuştu. Durumu Heyet-i Temsiliye'ye bildiren Ali Fuat Paşa'nın[474] uyarısı üzerine Sivas'ta hazırlıklar tamamlandı ve Picot'nun gelişi beklenmeye başlandı[475]. Aynı gün Sivas'tan İstanbul'a gönderilen bir telgrafta ***"...Sivas'a muvasalat eden George Picot...ve Fransız Heyeti doğruca Kongre binasına giderek...Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye ile müdavele-i efkar edeceği...ve Sivas'ta iki gün kadar kaldıktan sonra Paris'e hareket edeceği..."*** bildiriliyordu[476].

---

[472] Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, Ankara-1975, s. 123.

[473] A. F. Cebesoy, **a.g.e.,** s. 268; Mahzar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** C. II, Ankara-1968, s. 459.

[474] A. F. Cebesoy, **a.g.e.,** s. 269.

[475] M. M. Kansu, **a.g.e.,** s. 459-461.

[476] **ATASE İHA**, A. : 1/16, Kl. : 187, D. :27-96, F. : 39. Binbaşı Rıza'dan Cemal Paşa'ya 6 Aralık tarihli şifre telgraf.

8 Aralık günü Mustafa Kemal Paşa, Mahzar Müfit, Ahmet Rüstem ve Bekir Sami Bey'lerin hazır bulundukları Kongre salonunda yapılan görüşmede tercümanlığı Bekir Sami Bey yaptı[477].

Mustafa Kemal Paşa'nın aktardığına göre, Picot : ***"...Fransa Hükûmetinin bize karşı yaptığı muameleyi doğru bulmuyordu. Bunun Fransa'nın menfaatine uygun olmadığı kanaatindeydi...Açık söylediği şey Suriye'yi müstemleke yapmak istiyorlardı, fakat Kilikya dahil olmak üzere...mevcudiyetimizin tahlisi için Kilikya meselesi için anlaşmaktan..."*** bahsediyor ve devamla ***"...En nihayet Kilikya'yı tahliye edeceğiz yalnız orada bize iktisadi menafi temin ve temadisini emniyetbahş olacak bir vaziyet kabul edin..."*** diyordu[478]. Mustafa Kemal Paşa cevaben : ***"...bizim için bir Kilikya ve bir de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur, bir mesele vardır o da Türkiye meselesidir...Bütün vatanımızın tamamiyeti ve bu vatanda yaşayan milletimizin istiklalidir..."***[479]. Sabık Yüksek Komiser, Paris Konferansı sırasında bu hususların temini için yardım vaadinde bulunarak ***"...bu mevaidi tatbik ettirebilmek için ancak Paris'e muvasalatında çalışacağını ve sulh aktedilinceye kadar Kilikya dahilinde hiçbir hareket olmamasını..."*** rica etti. M. Kemal Paşa, bu hususta: ***"...Kilikya, Urfa, Maraş ve Ayıntap'ta Fransızlar tarafından teslih edilen Ermenilerin ahali-i islamiyeye tecavüz etmesi, onları katletmesi neticesi vukubulacak mukabelelerden, mukavemetlerden hiçbir mesuliyet kabul etmeyiz. Bu gibi vekayiin önüne geçmek için derhal tedabir-i lazimeye tevessül ediniz..."*** uyarısında bulundu[480]. Hatta Rüstem Bey, Suriye'nin derhal tahliyesini istedi[481].

---

[477] Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, C. I, Ankara-1970, s. 79.

[478] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C. I, Ankara-1985, s. 6-7.

[479] **Aynı yerde.**

[480] **Aynı yerde.**

[481] M. M. Kansu, **a.g.e.,** s. 461.

Görüşme sona erdiğinde, şu noktalar üzerinde az-çok mutabakat hasıl olmuştu: Çukurova, Antep, Maraş ve Urfa'da Fransızlara karşı herhangi bir tecavüzde bulunulmaması karşılığında; Ermeni askerleri buralardan geri alınacak, bölgedeki Osmanlı memurlarının kanuni yetkilerine müdahale edilmeyecek, Müslüman halka karşı yolsuzluklarda bulunulmayacak, Osmanlı kanunları yürürlükte kalacak ve Müdafaayı Hukuk Cemiyeti teşkilatının gelişmesine ve yayılmasına engel olunmayacaktı[482].

Tabii, Picot'nun yaptığı bu görüşme resmi bir mahiyet taşımıyordu[483] ve Heyet-i Temsiliye de O'nun ayrılışından sonra durumu değerlendirerek, İstanbul'dan gelen bilgilerin ışığında[484] Fransızların zaman kazanmak istedikleri sonucuna varıldı[485]. Bu tesbit oldukça isabetliydi. Bize göre mülakatın en önemli sonucu Fransızların Suriye dışında kalan ve halen işgalleri altında bulunan bölgelerde tutunamayacaklarının Heyet-i Temsiliye tarafından anlaşılmış olmasıdır. Bu da Türk tarafının oluşturacağı politikaların şekillenmesinde etkili olmuştur. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın 25 Ocak 1920'de bütün kolordulara, Fransızlara karşı gerilla hareketinin başlatılması amacıyla verdiği talimatta gizliliğe dikkat edilmesini ısrarla istemesinin temelinde, Fransızlarla neticede bir anlaşmanın ortaya çıkabileceği ihtimalini görmüş olması yatmaktadır[486].

### *3- Suriye İle İrtibat Tesisi*

1919 Eylülünün ortalarında İngiltere ve Fransa arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi ve Suriye İtilafnamesinin ortaya çıkması olayların seyrini önemli ölçüde değiştirmiştir. Anlaşmayı takip eden günlerde, İngiliz ve Fransız garnizonlarının değişimi başladığında ise tepkiler çatış-

---

[482] **HTVD**, Sayı: 16, Belge: 409.

[483] Karş. : M. M. Kansu, **a.g.e.,** s. 461 ve **TBMM GCZ**, C. I, s. 7.

[484] Bu bilgiler, büyük ihtimalle 25 Kasımda Sivas'a gelen Vasıf(Çınar) Bey'in aktardığı bilgilerdir. Bkz. : Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara-1975, s. 132-133.

[485] **HTVD**, Sayı : 16, Belge: 409.

[486] **HTVD**, Sayı : 15, Belge: 383.

maya dönüştü[487]. Faysal'ın büyük zorluklarla elde tutmaya çalıştığı insiyatif kaybolmaya yüz tutmuştu[488].

Durumun farkında olan Faysal, 1919 Nisanında Clemenceau ile yaptığı anlaşmayı halka kabul ettirememiş olmanın getirdiği itibar kaybının yanı sıra, İngilizler tarafından da terk edildiği duygusuna kapıldı. Üstelik, Faysal'ın yakın çevresini oluşturan Irak'lı genç subaylar da Suriye eşrafının husumetini çekmekteydi[489]. Duruma hakim olabilmek için teşkil edilen ordu yeni sıkıntılara yol açtı [490]. Ordunun Kurmay Başkanlığını Yasin Hilmi Paşa'nın –ki; Bağdatlıydı- üstlenmiş olması ve subayların büyük çoğunluğunun Iraklı olması, Rıza Paşa Rükkabi'nin Harbiye Nezareti'ni de üstlenmesi[491] bazı tereddütlerin doğmasına yol açtı. Arap liderler, Ordunun Fransızlara karşı koyamayacağını ve muhtemel bir direnişin uzun bir yıpratma savaşı şeklinde gelişeceği fikrinde idiler[492]. İşte bu ortamda Faysal, İngiltere'nin desteğini bir daha istemek üzere Londra'ya gitti. Fakat, Lloyd George, meselenin Barış Konferansı tarafından çözülmesinin mümkün olduğunu söyleyerek bu yardım talebini ustaca reddettiğinde , bütün umutlarını kaybetti[493].

---

[487] **ATASE AA**, A. :4/1, Kl. : 4, D. : 335/6-2-10, F. : 67.

[488] Nisbeten erken bir tarih sayılabilecek olan 15 Şubat 1919'da İngiliz İstihbarat Subayı Binbaşı Clayton şunları yazıyordu : ". . . Şerif ailesi aleyhindeki düşünceler hiç şüphesiz bir süredir artmaktadır. Şerifiler sadece yönetimdeki tersliklere bağlı olarak, güvenlik ya da en azından Bedevilere tanındığı kadar bir hoşgörü isteyen halkın bu isteklerini karşılamakta başarısız olmuşlardır. Diğer taraftan, ateşli milliyetçiler ve Fransız aleyhtarı gruplar karşısında yeterli güçte değildirler. Kral Hüseyin, adı ne olursa olsun hiçbir ağırlık taşımıyor. . . " Bkz. : E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 164.

[489] Gertrude Bell'in raporuna göre :". . . Çoğunluğu doğu bölgesinin dört kasabasına (Şam, Halep, Hama ve Hums) yabancı olan bu inatçı gençler milli politikayı yürütmeyi üstlendiler. . . bir şeyi yapmak veya gerekirse bozmak yetkisini de Faysal'dan aldılar. . . Ülke içi bölünmeler arttı. . . Faysal uyarılara kulak vermiyordu. . . " Bkz. : E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 160-161.

[490] Arap Ordusunun durumu için Bkz. : **ATASE İHA**, A. :1/1, Kl. : 35, D. : 169-137, F. : 15-1.

[491] Aynı Belge. Karş. : E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 160-161.

[492] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 161.

[493] Faysal'ın bu karamsarlığı bütün araştırmalarda vurgulanmaktadır. Bkz. : L. Evans, **a.g.e.,** s. 228 ; E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 163; A. Vinogradov, **a. g. m. ,** s. 134.

Suriye'ye ilişkin İngiliz – Fransız Anlaşmasının duyulması İstanbul'da da hareketliliğe yol açmış görünmektedir. Öyle ki, bu dönemde Londra'ya gönderilen istihbarat raporlarında Türk-Arap yakınlaşmasına ve hatta anlaşmasına ilişkin ifadeler oldukça sıklaştı. Mesela, 24 Ekim'de gönderilen bir rapora göre ***:"...Yusuf El-Azme ve eski Havran Valisi Cemal Naser, Osmanlı Hükûmetiyle anlaşmak üzere...İstanbul'dadırlar... Türk tarafından görüşmelere temsilci olarak Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa görevlendirilmişlerdir..."***[494]. Bu istihbaratı doğrulayabilecek bir kayda rastlanmamış olması aslında fazla önem taşımamaktadır. Çünkü, burada üzerinde durduğumuz nokta söylentilerin ne kadar yaygın hale geldiği ve İngilizler tarafından nasıl ciddiye alındığıdır.

Gerçekte Cemal Paşa, Suriye İtilafnamesi'nin yapıldığını 25 Ekim'de bütün kolordulara duyurmuş ve daha sonra da detaylı bilgi vererek [495], XIII. Kolordudan Suriye'deki gelişmelere ilişkin istihbarata özen gösterilmesini istemişti[496]. Eğer, İngiliz belgelerinde aktarılan bilgiler doğru olsaydı, Cemal Paşa ***"...resmen kabul edilmeyen Hükûmet-i Arabiye..."*** ile görüşmeler yapılmasını sakıncalı bulduğunu ilgili makamlara defalarca bildirmeye gerek görmezdi kanaatindeyiz[497].

Harbiye Nazırı, ***"...İtilaf-ı mebahiseden bizim kadar ve belki bizden fazla mutazarrır olan Arapların buna karşı ne gibi tedabir ittihaz etmekte olduklarının her vasıtaya müracaatla tahkik ve inbasını..."*** istemişti[498]. 25 Kasım'da ise ***"...en büyük teşevvüşata mıntıkanızın maruz kalacağı...kolorduca ittihaz olunacak tedabir-i mütekabilenin meşhud***

---

[494] S. Akşin, **Turkish-Syrian Relations**. . . , s. 7.

[495] **ATASE İHA**, A. : 1/16, Kl. : 186, D. :23-5, F. 15. 11 Kasım 1919 tarihli şifre telgraf.

[496] **Aynı yerde**, F. : 68.

[497] Karş. : S. Akşin, **a. g. m.** , s. 7.

[498] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 68.

***olacağına mutmain bulunduğunu...***" bildirerek, istihbarat faaliyetleri için tahsisat ayrıldığını belirtmektedir[499].

Bu istekler doğrultusunda, Suriye ve Irak'daki gelişmelere ilişkin istihbarat Harbiye Nezareti'ne ve Heyet-i Temsiliye'ye peyderpey ulaşmaya başladı. ***"...Şam'da ihtilal başladığı, İngiliz ve Fransız zabitanının da şehirden çıkarıldıkları, ahalinin pek çok nümayiş yaptıkları..."***[500] yolunda başlayan müphem bilgiler, bir süre sonra daha anlaşılabilir hale gelmeye başladı. Elde edilen istihbaratın genel değerlendirmeleri de XX. Kolordu vasıtasıyla Ankara'ya ulaşmaktaydı. 20 Ocak 1920 tarihli bir şifrede ***"...Hükûmet-i Arabiye doğrudan doğruya istiklal taraftarı imiş, İngiliz, Fransız ve Türk himayesine girmek istemiyorlar...Eğer istiklallerini kurtarabilirlerse Hükûmet-i Osmaniye ile ittifak fikri varmış...***" şeklindeki açıklamalardan sonra, siyasi durum hakkında bilgi verilmektedir: ***"...elyevm Suriye'de Erba'ül Vatan, El-Ahd, İstiklal, Hizb'ül Vatani Cemiyetleri vardır... Hükûmeti elinde bulunduran Fırka Iraklılara ait olup...Hükûmet-i Osmaniye ile ittifak taraftarıdır...Faysal'ın avdetinde Hükûmet-i Osmaniye himayesinde bir Arabistan teşkili için kendisine bir teklif yapılmasını, kabul etmezse ıskatı düşünülmüş ise de, kuvayı ecnebiyeden korkuluyormuş..."***[501]. Belgede önemli bir nokta daha vardır ***:"...harekat-ı milliyeyi idare eden ise Suriye ve Filistin Müdafaayı Kuvayı Osmaniye namındaki heyet imiş..."***[502].

Anlaşıldığı kadarıyla, Suriye ve Arabistan ahvaline dair haberlerin yoğunlaşması üzerine, bölgede bir Türk sempatizanı hareketin ortaya çıktığı ve bunun güçlendirilmesinin yollarının bulunması gerektiğine dair bir kanaat hasıl olmuştur. Bu hareketin gelişmesini sağlayan "**Suriye ve Filistin Müdafaayı Kuvayı Osmaniye Heyeti"**nin başında Özdemir Bey vardır[503].

---

[499] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 136.

[500] **ATASE AA**, A. : 4/1, Kl. : 4, D. : 335/6-2-10, F. : 67.

[501] **ATASE AA**, Kl. : 27, D. : 1336/22-1, F. :5-2

[502] **Aynı yerde.**

[503] Özdemir Bey'in bölgedeki faaliyetlerini özetlediği 11 Aralık 1920 tarihli mektubu. Bkz. : **ATASE İHA**, A. : 1/4282, Kl. 594, D. 141, F. : 5-2.

İngilizler, işgal etmeye başladıkları bölgelerdeki karışıklıklardan oldukça tedirgin görünen Fransızları rahatlatmak için Türk taraftarı olarak bilinen ve Mustafa Kemal Paşa ile irtibatı olduğundan şüphelendikleri Yasin El-Haşimi'yi 22 Kasım'da tutukladılar[504]. Yasin'in Faysal üzerindeki tesiri ve Faysal'ın yokluğunda yerine vekalet eden kardeşi Zeyd'i yönlendirdiği biliniyordu. Tutuklanması ve bir süre sonra serbest bırakılması, doğmakta olan fiili Türk-Arap işbirliğini ortadan kaldırmak yerine, bu fikri daha da güçlendirerek, Türk taraftarı propagandaya hız kazandırdı.

### *4- Arap Politikasının Dayanakları*

1920 yılının ilk aylarında, güney vilayetlerinde yayılma eğilimi gösteren İngiliz ve Fransız propaganda ve etkisini kırmaya yönelik bazı tedbirler alındıktan sonra[505] Suriye ve Irak'dan gelen haberler değerlendirilerek bir Arap politikasının inşası yoluna gidildi. Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin 24 Nisan 1920 tarihli gizli oturumunda yaptığı konuşmada temas ettiği hususlar o zamana kadar gelişen olayların hem bir özeti niteliğindedir hem de geleceğe yönelik ipuçları taşımaktadır : ***"...Hakikatte bütün gayemiz hudud-u milli dahilindeki milletimizin istirahatini, refahını ve bu hudud-u milli ile muayyen vatanımızın tamamiyetini masun bulundurmaktan ibarettir..."***[506]. Burada işaret edilen "hudu-u milli"nin "Misak-ı Milli" ile belirlenen hudutlar olduğu açıktır. Bu konuya açıklık kazandırmak gerekiyor. Bilindiği gibi "Misak-ı Milli"nin Arap topraklarıyla ilgili 1. maddesi şöyleydi :" **Osmanlı imparatorluğunun Araplarla meskûn olan ve mütarekenin imzası tarihinde muhasım devletlerin işgalleri altında bulunan kısımlarının mukadderatı ahalinin serbestçe reylerine müracaat suretiyle halledilmek icab eder. Mütebaki kı-**

---

[504] E. Kedourie, **a. g. e**, s. 171.

[505] Ziya Göğem, **Dadaylı Halit Akmansü**, İstanbul- 1954, s. 67 vd.

[506] **TBMM GCZ**, C. I, s. 2.

**sımlar hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür"**[507]. Halbuki, Mondros Mütarekesinde tesbit edilen bir ateşkes hattı yoktu. Yani sorunlardan biri Misak-ı Milli'ye göre Türk-Arap sınırının nerelerden geçtiği idi. İstanbul'da mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra Harbiye Nezareti Müsteşarlığına getirilen ve bu sırada Ankara'da Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi olan İsmet (İnönü) Bey'in bu sıfatla 19 Temmuz 1920'de Adana Cephe Kumandanlığı'na gönderdiği bir şifre bu hususa açıklık getirmektedir . Buna göre Türk – Arap hududu : ***"...Akdeniz'de Elbeyt burnunun 35 kilometre güneyindeki Asi menbaından başlayıp, Harim Katma güneyi, Mesalihiye kuzeyi, Cerablus güneyi hattı umumisidir..."***[508]. Bu hududun tesbitinde esas alınan ölçü ise şu şekilde ifade edilmekteydi : "***...işbu hudut hattı Türk aşiretleriyle Arap aşiretleri arasında nüfûs noktayı nazarından hakiki bir huduttur..."***[509]. Açıkça anlaşılacağı gibi Ankara, bölgede sınırlar belirlenirken "nüfûs çoğunluğu"nu ölçü olarak benimsemektedir. Fakat bu amaçların gerçekleşmesi bazı vasıtaların iyi kullanılmasına bağlıdır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre ***"...ecnebilerin en çok korktukları İslamlık siyasetini açıkça takip etmemekle beraber, bunu bir dayanak noktası ..."*** olarak kullanmaya çaba harcamıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar şu şekilde özetleniyordu : ***"...evvela hududumuzla temasta bulunan dindaşlarımızla temasa gelmek lazım geldi...Suriye halkı ve Irak halkı yani Arabistan...Suriye'de İngilizler, Fransızların tarz-ı idaresine, muhakkirane olan idaresine hedef olduktan sonra bu aksamdaki ehli İslam pek büyük bir hataya duçar olduklarını takdir ettiler ve onu müteakip bir kısmı kendi dahillerinde müstakil olmak fakat yine bir suretle bir şekilde camiayı Osmaniye dahilinde bulunmak cihetini düşündüler...Diğer bir kısmı daha ileri gittiler. Bize hiçbir şekilde istiklalin lüzumu yoktur, biz Halifemiz***

---

[507] A. Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 123. Karş. : C. Akçakayalıoğlu, **a.g.e.,** s. 241.

[508] **ATASE İHA**, Kl. 756, D. : 14, F. : 2.

[509] **Aynı yerde.**

*ve Padişahımıza merbut olarak camiayı Osmaniye'de bulunacağız dediler...Bizim Suriye'de gaye-i İslamiye ile revabıt ve münasebatımız taazzuv ettikçe, orada bir saltanat tesisi ile iştigal eden Emir Faysal'ın ve...Fransızların nazar-ı dikkatini celbetti. Binnetice Emir Faysal dahi hususi murahhaslarını bizimle temasa getirdi... bizim bilmukabele gösterdiğimiz şekil şundan ibaretti : artık hudu-u millimiz dahilinde bulunan menabi-i insaniyeyi ve menafi-i umumiyeyi hududumuz haricinde israf etmek istemeyiz. Fakat ittihat kuvvet teşkil edeceğinden bütün alem-i İslam'ın manen olduğu gibi maddeten de müttehid olmasını memnuniyetle karşılarız ve bunun içindir ki bizim kendi hududumuz dahilinde olduğumuz gibi Suriyeliler de kendi hududu dahilinde ve hakimiyet-i milliye esasına müstenid olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler. Bizimle itilaf veya ittifakın fevkinde bir şekil ki federatif veya konfederatif denilen şekillerden birisi ile irtibat peyda edebiliriz... ahali bunu arzuları fevkinde lehlerine telakki etmiş olacaklar ki, Emir Faysal milletin bu arzusu karşısında kendi emellerinin sarsılmakta olduğuna vakıf oldu ve müracaatları bunun üzerine oldu. Ahalinin bu arzusu fiile de intikal etti...Faysal'dan vukubulan siyasi müracaata biz de siyasi cevap vermiş olduk. Ancak, hakiki irtibat Hükûmet şeklinde değil, fakat Suriye milleti ile Suriyelilerle oldu ve oradaki bu hareket hakikaten bize manevi kuvvetle beraber maddi kuvvet de zammetmiştir...*"[510].

Esasında Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda açıkladığı hususlara biraz daha geriye giderek göz atmak gerekmektedir. 15 Şubat 1920'de Mustafa Kemal Paşa, güney bölgesindeki milli direnişi yürütmekle görevlendirilen komutanlara gönderdiği bir telgrafta, Halep'te Şakir Nimet Bey'e verilmek üzere şu talimatı eklemişti *:"...Mektuplarınızda Suriye, Irak ve Türkiye istiklallerini tahlis ederek bir konfederasyon teşkil eylemek veyahut atiyyen kararlaştırılacak olan tarzda bir irtibat tesis eylemek üzere müttehiden hareket edilmesi bildirilmiş ve biz de bu teklifatınızı*

[510] **TBMM GCZ**, C. I, s. 4.

***kabul ederek mufassal talimat göndermiştik...***"[511] . Bu ifadeler aslında mevcut bir haberleşmenin 15 Şubat 1920 öncesinde var olduğunu göstermektedir. Bundan sonraki hareket tarzına ilişkin ise şu direktifler verilmektedir: ***"...Havran, Şam, Baalbek civarındaki kuvvetlerinizle Şam-ı Zübdani Boğazında...düşman istila ordusuna karşı müdafaa etmek ; Amman, Merciyyun kuvvetleriyle düşmanın Syda, Beyrut'tan dahile vukubulacak hareketini yandan tehdit etmek ; Beyrut, Trablusşam dahilinde isyan çıkararak, işgal kuvvetlerinin dahile ilerlemelerini menetmek... Türk ve Arap milletlerinin arasına girmiş olan Fransız ve Ermeni işgal kuvvetlerini serian bertaraf ederek... sizlerle irtibat tesisi ve tevhid-i harekatın temini mülahazasıyla harekata başladığımızdan vakit kaybetmeden Halep-Hama kuvvetlerinin...esas kuvvetlerle Islahiye ve ikinci derecede kuvvetlerle Antep-Osmaniye istikametlerinde...düşmanı arkadan vurması pek mühimdir...***"[512]. 22 Şubat'ta, bu talimatın Fransızların eline geçebileceği ve bunun da Heyet-i Temsiliye'yi zor durumda bırakacağı endişesini dile getiren Kazım Karabekir'e verilen cevap Mustafa Kemal Paşa'nın bu politikadan neler beklendiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir : ***"...Suriye ve Irak'ta Fransızların ve İngilizlerin aleyhine ihdas olunan harekat, düşmanların Kilikya, Maraş, Antep'teki mezalimi neticesinde harekete mecbur kalan Kuvayı Milliye'ye yardım gayesine matuftur. Filhakika, bu sayede Fransızlar Suriye'ye merbut bırakılarak...Fransızları...menafi-i memleketimiz için müsait şartlar arzına... mecbur bırakmıştır... Bittabi böyle bir müracaatın kapısı Hükûmet merkeziye olduğu beyan edilmiştir. Suriye'de ve Irak'ta hakim...olduğumuzu gizlemekle değil bilakis izhar ve elimizden geldikçe fiilen ispat etmek suretiyle temin olunacağına itimat buyurmanızı rica ederim...***" Mustafa Kemal Paşa'nın bundan sonraki açıklamaları daha da ilginçtir : ***"...Hükûmet-i merkeziyemizin dahi keyfiyetten haberi var-***

---

[511] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C. IV, Yay. Haz. : Nimet Arsan, Ankara-1991(3), s. 215 ; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul- 1957, s. 476-477

[512] K. Karabekir, **a.g.e.**, s. 479.

***dır. Hatta Araplarla ilk temas ve münasebet Hükûmet tarafından başlatılmış ve buna da Hükûmet tarafından zeka ve isabet-i muhakemesiyle durendişliğine emin bulunduğumuz... İsmet Bey memur olmuştu. İsmet Bey aynı teması Heyet-i Temsiliye nezdinde bulunduğu müddet zarfında idame ettirmiştir. Suriyeye tahriren gönderilen talimat biraz da Fransızların eline düşmesi ihtimaline nazaran müessir olabilecek tarzda İsmet Bey tarafından kaleme alınmıştır...***"[513].

Bu belgelerin ışığında ortaya çıkan Arap politikasının esaslarını şu noktalarda toplamak mümkündür :

**1-** Anadolu'nun güneydoğusunu ve Arap ülkelerini işgal etmiş olan Fransız ve İngiliz kuvvetlerine karşı Türklerle Arapların işbirliğini sağlamak, böylece işgal kuvvetlerini iki cephede savaşmaya zorlamak .

**2-** Türklerle Arapların kendi kaderlerini tayin etme hakkına dayanan, milli hakimiyet esaslarına dayalı, bağımsız devletlerini kurmalarını sağlayarak , bundan sonraki gelişmeleri beklemek.

[513] K. Karabekir, **a.g.e.,** s. 479; **ATTB**, s. 227-228.

# VII. BÖLÜM

## *SURİYE'DEKİ TÜRK FAALİYETLERİ*

# VII. BÖLÜM :

## *SURİYE'DEKİ TÜRK FAALİYETLERİ*

### *A- SURİYE'DE "FEVKALADELİK"LER*

Suriye'nin geleceğinin Paris'te toplanan Barış Konferansı kararına terk edildiğinin duyulmasından itibaren zaten normal zamanlarda bile denetlenmesi zor olan asayiş, giderek bozulmaya yüz tuttu. ***"...Buranın tamamen Fransızlara teslimi meselesi Sulh Konferansının tezekkür ve kararından evvel pek muhtemel değilse de herhalde son günlerde Suriye'de bazı fevkaladelikler vukubulmakta olduğu...Halep yerlilerinin Dersaadete bırakılmamasının...Suriye ahvalinin memalik-i Osmaniye'de şüyuuna mani olunmak..."*** düşüncesinden kaynaklandığı yolunda söylentiler duyulmaya başlandı[514]. Bu yolda soruların Harbiye Nezaretine giderek daha yoğun şekilde ulaşması üzerine, duruma müdahale ederek kontrol altına alma fikri de şekillenmeye başladı. Çeşitli kaynaklardan gelen bilgiler birbirini teyid eder mahiyette idi. 3 Ekim 1919'da Niğde'den, Sivas'a gönderilen bir telgrafta : ***"...Katma'dan ileri Halep havalisi Osmanlı bayrağına merbut olduklarını ve hemen birleşeceklerini ve makam-ı hilafete sadakat ve merbutiyetlerini teyid ve isbat eyleyeceklerini ve ecnebilerin...(varlığından)... müstefid bulunanları ezerek İslam kuvvetleriyle birleşmeye..."*** hazır bulundukları bildiriliyordu[515]. Sivas Kongresi Heyeti'ne sunulan bir dizi telgrafta ise ***"...Şam'da ihtilal başladığı...ahalinin pek çok nümayiş yaptıkları..."[516] bildiriliyordu. 20 Ekim'de XIII. Kolordu Kurmay Başkanı Halid (Akmansü) Bey'in gönderdiği bir telgrafta ise daha detaylı bilgi verilmekteydi. Halid Bey, Avrupa'da Suriye'nin geleceğine dair mevcut tasarıları ve genel siyasi***

---

[514] **ATASE AA**, Kl. : 4, D. : 335/6-2-10, F. : 13.

[515] **Aynı yerde**, F. : 21.

[516] **Aynı yerde**, F. : 67.

***durumu özetledikten sonra bu bilgileri Cemiyet-i Arabiye namına Diyarbakır'a gelmiş olan Vehbi Efendi'den aldığını bildiriyor ve "...Vehbi Efendi, Araplığın metalibi meyanında Memalik-i Osmaniye'de teşekkül edecek Ermeni Hükûmetini imha için Arapların bütün mevcudiyetleriyle muavenet edeceklerini bize tebliğ ettiği halde Fransızların Maraş, Ayıntap ve Urfa'yı işgal etmeleri sırasında Arapların sükuneti ve Fransızlarla uyuşmaları pek manidardır... Eğer, Fransızlar, işgal sahalarını genişletmek isterlerse kolayca muvaffak olmak için Deyrizor ve Mardin livalarının çöl sekenesinden istifade ile Şerif askerinden, zabitanından ve Şerif'e bağlı aşairden propaganda ve işgal için istifade etmeleri...pek muhtemeldir...***"[517] mütalaasını ekliyordu. Kongre Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafı cevaplandırarak, Halid Bey'e teşekkür etmiştir.

Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişinden sonra daha önceki bölümlerde de temas edildiği üzere Suriye'den elde edilen istihbarat süratle buraya aktarılmaya devam etmiştir[518].

Fakat bu ilginin tek taraflı olduğu düşünülmemelidir. Zira, Eylül ortalarından itibaren Avrupa'da Suriye'nin geleceğine ilişkin pazarlıklar peşinde olan Faysal 7 Ocak 1920'de Beyrut'a döndüğünde bıraktığından çok farklı bir Suriye ile karşılaşmıştı. O'nun uzun süreli yolculuğu sırasında ülkede tansiyon oldukça yükselmiş, milliyetçilerin Fransız aleyhtarı kışkırtmaları artmış ve kızgınlıkları en üst noktaya ulaşmış bulunuyordu. Bunlar, "Fransızlara karşı düşmanlığını açıkça ilan eden ve belki Türkiye ile ittifak yapabilecek" bir lider arayışı içine girmişlerdi[519]. Özellikle eski Osmanlı subaylarının başını çektiği bu grubun gösterdiği tepkiler, İngiliz

---

[517] Halid Bey, XIII. Kolordu Kumandanının değiştirilmesi için teşebbüste bulunulmasını istemektedir. Bunun için ileri sürdüğü gerekçelerle ilgili olarak Bkz. : **ATASE AA**, Kl. : 15, D. :335/35-2-47, F. : 18, 18-1.

[518] **ATASE AA**, Kl. : 27, D. : 1336/22-1, F. : 36 ve **ATASE AA**, Kl. : 28, D. : 1336/22-2A-88, F. : 16.

[519] Z. N. Zeine, **The Struggle...**, s. 129.

ve Fransızlar açısından endişe verici boyutlara ulaşmış bulunuyordu[520]. Faysal'ın Avrupa'daki faaliyetleri hakkında bölgeye ulaşan bilgiler arttıkça, ***"Suriye'nin Fransızlara peşkeş çekildiği"*** yolunda mevcut şüpheler yerini gittikçe artan bir öfkeye terk etmişti[521]. Faysal, karşı tedbirler almak zamanının geldiğini düşünüyordu.

Bu tedbirler cümlesinden olarak Said Haydar ve Bedi' Bekdaş Beylerden oluşan bir Heyet, Kemalistlerle irtibat kurmak üzere İstanbul'a doğru yola çıkarıldı[522]. Tam heyetin Beyrut'tan çıkmaya hazırlandığı sırada da Faysal Avrupa'dan döndü. Heyetin misyonundan haberdar olan Emir, kendileriyle görüşerek, durumu gözden geçirdikten sonra gitmelerini kabul etmekten başka çıkar yol bulamamıştır.

Temsilciler İstanbul'a vardıklarında, burada bulunan Kemalistlerle irtibata geçerek, uzun süren müzakereler sonunda, Suriye Hükûmetinin onayına sunulmak üzere başlıca dört noktada mutabakat sağladılar :

---

[520] İngilizlere göre Faysal'ın Arap Ordusu Kurmay Başkanı Yasin Paşa, bu grubun önde gelenlerindendi. Bkz. : Z. N. Zeine, **The Struggle. . .**, s. 129, d. n. 1.

[521] Burada gazetelerin rolüne özellikle işaret etmek gerekiyor. Tabii bu haberlerin yayılmasında Kemalistlerin propagandaları da oldukça etkili olmuştur. Bkz. : S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı . . .**, s. 191 ve d. n. 98. Karş. : E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 164-172. Mustafa Kemal Paşa'nın teşhisi de aynı doğrultudadır , Bkz. : **TBMM GCZ,** C. I, s. 2.

[522] Said Haydar, El-Fettat örgütünün kurucularındandı ve Suriye Kongresinde bu örgütün siyasi kanadı olarak çalışan El-Hizb'ül İstiklal'in de Umumi Katibi idi. Bedi' Bekdaş Bey, Binbaşı rütbesindeydi, Osmanlı ordusunun eski subaylarındandı ve evliliği dolayısıyla İstanbul'da siyasi bakımdan nüfûz sahibi Türklerle irtibat kurabilecek durumdaydı. Eşi Ayan Reisi Rıfat Bey'in kızıydı ve kızkardeşi de Türkiye'nin Paris Büyükelçisi ile evliydi. Bkz. : Z. N. Zeine, **The Struggle. . .**, s. 147. Aptülahat Akşin, bu bilginin farklı bir versiyonunu aktarmaktadır. Akşin'e göre : eski bir Osmanlı subayı olan ve Türkiye-Suriye yakınlaşmasına katkısı olabileceği için Mustafa Kemal Paşa'dan izin alarak mütarekenin hemen akabinde Arap Ordusuna katılan Yahya Hayati Bey, Faysal'ı ikna ederek, O'nu bu iki zatı Ankara'ya göndermesini sağlamış, fakat İngilizlerin bu olayı duymaları üzerine, Faysal, yapılan baskıya dayanamayarak bunları geri çağırmıştır. Bkz. : Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara-1991(2), s. 207-208. Gerek Zeine ve gerekse Akşin Sait Haydar Bey'in bu bilgiyi kendilerine bizzat aktardığını belirtmektedirler. Görüşmelerin hangi tarihlerde yapıldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamakla birlikte, Zeine, yer olarak İstanbul'u vermektedir. Kanaatimize göre Akşin'in elde ettiği bilgide, olayı nakledenlerin kendi paylarını artırma isteklerinden doğmuştur.

**1-** Suriye'nin kuzey sınırında, özellikle Musul bölgesinde bazı değişikliklerin yapılması;

**2-** Batılı güçlere karşı "Maan'dan Karadeniz'e kadar" ortak bir cephenin kurulması ;

**3-** Türk ve Arap ordularının birleşik (unified) bir komuta altına verilmesi;

**4-** Batılı güçler karşısında harcanan çaba faydalı sonuç verdiği takdirde Türklerin ve Arapların yan yana iki bağımsız devlet olarak yaşaması, fakat ilişkilerinin Avusturya-Macaristan arasındaki ilişki gibi olması ve anlaşmanın elli yıllık bir süre için yapılması[523].

Sait Haydar, bu müzakerelerden sonra 1920 Nisanında Şam'a döndüğünde, siyasi dengelerin değiştiğini, bu sırada, Suriye Genel Kongresi tarafından Kral ilan edilmiş olan Faysal'ın Türklerle bu şartlarda görüşmeyi reddettiğini, 1920 Temmuzunda fikrini değiştirdiğinde ise geç kalınmış olduğunu kaydeder[524]. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın hemen hemen aynı günlerde TBMM'nde yapılan gizli celsedeki açıklamaları da bu hususu teyid etmektedir[525]. Arap topraklarında ortaya çıkan ve Faysal'ın Türklerle işbirliğini reddetmesine yol açan gelişmeler üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

1920'nin Ocak ayında herkes Faysal'ı uyarıyor veya tepki gösteriyordu. Kendi halkı O'ndan şüphe ediyordu. Babası, Suriye'nin bağımsızlığı konusunda taviz vermemesi için uyarıyordu. Kendisiyle görüşen Heyetler acil olarak harekete geçmesini tavsiye ediyorlardı. Çevresinde bulunan Iraklı genç subaylar ve liderler Irak'ı işgal etmiş olan İngiltere'ye

---

[523] Z. N. Zeine, **The Struggle. . .**, s. 147-148. Karş. : S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı. . .** , s. 192-193. . Abdülkerim Refik, bu hususu başka kaynaklarla da teyid etmektedir. Bkz. : A. Refik, **a. g. t.** , s. 7. Hayriye Kasımiyye, **El-Hükûmet'ul Arabiyye Fi Dimaşk Beyne 1918-1920,** Mısır 1971, s. 154'den aktaran A. Refik, a. g. t. , s. 7.

[524] A. Refik, **a. g. t.** , s. 7.

[525] **TBMM GCZ,** C. I, s. 2 vd.

küskün ve kızgın idiler; Suriyeliler, İngilizlerin kendilerini Fransa'ya sattığına inanıyorlardı. Anlaşılan oydu ki : Faysal'ın uzlaşmacı politikası başarılı olamamıştı. İşte bu ortamda toplanan Suriye Genel Kongresi 7 Mart 1920'de aldığı bir kararla "Birleşik Suriye Krallığı"nı ilan etti[526]. Ertesi gün, yani 8 Martta Faysal, Birleşik Suriye Kralı, kardeşi Emir Abdullah da Irak Kralı olarak ilan edildi. Bunu İngiltere derhal reddetti, babası Kral Hüseyin tanımadı, Lübnanlılar karşı çıktılar, hasılı durum karmakarışık bir hal aldı. Lübnanlılar, 22 Martta bağımsızlıklarını ilan ederek, Fransız mandasını tercih ettiklerini duyurdular[527].

25 Nisanda Müttefik Yüksek Konseyi, San Remo'da toplandı ve Mezopotamya (Irak), Filistin, Suriye ve Lübnan'ı ayrı birer birim olarak tanımak kararı aldı. Bunlar "A tipi" mandalar olacaktı ve Filistin'le Irak için İngiltere ; Suriye ve Lübnan için Fransa mandater devlet olarak seçildiler[528].

Bu gelişmeler Suriye'yi tam bir karışıklığa sürükledi. Fransa'nın, Suriye'de 1920 Nisanında karşı karşıya kaldığı tehdidin büyümesinde, işgal ettiği sahanın 1919 Kasımından itibaren Suriye'ye dahil kabul ettiği Türk Misak-ı Millisine göre Türkiye sınırları dahilindeki bölgeye de yayılmasının payı büyük olmuştur. Nitekim 1920'nin ilk aylarından itibaren, henüz Suriye'de kılıçlar kınından çıkmamışken Urfa'da, Maraş'ta, Antep'te ve Çukurova'da şiddetli bir Türk direnişi başladı. Çok geniş bir alanda, az bir kuvvetle tutunmaya çalışan Fransa için, kuvvetlerini bir araya geti-

---

[526] Z. N. Zeine, **Arap Toprakları...**, s. 114. Bu Krallığın topraklarına Filistin ve Lübnan dahildi. Lübnan, savaştan önceki sınırlarıyla özerkliğe sahip olacaktı. Kongre ayrıca Irak'ın tam bağımsızlığını kabul ediyor ve bir süre sonra Suriye ile siyasi ve ekonomik bakımdan birleşmesini istiyordu.

[527] Z. N. Zeine, **Arap Toprakları...**, s. 114.

[528] Z. N. Zeine, The Struggle..., s. 151-153. A. Refik, a. g. t., s. 8'de yukarıda zikredilen anlaşmaların hemen akabinde bölgede ortaya çıkan batı aleyhtarı direnişe zemin hazırladığını düşünmektedir. Kanaatimizce bu görüş isabetli değildir. Eğer, İngiltere ve Fransa veya bu iki devletten herhangi birisi, Faysal'ın başında bulunduğu Birleşik Arap Krallığı'nı tanımış olsalardı, Suriye'deki direnişin ortaya çıkma ihtimali hemen hemen hiç kalmazdı.

rerek belli bir noktaya teksif etnekten başka çıkar yol kalmamış gibiydi. Urfa ve Maraş olayları sineye çekildi, ancak Antep ve Çukurova'da tutunmak için çaba harcandı[529]. İşte Fransa'nın tutunmaya çalıştığı bu bölgelerde Türk kuvvetlerinin direnişi şiddetlenerek güçlenirken; Suriye'de ortaya çıkan gelişmeler, Türk Kurmay Heyeti tarafından çok iyi değerlendirilerek, hedefe ulaşmanın, yani bağımsız bir Türk Devleti kurmanın yolunu açacak bir anahtar olarak değerlendirilmesini sağladı.

TBMM Hükûmeti, durumu kontrol altında bulundurmak ve insiyatifi elde tutmak amacıyla Suriye'deki gelişmelere müdahalesini artırdı.

Faysal'ın Suriye Genel Kongresi tarafından Kral ilan edilmesi Irak ve Suriye'de oldukça olumsuz karşılanmıştı. Tam bu sıralarda, Şerifilere karşı olmakla tanınan ve Türklere yakınlığıyla bilinen Aneze Şeyhi Uceymi Sadun Paşa[530] vasıtasıyla elde dilen haberlere göre *"...Irak'ta İngilizler aleyhinde teşekkül eden cemiyet, Musul, Bağdat ve Kerek'de faaliyette bulunuyor...efkar-ı umumiye yüzde seksen Hükûmet-i Osmaniye ve bir kısmı da Şerif taraftarı imiş...Şiiler, Şerif'i İngilizlerle teşrik-i mesaisinden dolayı hainlikle itham ediyorlarmış...yalnız, fiili hareket için kuvayı muntazama vürudüna ihtiyaç varmış...Irak'ın istihlası imkanında Emaretin Osmanlı şehzadelerinden birine, bilhassa Burhaneddin Efendi'ye tevcihini...kendisine duyulan büyük hürmet dolayısıyla bunun faydalı olacağı..."*[531] anlaşılmıştı.

Bir başka raporda ise[532] *"...işgalden sonra içerde teşkil edilen Hükûmet-i Arabiye'nin, sahilde Fransızların yanlış hareketleri ve idaresiz-*

---

[529] Bu bölgelerdeki kuvayı Milliye için Bkz. : Hulki Saral ve Diğerleri, **Türk İstiklal Harbi**, C. IV, Ankara-1966.

[530] Sözkonusu Paşa'lık ünvanı, Hamidiye Alaylarındaki görevi sırasında verilmişti. Bkz. : Bayram Kodaman, **a. g. m.** , s. 427 vd.

[531] **ATASE AA**, Kl. : 27, D. : 1336/22-1, F. :97. 8 Nisan tarihli rapor.

[532] **ATASE İHA**, A. : 1/4282, Kl. : 567, D. : 42, F. : 45. Tarihsiz ve kimin tarafından hazırlandığı belli olmayan bu raporda aktarılan bilgilere bakarak Özdemir Bey tarafından hazırlanmış olacağı tahmin edilebilir. Raporun, Faysal'ın Suriye Krallığından bahsetmediği göz önüne

***likleri...halka hakikatleri öğretmekte gecikmedi. Yavaş yavaş mukabeleler...başladı. Günden güne Türk husumeti yerine Türk muhabbeti kaim oldu...Halet-i ruhiyede azim bir inkılâp baş gösteriyordu...Hele Anadolu'da Kuvayı milliye'nin teşkili ve düşmanla çarpışmaya başlaması... bura ahali-i islamiyesi üzerinde azim hüsn-ü tesirler gösterdi. O kadar ki : Mustafa Kemal Paşa ordusu Haleb'e girmiş, Adana'da görülmüş, İskenderun'u işgal etmiş gibi rivayetler vakit vakit tekerrür ediyordu. Bununla Suriye alem-i islamında yeni ümitler uyandı. Hareket-i milliyeye bir Meclis-i İslamiye nazarıyla bakılmaya başlandı. Suriye halkı her şeyi hazırdan bekler. Teşebbüs-ü şahsi ve kuvvaiyesi yoktur..Ehl-i İslamın bütün hissiyatı kadim halin avdeti...dir.. Fakat ; buna isnad edecek kuvayı maddiye (lazımdır)... Buralarda halk kuvvede galebe edene tabiiyetten başka bir şey yapmıyor...Türklere bugün Suriyede yüzde seksen, asar-ı maddiye görülürse yüzde doksanbeş raddesinde bir meyil uyanmıştır... Buraya bir Osmanlı prensi gelirse Suriye efkar-ı umumiyesi üzerinde azim tesirat bırakır...***"[533] . Bu raporda verilen bilgiler diğer istihbarat kaynaklarının verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Mesela, ***"...Şubat evasıtında Halep'de bulunmuş olan bir muhbirimizin ifadesine göre Haleplilerin ekseriyet-i kahiresi Hükûmet-i Osmaniyeyi istiyormuş...Binaenaleyh, Araplarla konfederasyon esası üzerinde mukarrerat-ı mütekabile üzerinde bulunulacak olursa Irak Emaretinin Şerifilere vaad edilmeyip Burhaneddin Efendi'nin bu vazifeye memur edilmesi...***" Mardin'de bulunan 5. Fırka Kumandanı Kenan Bey tarafından da tavsiye edilmektedir[534]. Bu

---

alınırsa 7 Mart 1920'den önce ve Faysal'ın Beyrut'a dönüşünden bahsettiğine bakarak da 7 Ocak 1920'den sonra hazırlanmış olduğunu söyleyebiliriz. Raporun başlığı şudur : "Suriye Kıtası Hakkında İbtidayı İşgalden Şimdiye Kadar Olan Cereyanlar". Rapor, "Memleket'in Halet-i Ruhiyesi- Temayülat-ı Siyasiyesi-Fransızlar ve Noktayı Nazarları- Hükûmet-i Arabiye ve Temayülatı-Türklük İtibarıyla Suriye ve Suriyeliler" başlıkları altında beş bölümden meydana gelmektedir ve ekte verilmiştir.

[533] **Aynı belge.**

[534] **ATASE AA**, Kl. : 27, D. : 1336/22-1, F. : 120 ve F. : 138.

durumda, Suriye ve Irak havalisindeki "Türk muhibbi" ortamdan istifade etme yoluna gidildi.

## *B- SURİYE'DE TÜRK ÖRGÜTLENMESİ VE FAALİYETLERİ*

Yukarıda aktarılanlardan görülmüştür ki; 1919 Ekiminden itibaren Suriye'de gelişen siyasi ortam Türk sempatizanı grupların faaliyetlerine müsait bulunuyordu. Bunun siyasi sebeplerinin dışında toplumsal sebepleri de vardı. Bir defa, bölge dini dayanışma duygusunun hala güçlü olduğu açıktı. İkinci olarak, özellikle Halep vilayeti hudutları dahilinde bir kısmı Arapça konuşmak kaydıyla geniş bir Türk topluluğu vardı ve nihayet, Osmanlı yönetimi sırasında devlet hizmetinde olmaları sebebiyle imtiyazlı durumda bulunan ve şimdi bu durumlarını kaybeden gruplar vardı. Dolayısıyla iyi düzenlenmek suretiyle yapılacak bir propaganda mevcut "Osmanlı sempatisini" fiili bir harekete dönüştürebilirdi. Suriyedeki Cemiyetlerin durumunu incelemeden önce şu noktayı da belirtmek gereklidir: faaliyetler, ilk adımda propaganda ve örgütlenmeyi geliştirmek ve yaymak ; ikinci adımda bunu fiiliyata intikal ettirmek esasına dayandırılmalıydı ve öyle yapılmıştır.

### *1- Özdemir Bey ve Suriye Filistin Müdafaayı Kuvayı Osmaniye Heyeti*

Yukarıda anılan iki safhada da, Suriyedeki hareketin hem doğuşunda hem de gelişiminde öne çıkan bir isim vardır : Mısırlı Şefik Özdemir Bey[535]. O'nun adından ve faaliyetlerinden ilk defa 20 Ocak 1920 tarihli

[535] Özdemir Bey, aslen Mısır Memluklerinden gelen bir aileye mensuptur. 1873'te burada doğmuştur. I. Dünya Harbi sırasında Milis Süvari Kaymakamı (Yarbay) rütbesiyle Kahire gönüllü taburu ve Amman Çerkes Fırkası Kumandanlığını yapmıştır. Mütarekeden sonra bölgede kaldığı anlaşılan Özdemir Bey, ileri gelenlerle ve eşrafla münasebet tesis edebilecek konumda olmalıdır. 1950 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Bkz. : Sahir Uzel, **Gaziantep Savaşının İçyüzü**, Ankara-1952, ve **ATASE İHA**, A. : 1/4283, Kl. : 1676, D. : 478, F. : 1-17.

bir belge vasıtasıyla haberdar olmaktayız[536]. Burada, Cemiyetin başkanlığını yürüten Özdemir Bey'le irtibat kurulmasına ilişkin bir tavsiye vardır. Bundan kısa bir süre sonra yukarıda anılan 15 Şubat tarihli belgede, Şakir Nimet Bey'e verilen talimat vesilesiyle kendisiyle bir süreden beri temas kurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Özdemir Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektupta bahsettiğine göre : ***"...25. 2. 1336 tarih ve 28 numaralı şifre mühürlü ve 18 Şubat tarihli; Kılınç Ali vasıtasıyla gönderilen şifre miftahı düşman tarafından derdest edilerek Faysal'a gönderilmiş..."***[537] olduğu bildirilerek, bölgedeki faaliyetler özetlenmektedir. Büyük ihtimalle Sait Haydar ve Bedi' Bekdaş Beylerle yapılan görüşmelerde varılan mutabakat üzerine onlarla temas kurmak üzere Suriye'ye gönderilen Özdemir Bey ve arkadaşları ***"...Filistin ve Suriye'ye sergerde Urban meşayihini gönderdiğimiz...bir çok kıyamlara sebebiyet verdiğimiz, Faysal'a isale edildiğinden...taht-ı tevkife alındık. Mamafih, görülen lüzum üzerine kendisiyle memnu mülakat talebimiz...[538](kabul edilerek yaptığımız görüşmede?)... Vatanın selametine hadim olan İttihad-ı İslam vadisinde çalıştığını...hakikatte aynı gayeyi takip ve temin için yeni tesis ettirdiğimiz ve programını takdim eylediğim[539] Demokrat Cemiyeti tahlis ve tahliyemiz için uğraşmakta olduğundan, Faysal bizim daha fazla serbest kalmaklığımız için ne mıntıka haricine teybin ve ne de İngilizlere teslim edemeyerek, hal-i intizarda muattal bırakmaktadır... Faysal'a heyetler gönderip müteaddid defalar teşebbüsatda (bulunmamıza) ve ısrarlarımıza rağmen, Fransızlara karşı mıntıka taksimatlarını tertib ederek müttefikan mütemadi bir surette icrayı hareket için muvaffak olamadık...Harekete geçildiğinde, Halep etrafında ifayı faaliyet eden çetelere Halep Fırka Kumandanı Mehmed İsmail Bey ku-***

---

[536] **ATASE AA**, Kl. : 27, D. :1336/22-1, F. : 5-2.

[537] **ATASE İHA, A.** : 1/4282, Kl. : 594, D. : 141, F. : 5.

[538] Belgedeki eksiklikten ötürü burada karışıklık vardır.

[539] Bu ek bulunamamıştır.

***manda ederek...her hususta sizinle teşrik-i mesai eyleyebilecekler-dir...***"[540]. Özdemir Bey, daha sonra Faysal'a gönderilen ve bölgede duyurulan bir mektubun da özetini vermektedir. Bu mektupta, ***"...Türklerin nasıl mukaddes bir gaye için muhataralı bir vaziyette çalıştığını..."*** herkesin bilmesi gerektiği vurgulandıktan sonra ***"...muhasım Avrupa düvEl-i müttefikasının 'Ezan kalkmalı, Kâbe yıkılmalı', İslamların terakki ve temadilerinin..."*** engellenmesi gibi hususlarda hemfikir oldukları vurgulanarak, Türkiye'nin Suriye'ye yardımdan asla kaçınmayacağı belirtiliyordu[541].

Özdemir Bey, 30 gün kadar süren bir tutukluluktan sonra serbest bırakılarak ***"...Gerek Faysal ve gerek Suriye Hükûmeti Heyet-i Vükelasıyla programımız etrafında[542] ittifak müzakerelerine girişildi. Zat-ı devletleriyle görüşmeler akd ve imba etmek üzere Suriye Hükûmetinden mutemed bir heyet taraf-ı devletlerine gelmek istihzaratında iken haberdar olan İngiliz ve Fransız Konsolosları marifetiyle icra edilen şedit protesto ve icbar neticesi heyetin bendenizle beraber irazından muvakkaten sarfınazar edilmesi mecburiyeti hasıl oldu...Arap Hükûmetinin göndereceği mutemedlerle programımız dahilinde Halep etrafında görüşmek için itimad-ı umuminize haiz zevatın tayin buyurulacak noktaya izamına muvafakat buyurulduğu takdirde keyfiyet Suriye Hükûmetine vasıta-yı acizi ile ihbarına müsaade buyurulması ..."***nı istirham etmektedir[543]. Özdemir Bey, müşahedelerinin bir sonucu olarak şu noktaya da temas etmektedir : ***"...Faysal ve Hükûmeti her ne kadar vasi bir konfederasyon teşkili arzusunda ise de ahalinin ve bilhassa Urban ve meşayihin beklediği bilakaydüşart Türklerle ittifak... ve âdem-i memnuniyete binaen ecnebilere karşı vatan-ı umumiyeyi müdafaa etmek azm-i kati-***

---

[540] **Aynı yerde.**

[541] **Aynı yerde.**

[542] Bu programın tesbiti mümkün olmadı fakat, yukarıda bahsedilen genel ilkeler olabileceği düşünülebilir.

[543] **Aynı yerde**, F. : 2.

***sindedir. Bu şerait haricinde evvelce de arzedildiği veçhile şu günlerde Faysal tarafından her ne gibi teklif gelirse nazar-ı ehemmiyete alınmaması ve ancak programımız dahilinde müzakereye rıza gösterilmesi...***"[544].

Özdemir Bey'in içinde bulunduğu bu temasların neticelerine aşağıda değinilecektir. Suriye ve Filistin Müdafaayı Kuvayı Osmaniye Cemiyeti'nin bu zatın gayretleriyle teşekkül etmiş ve daha çok eski Osmanlı subaylarını bünyesine almış bir örgüt olduğunu söyleyebiliriz[545]. Bunlar 1919 Kasımından itibaren bölgede neşredilen bildirilerin[546] de kaynağı olmalıdırlar.

### *2- Halep Heyet-i Merkeziyesi*

Özdemir Bey'in, Şam ve diğer Suriye şehirlerindeki çalışmalarda elde ettiği sınırlı başarıya karşılık, Halep'te önemli mesafe aldığı anlaşılmaktadır. Esasen, milli direnişin başladığı sıralarda Heyet-i Temsiliye'nin Halep'i Misak-ı Milli'ye dahil kabul ettiği anlaşılıyor[547]. Dolayısıyla, burada oluşturulacak güçlü bir direniş hareketinin, gelişmelerde Türkler lehine gelişmeler sağlayabilirdi.

Halep Heyet-i Merkeziye'sinin kesin olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle beraber Temmuz 1920 başlarında faal olduğu bilinmektedir. Heyet-i Faale Reisi Hilal Bey imzasıyla Nihat Paşa'ya gönderilen bir mektupta sözkonusu heyetin 10 kişiden meydana geldiği belirtilmektedir[548]Bunlardan tesbit edilebilenler şunlardır : Heyet Reisi Hilal Bey ve

---

[544] Özdemir Bey'in bu mütalaası, Sait Haydar'ın anlattıklarıyla uyuşmaktadır. Karş. : Z. N. Zeine, **The Struggle**. . . , s. 147-148. Ancak Özdemir Bey'in anlattıklarından anlaşıldığına göre bu hususta daha önce de birtakım yazışmalar yapılmıştır. Maalesef bunları bulmak mümkün olmadı.

[545] İsimler için Bkz. : **Aynı yerde**, F. : 5, 5-1, 5-2.

[546] Bildiriler için Bkz. : S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş. . .**, s. 191.

[547] Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara-1975, s. 97.

[548] **ATASE İHA, A.** : 5/5404, Kl. : 756, D. : 13, F. : 26.

kardeşi Hilalizade Abdullatif[549], Rufaizade Tahir, Mirza Yusuf ve Rıza Efendi'dir[550]. Cemiyetin faaliyetleri; propaganda, istihbarat ve yapılacak askeri harekata hazırlıkla, Halep ve çevresinde bir ayaklanma çıkarmaya hasretmiştir[551].

Halep'in 24 Temmuz'da Fransızlar tarafından işgali[552] üzerine, Cemiyet'in faaliyetlerinin kesintiye uğradığı anlaşılıyor. Çünkü, işgalden bir süre sonra haberleşme hayli zorlaştığı için bu hususta kesintiler oluşmuş, ancak ; cemiyet varlığını sürdürmüştür.

Bu cemiyetlerin faaliyetlerinden elde edilen sonuçlar, ileride yapılacak olan askeri harekat sırasında görülecektir.

Haziran sonlarına doğru Özdemir Bey, Suriye'deki faaliyetlerini aktarmak ve talimat almak üzere Anteb'e geldi[553]. Bu sırada Antep cephesinde mütareke isteyen ve kuvvetlerini Suriye'ye teksif eden General Gouraud, Faysal'ın Suriye'deki Krallığı'na son veren Han Meyselun zaferini kazandı[554]. Faysal, ülkeyi terk ederek Avrupa'ya geçmek zorunda kaldı. Suriye'deki direniş farklı boyutlar kazanıyordu. Türk tarafı için Anteb'in Fransızlara karşı müdafaası hayati bir önem arzediyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın onayıyla Özdemir Bey Antep Müdafaası'nın komutanlığını üstlendi ve bir süre için Suriye'deki harekat farklı bir görüntüye büründü[555].

---

[549] **ATASE İHA**, A. : 6/2374, Kl. : 857, D. :15, F. :40.

[550] **ATASE İHA**, A. : 5/5404, Kl. : 756, D. :13, F. : 17-23.

[551] Bu örgüte ilişkin belgeler ekte verilmiştir.

[552] Gotthard Jaeschke, **a.g.e.,** s. 113. İşgalin detayları için Bkz. : **ATASE İHA**, A. : 5/5404, Kl. : 756, D. : 13, F. : 14.

[553] H. Saral, **a.g.e.,** s. 205.

[554] Han Meyselun olayına yol açan gelişmeler ve detaylar için Bkz. : Z. N. Zeine, **The Struggle. . . ,** s. 168-181. Fransızların burada kazandıkları kolay zafer aslında hayli şaşırtıcıdır ve Faysal'ın Suriye'deki hakimiyetinin ne kadar zayıf olduğunu göstermek bakımından da dikkat çekicidir.

[555] H. Saral, **a.g.e.,** s. 205.

### *C- SURİYE'DEKİ MİLLİYETÇİLERLE TÜRK MÜDAFAAYI HUKUK HAREKETİ ARASINDAKİ İŞBİRLİĞİ VE ANLAŞMALAR*

1919 sonlarından itibaren Suriye'deki Fransız garnizonlarına karşı başlatılan yoğun saldırılar üzerine, General Gouraud, Suriye Yüksek Komiserliği'ne atandı ve sert tedbirler alarak, durumu kontrol altına almak için teşebbüsü ele aldı.

1920 Ocak ayında Halep ve İskenderun arasındaki demiryolu, Fransız birliklerinin ve savaş malzemelerinin, Çukurova, Kilis, Antep bölgelerine sevkine mani olmak için tahrip edildi. Mart ayında, Deyrizor'daki Arap kuvvetlerinin başında bulunan Mevlüd Muhlis, Mardin'de 5. Fırka Kumandanı Kenan Bey'den silah ve cephane yardımı aldı[556]. Bu tür destekler, Suriye'deki Fransız birliklerinin birbirleriyle irtibatları ve silah ve cephane sevkiyatını büyük zorluklarla karşı karşıya bıraktı[557]. Şam'da Haşim El-Attasi başkanlığındaki kabinede Harbiye Nazırı Yusuf El-Azme 8 Haziran'da Haleb'e giderek, orada Elcezire Türk Cephesi komutanıyla bir görüşme yaptı[558] . Fakat, bundan bir netice alınamadığı anlaşılıyor.

General Gouraud, silah, asker ve cephane sevkiyatında kullanmak üzere demiryolunun kontrolünün Fransız makamlarına bırakılması talebinin Faysal tarafından reddedilmesi üzerine, hayli sertleşti. Hükûmete sert bir ültimatom vererek 18 Temmuz'a kadar demiryolunun şartsız ve derhal teslimini istedi[559]. Antep ve Çukurova cephelerinde Türk kuvvetleriyle mütareke imzalayarak, zaman kazanan Yüksek Komiserin bu sert tavrı, Faysal'ı geri adım atmaya zorladı. Şam Hükûmeti toplantıya çağırıldı, Hükûmet Fransızların verdiği ültimatomu reddetti. Faysal, Gouraud'nun isteğini şahsi gücü doğrultusunda ve sadece prensipte kabul edeceğini

---

[556] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 172.

[557] **ATASE İHA**. A. : A. : 5/5404, Kl. : 756, D. : 13, F. : 14.

[558] A. Refik, **a. g. t.** , s. 9.

[559] Z. N. Zeine, **The Struggle. . . ,** s. 174.

bildirince, Şam'da derhal, O'nun teslim olduğu haberinin yayılmasına yol açtı. 19 Temmuz günü şehirde tam bir kargaşalık vardı : askeri depolar yağmalanmaya, hapishanelerin kapıları açılmaya başlandı. 24 Temmuz günü akşamı, Faysal'ın Suriye'deki Krallık rüyası artık sona ermiş bulunuyordu. Gouraud, 27 Temmuz'da şehri terk etmesini istedi ve tahsis ettiği özel bir trenle Faysal'ı Deraaya yolladı. 1 Ağustos'ta buradan da ayrılmak zorunda kalan "Kral", Hayfa'da Sir Herbert Samuel tarafından büyük itibar gösterilerek karşılandıktan sonra Londra'ya geçti[560].

Suriye'nin 24 Temmuzdan itibaren Fransızların işgali altına düşmesi[561], güneydoğu Anadolu'da ve özellikle Antep civarında hareketlenmeye yol açtı. Bu sırada bölgede bulunan Özdemir Bey'in gözlemleri hayli isabetlidir: ***"...elyevm, Suriye kıtası bir Hükûmetsizlik içindedir... Halep'te Talib Aziz El-Azme', Hama ve Hums'da da diğerleri ayrı ayrı Hükûmetler teşkil etmişlerdir...Bunlarla Bab'da buluştuk...Haleb'in sükutu hakkında uzun uzadıya malumat verdiler...Türk kuvayı milliyesi geldiği takdirde iltihak edeceklerini bildiriyorlar... Haleb'in garbında bizim teşkil ettiğimiz...bazı çete rüesasından aldığım haberde...bizim istediğimiz taraflara gitmeye hazır olduklarını bildiriyorlar... Ahval, bizim harekatımızı son derece teshil edecek vaziyettedir..."***[562].

Suriye'deki karışıklık, Türk tarafına başvuruları hayli yoğunlaştırdı. İsmet Bey, bu talepler karşısında mahalli kuvayı milliye kumandanlıklarına gönderdiği talimatta dikkatli olunmasını isteyerek Ankara'nın genel politikasını şöyle açıklıyordu: ***"...Bizim bu hususta taahhüdümüz şudur: Türkiye namına muahede veya mukavele yapılması için Suriye veya Irak Hükûmetlerini temsil eden makamat-ı resmiye tarafından muteber vesaiki hamil murahhaslar vasıtasıyla mümkündür. Mevadd-ı İttifakiye'nin, ihtilal heyetleriyle harekat-ı mütekabileyi tevhid için yapılmış***

---

[560] E. Kedourie, **a.g.e.,** s. 174.

[561] Z. N. Zeine, The Struggle. . . , s. 168-181.

[562] **ATASE İHA**, A. : 5/5404, Kl. : 756, D. : 13, F. : 14, 14-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, .

***taahhüdat-ı hafiyeve hususiye tarzında telakkisi zaruridir...Suriye Hükûmeti ve Arap heyetleri tarafından Ankara'ya defaatle murahhaslar gelmiş, elinde vesaik-i resmiye ve selahiyet-i lazimeyi haiz olmadıklarından muahede şeklinde bir taahütname vücûda gelmemiştir...***"[563].

Bu açıklamayı gerektiren başvurular üzerinde durmak gerekmektedir. Bunların ilki, Kilis Kuvayı Milliye Kumandanı Polad Bey'e, Halep Fırka Kumandanı Mehmed İsmail[564], Şam Arap Hükûmeti Erkan-ı Harbiye Reisi Mustafa Sabri ve Jandarma Müfettişi Cemil Bey'lerin yaptıkları başvurudur[565]. Bu zevatla Polad Bey arasında yapılan anlaşmanın şartları özetle şunlardı :

**1-** Türkiye, Irak ve Suriye'yi işgal eden düşmanı kovmak için ortak hareket edilecek ve bu amaçla üçer temsilciden oluşan dokuz kişilik bir Harp Meclisi kurulacaktı.

**2-** Fransız ve Ermenilerin Halep demiryolu hattından istifade etmeleri önlenecek, düşman harekatı hakkında karşılıklı bilgi alış verişinde bulunulacaktır.

**3-** Büyük Millet Meclisi'nin muvafakatine kadar Irak ve Suriye hududunda harekat birleştirilecektir[566].

Ayrıca, başka bazı konularda da işbirliği yapılacağı hususunda mutabakata varılmış ve görüşmeye Irak adına Yasin Paşa (Haşimi?) ve kardeşi Taha Bey'in de katıldığı belirtilmişti. İsmet Bey, ***"...A'zaz'daki bu mukavele de mahiyet-i hususiyeyi haiz...hudud civarında harekat ve istihbarat-ı mütekabileyi tevhid edebileceğinden faydalı olur..."*** mütalaasında bulunduktan sonra ***"...Irak heyetleri ve Faysal mulûti...Arabis-***

---

[563] **ATASE İHA**, A. : 5/5404, Kl. : 756, D. : 13, F. : 1-1, 1-2.

[564] Özdemir Bey raporunda Mehmed İsmail Bey suçlanmaktaydı. Bkz. : d. n. 47'de zikredilen belge.

[565] **Aynı yerde**, F. : 1

[566] **ATASE İHA**, Kl. : 756, D. : 13, F. : 1-1.

***tan'da...bizim vasıtamızla tezyid-i nüfûza çalışmaktadırlar...bizimle temas arayan bilhassa Halep civarındaki Osmanlı muhibbi ve Fransız düşmanı heyetlerin temasına da mani olmak istemektedirler...'*** [567]***. Bu oldukça tutarlı bir tesbittir. Çünkü, görüşmelerin cereyan ettiği sırada, Arapların sınır meselesinden dolayı bazı çatışmalar üzerine Türk – Arap hududunun bildirilmesini isteyen askeri makamlara verilen cevapta bu hudut belirtildikten sonra "...temas vukuunda Araplara...emniyetbahş olarak bizimle beraber müsademata iştirak etmelerinin temini..."*** yoluna gidilmesi isteniyordu[568].

Anlaşmanın Hükûmet tarafından tasdik edilmesinin gecikmesi üzerine Polad Bey'in ısrarlı başvurularına, ittifakın resmi bir nitelik taşımadığı cevabının verilmesi üzerine, 21/22 Temmuz gecesi Selahaddin Adil Paşa'ya gönderilen şifre, Ankara'nın tereddütlerini haklı kılmaktadır : ***"...Cemil Bey (ve diğerleri) 20 gün A'zaz'da bekledikten sonra...avdet etmek üzere Şam'a gitmiştir...Müşterek imza ile aldığım tahrirat suretini bervech-i ati arzediyorum : 'Aramızdaki düşmanın ka'dum(?) olan maneviyatından istifade ederek...Fransızları tamamen esir almak fırsatını kaçırmamak lazım geldiği kanaatindeyim. <u>Fransızlar Baalbek, Humus, Hama ve Halep istasyonlarını işgal-i askeri altına almak suretiyle şimendöfer hattının kendilerine teslimini evvelce nota tarzında talep etmiştir. Bu talebin sırf Rayak-Hlap-Katma şimendöfer hattından sevkiyat-ı askeriyece istifade fikrine matuf bulunduğu şüphesizdir</u>...Hükûmet Fransızların bu teklifatına cevab-ı red vermiştir...Harbin gayrı kabil-i ictinab bir hale gireceği...ağleb-i ihtimaldir..."*** [569]. Bu görüşmelerden Faysal'ın haberdar olduğu şüphesizdir ve İsmet Bey'in yaptığı değerlendirmenin ne kadar yerinde olduğu açıktır. Nitekim, bu yazışmadan sadece iki gün sonra Suriye'de Han Meyselun Savaşı vukubulacaktır.

---

[567] **Aynı yerde.**

[568] Bkz. : Yukarıda, s. 78. Keza, **ATASE İHA**, Kl. : 756. D. :14, F. : 2 ve 2-1.

[569] **Aynı yerde**, F. : 5-2.

Bir başka başvuru ise Temmuz sonunda ortaya çıkmıştır. 30 Temmuz günü " Elcezire ve Şam Şeyh'ülmeşayihi" Hacim bin Muhiddin[570] Urfa Havalisi Kuvayı Milliye Kumandanı Pehlivanzade Nuri Bey vasıtasıyla Selahaddin Adil Paşa'ya müracaat ederek ***"...Millet-i İslamiye'nin tasallut-u aduvdan kurtarılması her Müslümanın vazife-i daimiyesidir...Buna binaen biz Arap kuvayı milliyesi, Türk kuvayı milliyesi ile müttehiden çalışmak arzusundayız...Fransızların Haleb'i istila etmeleriyle Hükûmet-i Arabiye'ye cebren kabul ettirdikleri mevaddı katiyen reddediyoruz...doğrudan doğruya Türk kuvayı milliyesiyle müttehiden...çalışmaya ve kabul buyurulursa...tarafınızdan tayin buyurulacak mevkide..."*** görüşmek teklifinde bulundu[571]. Birkaç gün sonra Halep'ten "huruc" eden Süvari Binbaşısı Tahsin Bey, maiyetindeki 150 atlı ile Hacim'in kuvvetlerine katıldı[572]. Selahaddin Adil Paşa, durumu XIII. Kolorduya bildirerek, bu kuvvetin cepheye sürülmesinde fayda mülahaza ettiğini belirtti[573]. Nuri Bey'le bunlar arasında yapılan anlaşma metnı 31 Temmuz'da Adana Cephe Kumandanlığı'na sunuldu. Buna göre : ***"...Mesai-i faalesi Arap Hükûmeti mıntıkasında olacak...bu kuvayı milliye-i Arabiye...kendi Hükûmetlerinden aldıkları tahsisatın aynısını Türk Hükûmetinden alacak...ve Türk ordusuyla teşrik-i mesai edeceğinden...zaptolunacak menatıkda teşkilat-ı milliye icra edilecekti..."Bir başka şart ise "...Hükûmet-i Arabiyenin maruf olan hududu dahilinde Türk Hükûmeti tarafından tasdiki..."*** idi. Tabii bu arada Hacim'e verilmiş olan "Paşa'lık ve Şeyh'ül Meşayih-i Elcezire ve Şam" ünvanı da tasdik edilecekti[574]. Durum Ankara'ya bildirildi ve 15 Ağustos'ta İsmet Bey imzasıyla Adana Cephe Kumandanlığı'na gönderilen şifrede ***"...Tahsin***

---

[570] "Şeyh Hacim mütarekeden mukaddem Halep müdafaasına muavenet maksadıyla mühim miktarda para ve bir miktar silah verilmişken hiçbir faydası görülmemiştir. . . " Bkz. : **ATASE İHA**, aynı yer, F. 17-3.

[571] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 17-2.

[572] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 17-2

[573] **ATASE İHA**, aynı yerde, F:: 17-3.

[574] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 17-3.

***Bey'le Hacim'in merbutiyetleri kabul ve tahsisatlarının temini ; maruf hudutlar dahilinde Suriye, Irak ve Arabistan Hükûmetlerinin istiklalinin kabul ve ilan edildiği ; buna karşılık onların da Arap efkarının Fransızlarla anlaşmalarına mani olmaları gerektiği ; Hacim'in ünvanlarının kabul edildiği..."*** bildiriliyordu[575]. Ayrıca durum Elcezire, Adana Cephe Kumandanlıklarına ve Vekiller Heyeti ile Müdafaayı Milliye Vekaletlerine de bildiriliyordu. Ancak, bu anlaşmadan beklenilen faydanın sağlanamayacağı, bir süre sonra Ankara'ya ulaşan Özdemir Bey'in raporu ve bunu teyid eden Polad Bey'in şifresi ile anlaşıldı[576].

Bu sınırlı kabul edilecek anlaşmalarda Türk tarafının ısrarla üzerinde durduğu husus, görüşmeleri yapanların yetkisini belirlemekti. Nitekim, Haziran ayının ortalarında Antep'de bir başka teşebbüsün varlığına şahit olunuyor. Kuvayı Milliye Kumandanı Refet tarafından gönderilen bir şifrede ***"...Türk muhiblerinden ve Arap Müdafaayı Milliye Cemiyeti erkanından Şeyh Abdülkadir elyevm Halep ve Kilis tarikiyle Reşid Tali Bey..ve ...Türk Müdafaayı Milliye Cemiyeti ile itilaf ederek düşman-ı müşterek olan Fransızlara karşı müttehiden harb eylemek arzusunu...zat-ı devletlerine arz etmek üzere..."***[577] Anteb'e doğru yola çıktığı bildirilerek, Mustafa Kemal Paşa'dan talimat isteniyordu. 20/21 Haziran tarihinde Şeyh Abdülkadir hakkında elde edilen bilgiler biraz daha açıktır. ***"...Suriye ve Filistin İttihad-ı İslam Heyeti murahhası Şeyh Abdülkadir Suriye hükümdarı Emir Faysal hazretleriyle...millet-i Arabiye'nin itimad-ı tammelerini hamilen bugün Ayıntab'a teşrif buyurdular. Millet-i Arabiye'nin mukarreratını ... zat-ı alileriyle şifahen görüşerek arz etmek arzu ediyorlar..."***[578]. Haziranın 25'inde Şeyh Abdülkadir'in Ankara'ya doğru yola çıkarak Maraş'a geldiği anlaşılıyor[579]. Adı

---

[575] **ATASE İHA**, aynı yerde, F:: 17-10, 11.

[576] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 23 ve 11.

[577] **ATASE İHA**, A. : 1/4282, Kl. : 594, D. :141, F. : 8.

[578] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 31.

[579] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 31-2.

geçen hakkında gönderilen ısrarlı telgraflar üzerine Mustafa Kemal Paşa 29 Haziranda Maraş Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği telgrafta ***"...Şeyh Abdülkadir Efendi'nin yedinde vezaif ve selahiyetini gösteren bir vesika var mıdır? Bun vesika kimin imzasını havidir? Ankara'ya hareketinden evvel bu hususun tedkik ve iş'arını ve bir tebligat olmadan hareket etmemesinin suret-i münasibede teminini..."*** istiyordu[580]. Bu duruma göre Şeyh Abdülkadir Efendi'nin "hamil olduğu vesaik" Maraş'ta yeterli bulunmuş ve Ankara tarafından da inandırıcı görülmüş olmalıdır ki, Ankara'ya giden Şeyh bazı görüşmelerde bulunduktan sonra dönmüştür. Bu görüşmelere ilişkin etraflı bir malumat elde edilememişse de, Şeyhin dönüşü sırasında izini yakalamak mümkün olmaktadır[581].

Ankara'nın, Suriye'ye ilişkin başvuruların ciddiyetinden şüphe ettiği ve bu sebeple muhataplarının yetkilerinin boyutları hakkında bilgi edinilmesini ısrarla vurguladığı düşünülürse Suriye'deki durumun belirsizliği daha iyi anlaşılabilir.

Görüldüğü gibi, Fransızların, Şam Hükûmeti üzerindeki baskılarının artması ve Faysal'ın başında bulunduğu Arap Hükûmetinin sonu yaklaştıkça Türk Hükûmetiyle irtibat kurma çabalarının yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bir başka nokta ise bu irtibat çabalarının İstanbul'daki Hükûmetle değil, Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi ve O'nun Reisi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa ile yapılmasıdır. Fakat, Ankara'nın tutumu, herhangi bir taahhüt altına girmek yerine, bu başvuruları Fransızların güneydoğu Anadolu'ya girişebilecekleri bir saldırıyı zayıflatmak amacıyla, ortaya çıkan yeni durumu değerlendirmesi yönünde gelişmiştir.

### *Ç- PROPAGANDA FAALİYETLERİ*

Özdemir Bey'in Antep Savunmasının komutanlığına getirilmesi ile Suriye'deki Türk hareketi bir süre soğumaya terkedilmiş, dikkatler Antep

---

[580] **ATASE İHA,** aynı yerde, F. : 31-2.

[581] **ATASE İHA**, A. :5/5404, Kl. : 756, D. : 13, F. : 17-19, 20, 21.

ve Çukurova'daki Fransız ve Ermeni harekâtını etkisizleştirmeye yöneltilmiş görünmektedir. Tabii, Fransız cephesinin gerisindeki Türk faaliyetleri durmamıştır. Bir yandan, düşmanın ulaşım ve iaşe imkanları sınırlandırılmaya çalışılırken, diğer yandan da yoğun bir propaganda ile Suriye'de Fransızlar aleyhine zaten var olan tepkilerin şiddetlendirilmesine gayret gösterildi.

Türk tarafının bu propagandasının ana temaları üzerinde durmak gerekmektedir. Mesela, Kilis Kuvayı Milliye Kumandanı Polad Bey tarafından 21 Ekim'de bilgi için Ankara'ya gönderilen bildirilerin muhtevasına göz atıldığında şu noktalar öne çıkmaktadır : ***"... Millet-i Arabiye'nin Fransız ve İngilizlerle yan yana muharebeye girmekten maksadları temin-i istiklkaliyetti...Buna mukabil...Fransa Suriye'yi istila ederek... millet-i Arabiye'nin hukukunu ayaklar altında çiğnemiştir...Eğer icap ederse Hükûmet-i müslimeden istediğimiz birisini...işimizi tesviye için isteriz..."*** Metinleri Arapça olarak hazırlanan bu bildirinin altında Şeyh Hacim'in imzası vardır[582] . Fransız Ordusu'nda bulunan Müslüman Senegalli askerlere hitaben kaleme alınan ve diğerleri gibi hemen bütün Suriye şehirlerinde duvarlara yapıştırılarak duyurulan bu bildirilerden birinde hayli ilginç vurgulamalara rastlanmaktadır : ***"... Karşınızda harbeden bizler topraktan ziyade efkar-ı siyasiyelerini saklamayan gaddar düşmanlarımıza karşı...din-i mübin-i Ahmedi ve Şer'i Şerif-i Muhammedi'yi müdafaa için çalışıyoruz. Bugün Türkiye'nin inkırazı, bütün alem-i İslam'ın zevali demektir...Türkiye ortadan kalkacak olursa Tunus ve Cezayir'deki Müslümanların ibadethanesi kiliseye, minareleri çan halkasına tahavvül edilecektir...Şarkda meskun bütün millet ve akvam-ı İslamiye kamilen toplanmış, dinlerinin, şereflerinin muhafaza va müdafaası için...ahd ve misak eylemişlerdir. Bunların meşhur ekabir ve azamı Baku'da içtima-ı umumi akdettikleri Bolşevik Sovyet Hükûmetiyle teşrik-i mesaiye karar verdiler...Kafkasya'da teşekkül ettirilen...İslam ordusunun pişdarları***

[582] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 17-29.

***Anadolu'ya girmiştir...***"[583]. Kasım sonlarına doğru, Hums'da dağıtılan bir başka bildiride ise halk ayaklanmaya çağırılmaktadır: ***"...Düşmanın gayesi İslam şeriatını yeryüzünden kaldırmaktır...Bugüne kadar Anadolu ve Suriye arasında iyi bir muhaberat tesis edemedik...Allah'ın inayeti ile yakında sizinle gazada görüşeceğiz...mukaddes topraklardan bütün düşmanları ve fesatçıları kovacağız...Maraş ahalisinden örnek alın...***"[584] . Beyrut'ta dağıtıldığı anlaşılan bir başka bildiride de Anadolu'daki Kuvay-ı Milliye'nin başarılarından bahsedilmekte ve halk düşmana yani Fransızlara karşı mücadeleye çağırılmaktaydı[585].

Türk propagandası tabiatıyla öncelikle "din" unsuru üzerine inşa edilmiş bulunuluyordu. Hristiyanlık karşısında "İttihad-ı İslam" çağrılarının etkili olması kolaylıkla beklenebilirdi. İkinci unsur, Bolşeviklik gibi ne olduğu henüz yeterince bilinmeyen, ancak "batı karşıtı" olduğu yayılmış bulunan bir gücün desteğinin vurgulanmasıdır. Bir başka husus ise Anadolu'daki milli mukavemetle elde dilen başarıların tabiatıyla propagandanın getirdiği abartılarla sunulmasıdır. Bu suretle, "batılı güçlerin mağlup edilebileceği"ni göstermek ve direniş için hedef kitleyi cesaretlendirmek mümkün olabilirdi. Bu propaganda'nın önemli unsurlarından biri de yakında "umumi bir taarruz"un başlatılacağı idi.

Bu faaliyetlerin beklenen neticeyi verdiğini düşünmememiz için hiçbir sebep yoktur. Zira Anteb'in tesliminden sonra bölgede başlatılacak olan fiili Türk askeri harekatı sırasında oldukça önemli bir destek elde edilmiştir.

### *D- SURİYE'DE TÜRK HAREKÂTI*

1920 yılının Mayıs ayının başlarında Fransızlar, Suriye'deki askeri hareketlerini daha serbest olarak gerçekleştirmek üzere TBMM Hükûmeti

---

[583] **ATASE İHA,** aynı yerde, F. : 17-26.

[584] **ATASE İHA,** aynı yerde, F. : 17-32.

[585] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 17-27.

ile anlaşma yolları aramaya başladılar. Yapılan temaslar sonucunda 30 Mayıstan itibaren geçerli olmak üzere Türklerle Fransızlar arasında 20 günlük bir ateşkes imzalandı. Akabinde, Antep'te bulunan kuvvetlerinin bir kısmını Katma'ya çektikten sonra, dağınık halde bulunan III. Fransız Tümenini de harekete geçirerek, kuzeyden ve güneyden geliştirdikleri hücumla Suriye'deki işgal hareketini tamamladılar. Bundan sonra dikkatlerinin Antep ve Adana üzerinde yoğunlaşacağı tabii idi[586].

Bu gelişmeleri dikkatle takip eden Ankara, 26 Haziran 1920'de bir Vekiller Heyeti kararıyla Suriye ve Irak sınırında bulunan birlikleri yeniden düzenleyerek Elcezire ve Adana Cepheleri adı altında iki yeni cephe halinde konuşlandırma yoluna gitti. Bu suretle, Suriye'de Fransız kuvvetlerine karşı Araplar tarafından başlatılan direnişi birlikte sürdürmek mümkün olabilecekti. Elcezire Cephe Kumandanlığına Nihat (Anılmış) Paşa, Adana Cephe Kumandanlığına da Selahaddin Adil Bey getirilerek, Ağustos başlarında kurmay heyetleri de tesbit edilmek suretiyle kuruluşları tamamlandı[587].

Bu hazırlıkların tamamlanması sırasında, Türklerle Fransızlar arasında da bir yakınlaşma doğduğu şayialarının yayıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, 24 Martta Halep'ten Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen bir telgrafta bu hususa temas edilerek "...Hükûmet-i Osmaniye'nin İzmir ve İstanbul mukabilinde Kilikya ve bilhassa Suriye'den feragat ettiği ve bundan Suriye efkar-ı umumiyesi azim yeis ve endişeye duçar olduğu cihetle, efkar-ı umumiyeyi tashih etmek üzere bu cihetin süratle iş'arı..." istenmekteydi[588]. Aynı telgrafta Arap çetelerinin Fransızlara karşı hareket geçtikleri ve kendilerinin de evvelki talimata göre hareket ettiği bildiriliyordu. Mustafa Kemal Paşa ertesi gün bu telgrafa verdiği cevapta iki

---

[586] H. Saral, **a.g.e.,** s. 150-157.

[587] **HTVD**, Sayı: 13, Belge: 343.

[588] Aynı yerde, Karş. : M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, C. II, Ankara-1965, s. 383-384.

noktaya açıklık getirmektedir : ***"...Kilikya'dan feragat hakkındaki malumattan haberdar değiliz...İslam alemine hitaben gönderilmiş olan beyannameleri muhitinde dağıtınız...."*** Bu açıklamada Suriye hakkında henüz kesin bir taahhüt altına girilmesinin düşünülmediği gayet açıktır. Belgede önce yazılan fakat sonra gönderilmesinden vaz geçilmiş olan bir başka nokta daha vardır ki bu ***"...Zor harekâtıyla iştigale hal ve mevkiimiz müsait değildir efendim..."*** kaydıdır[589]. Anlaşıldığı kadarıyla henüz tereddütler vardır.

Bu tereddütlerin ortadan kalkmasında yukarıda anılan temasların ve Suriye'de Fransızlara karşı artan tepkilere ilişkin elde edilen istihbaratın etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Temmuz 1920 sonlarında Mardin'deki 5. Fırka Kumandanı M. Kenan Bey'den Adana Cephe Kumandanlığı'na gelen bir telgrafta ***"...Times'den naklen Suriye gazeteleri Mustafa Kemal Paşa ile Rus Bolşevik Orduları arasında mün'akid mukavelename suretini neşretti...San Remo Konferansı mucibince Suriye Arap Hükûmetine verilen Nusaybin, Mardin, Re'sülayn ve Urfa havalisinin Cezire'ye kadar Araplarca işgali...hususunda...Âray resmiye ve gayrı resmiye ikiye ayrıldı. Bir taraf, Türkler ile vuruşmak ve harp etmek taraftarı olmadığını açıkça söylemiştir...Diğer kısım bu havaliyi işgalde ısrarlıdır...Bu da Türklerle Araplar arasında nifak çıkarmak için ecnebilerin ( yaptıkları?) tahrikattan kaynaklanmaktadır...Görünüşe göre Arap milliyetperveranı istiklal gayesiyle Fransızlarla çarpışacaklardır. Fakat, Arap milliyetperveranının kuvvet kaynaklarının pek sınırlı olması dolayısıyla...mukavemet edebilmeleri güçtür...<u>Fransızlar Suriye'yi işgal ve Zor havalisinde de muvaffak olurlarsa...Arap aşairini de elde ederek Urfa, Mardin livalarına kadar ilerler,,,aynı zamanda çölden Şam'a doğru yani Rakka'dan Tellelebyaz...istikametindeki urbanı da alet ederler...bizim için de bu ; felaket tevellüd edebilir...</u> Dolayısıyla, Arap milliyetperverlerinin, Fransızlara karşı mukavemetleri... Suri-***

[589]**HTVD,** Sayı 13, Belge 343.

***ye'de Fransızların uzun müddet meşgul olmaları için vesile olacağından...bunlara tarafımızdan esliha ve cephanece...muavenette bulunmak ve bu maksatla Halep, Zor vasıtasıyla sevk ve temasla münasebetin peydasına teşebbüs etmek muvafık görünmektedir...***"[590] denilmekteydi. Hemen hemen aynı günlerde ***"...Haleb'in teslim olmasının ahali tarafından hazmedilmediği ...keşif ve taciz kollarının teşkil edilerek faaliyete geçtiği...Halep-Rayak şimendöfer hattının Araplar tarafından esaslı biçimde tahrip edildiği..."*** Kilis Kuvayı Milliye Kumandanı Polad Bey tarafından bildiriliyordu[591] . Suriye'den gelen haberler Arapların Fransızlara karşı direnmeye kararlı olduklarını gösteriyordu. Bu sırada Antep'de Fransızlarla yapılan mütareke de sona ermiş ve çarpışmalar başlamıştı.

Sevr Andlaşmasının Türkiye'ye dayatılması, Osmanlı Hükûmetinin uzlaşma ile elde etmeyi umduğu yumuşak şartlarla hazırlanmış bir anlaşma elde etmek ihtimalini tamamen ortadan kaldırmış, Ankara, içerde siyasi bakımdan da oldukça güçlenmiş durumdaydı. Bilindiği gibi, 16 Martta İstanbul'un işgali ve Temmuzda Sevr Andlaşmasının ortaya konması, Türklerin kendi milli varlıklarını korumakta kesin bir hesaplaşmaya gitmesini zaruri kılmış bulunuyordu.

Kanaatimizce, Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı girişilen mücadelenin belirleyiciliği, arka planda kalmış görünen İngiltere'nin varlığından kaynaklanmaktadır. İkinci cephe olan Güney'de Fransızlara karşı, kuvvetlerinin dağınık durumda bulunduğu da göz önüne alınarak Ankara tarafından, sivil görünümlü olmasına dikkat edilen bir direniş örgütlendirildi. Çünkü, bu iki cephenin düzenli kuvvetlerle yürütülmesi ; üstelik tam bu sıralarda Doğu Anadolu'da Ermenilerin harekete geçtikleri de düşünülürse oldukça sıkıntı verici bir durumdu. Dolayısıyla, Güney'de ortaya çıkan yeni durumdan faydalanmak gerekli ve akıllıca bir stratejiydi.

---

[590] **ATASE İHA**, A. :5/5503, Kl. : 756, D. : 13, F. : 11.

[591] **ATASE İHA**, aynı yerde, D. : 14, F. : 13-2

Aynı zamanda, bölgede görevli kumandanlar da Ankara'ya bu mütalaalarını bildiriyorlardı. Ankara,"Suriye Harekatı"nın hızlandırılması için çaba harcamaya karar verdi.

Bu cümleden olarak, bir yandan Güney Cephesinde yeniden teşkilatlanmak için orduların konuşu değiştirilirken, diğer yandan da Fransız harekâtını etkisiz kılacak mekanizmalar kurma yoluna gidildi.

Suriye Kongresine Halep temsilcisi olarak katılan İbrahim Hannano ve güvenilir adamlarından Necib Üveyt de, Haleb'in Fransızlar tarafından işgalinden sonra 17 Ağustos'ta Maraş'ta Selahaddin Adil Bey'le görüşerek, 7 Eylülde bir anlaşma yaptılar[592]. Türk tarafının diğer Arap direnişçilerle yaptığı anlaşmalarda olduğu gibi, Hannano'ya da silah ve cephane yardımında bulunmak vaadini yaptığı ve kuvvetlerini eğitmek için subaylar gönderdiği anlaşılmaktadır[593].

### *1- Teşkilatın Güçlendirilmesi*

1920 Kasımının sonlarında M. Kenan Bey'in Elcezire ve Adana Cephe Kumandanlarının bilgisi dahilinde Arap kuvayı milliyesine sağladığı destekten beklenen ilk sonuçların alınmaya başlandığı söylenebilir. Selahaddin Adil Bey'in, Halep Heyet-i Merkeziyesi ile mevcut irtibatı sürdürdüğü anlaşılmaktadır. 9 Ocak 1921'de Adana Cephe Kumandanı Halep'teki Hilal Bey'e şu talimatı vermektedir : "...28.12.1920'de Fransız kuvvetlerine mühim zayiat verdirilmiştir...Hacim Paşa'ya yazacağım ve şimdilik Şark ve Garp Akıncı Müfreze Kumandanlarına ve Bedri Bey'e... ayrıca şifrenizi vereceğim...İbrahim Hannano ile...münasip gördüğünüz tarzda temin-i muhabere edilir...Bedri Bey'e ... ayrıca bir merkez tesis ve sizinle temin-i irtibat etmesi emrolunacaktır...Deyrizor için bir müfreze hazırlanmaktadır...Müfreze gelinceye kadar mevki urbanı ile birlikte

[592] A. Refik, **a. g. t.**, s. 11.
[593] A. Refik, **a. g. t.**, s. 11-12.

Hacim Paşa harekatına muavenet ve sonra müfreze ile birleşerek daha güneyde Hama civarında icrayı faaliyet edersiniz... Martta...büyük mikyasta harekat-ı taarruziye icrası için gerek buraca ve gerek Ankara'ca kemal-i ehemmiyetle çalışılmaktadır. Bu hususu gayet gizli tutmanızı ve geçecek zamanzarfında teşkilatınızı tevsi etmenizi rica ederim. Mamafih, bu müddet zarfında boş durmayarak her suretde Fransızları yormak için İbrahim Hannano ve Bedri Bey ile ... akın hareketini idame ettireceğim... Bugün Arap zabitanı için milletlerinin namına çalışacakları silahlar ihzar edilmiştir... Güneydekiler Edhem Bey'e, Reşid Tali Bey'e ; Kuzeydekilerde Hannano Bey'e ve Hacim Paşa'ya iltihak etsinler... Küçük tahrip müfrezelerinin teşkili pek muvafıktır...Harekatın tevsii için...bunların faaliyetini Türk akıncılarına atfetmek suretiyle kendilerini gizlemeleri muvafıktır ve...baharı beklemek lazımdır...Bu suretle...bir işaretle Halep'ten Maan'a kadar...Fransızlar her taraftan ani ve gayrımuntazam umumi yekahenk bir darbeye maruz kalsınlar...Kurabildiğiniz Suriye şubelerine bu tarzda talimatnameler gönderiniz ve...bu suretle ahaliyi teşci' ederek... onları tamamen kazanalım..."[594]. Aynı gün M. Kenan Bey, Hacim'e gönderdiği bir telgrafla "...Kuvayı Milliye-i Osmaniye Heyeti..."nin"...bütün Suriye'de tevessü etmiş..." ve Türk kuvvetleriyle irtibat kurmuş olduğunu bildirdi ve kendisiyle haberleşmenin sürdürüleceğini de ekledi [595].

Bu yazışmaların gösterdiği hedef, Suriye'de Fransızlara karşı taciz hareketinin sürdürüldüğü ve buna devam edilerek, bahar aylarında bir genel saldırının başlatılacağıydı.

Fransızların, Türk topraklarında kurdukları istihbarat ağının da çökertilmesi için harekete geçildi ve bazı tedbirler alındı. Ocak ayının 12'sinde Fevzi Paşa tarafından hazırlanan Teşkilat Talimatnamesi, Nihat Paşa tarafından ilgili birimlere duyurularak bir "karşı istihbarat" teşkilatı

[594] **ATASE İHA, A: 6/2374, Kl. : 857, D. : 15, F. : 1, 1-1, 1-2.**

[595] **Aynı yerde, F. :2.**

oluşturuldu[596]. Şubat sonlarında, bu grubun yaptığı çalışmalar Urfa'da Ermenilerden oluşan bir "Casus Şebekesi"nin varlığı tesbit edilerek yakalanmaları için faaliyetler yoğunlaştırıldı[597].

Fransızlar bu arada Hacim'le irtibat kurmaya çalıştılarsa da, Türklerle işbirliği yapmakta olan Hacim Paşa çok ağır şartlar ileri sürdüğü için anlaşmaları mümkün olmadı[598].

Anteb'in 8 Şubat 1921'de teslim olmasından sonra, Özdemir Bey Suriye Harekat-ı Milliye Reisliği'ne getirildi ve Hilal Bey'le birlikte kendi müfrezesini kurarak, hazırlıklarını tamamlamaya girişti. Diğer yandan, Suriye harekatında faaliyet gösterecek olan kuvvetlerin komutanlarıyla Mart başlarında Maraş'ta bir toplantı yaparak cephenin aşağıdaki şekilde kurulması kararlaştırıldı :

**1. Mıntıka:** Bütün Amik, Hassa, Meydan-ı Ekbez, Cebel-i Ekrad, Hamam, Muratpaşa Köprüsü Mıntıkası ;

**2. Mıntıka:** Antakya, Kuseyr, Cisr-i Hadit, Derküş, Sayhun, Cebeliberad,Asi Nehri;

**3. Mıntıka:** Keferteharim, Harim, Halebin bütün batı tarafı, güneyde Muarretmısrın, doğuda Telelüneyne, Hamidiye İstasyonu, Hafserce, Sermin ;

**4. Mıntıka:** Cebel-i Zaviye, İdlip, Hama hududu ;

**5. Mıntıka:** Salih El-Ali mıntıkası.

1. ve 5. mıntıkalar TayfurBey ve Salih El-Ali komutasında ve müstakil olacaktı ; 2,3, ve 4. mıntıkalar İbrahim Hannano'nun genel kumandasında olmak üzere ;

---

[596] **ATASE İHA, A: 6/2374, Kl. : 857, D. : 15, F. : 4.**

[597] **Aynı yerde, F. : 18-1.**

[598] **Aynı yerde, F. : 83-2.**

2. Mıntıka kumandanı Asım Bey, 3. Mıntıka kumandanı Necip Üveyt, 4. Mıntıka kumandanı Mustafa Ağa Hacı Hüseyin olacaktı.

Talimatnameler hazırlanarak bazı temel hususlarda ilkeler kararlaştırıldı. Buna göre : haberleşmenin Suriye ve Filistin Kuvayı Milliye Harekatı Umum Kumandanlığı adına II. Kolordu Kumandanlığınca sağlanacağı; her mıntıkanın haftada bir defa rapor vereceği, Şeyh Salih'in merkezle irtibat kuracağı ve İbrahim Hannano ile teması kesmeyeceği belirtilmekteydi[599]. Özdemir Bey ise maiyetindeki seyyar kuvvetlerle Bab ve Münbiç taraflarında harekette bulunacak ve bu hareketini gerektiğinde diğer altı mıntıkaya da yayabilecekti[600]. Hazırlıklar tamamlanmış ve müfrezeler harekete geçirilerek kendi mıntıkalarına yönelip, düşmanla temasa gelmişlerdi. Bu sırada siyasi durumda değişmeler ortaya çıkmaya başladı. Bu gelişmelere geçmeden önce, Fevzi Paşa'nın1921 Şubatına kadar güneyde ortaya çıkan gelişmeler hakkındaki değerlendirmesini ve bu bölgedeki askeri harekattan beklenen neticelerin ne olduğuna temas eden açıklamalarına göz atmak gerekmektedir : ***"...Fransızlar Mardin,Urfa, Cizre, Cudi Dağı kuzeyinden İran hududuna kadar çizdikleri hattın güneyinde kendi hüküm ve nüfuzlarını tesise çaba harcamışlardır. Bilindiği gibi Fırat'ın batısı ile deniz arasını Antep cephesi kap(at)ıyordu... Bundan üç-dört ay evvel Fransızlar Deyrizor ve Habur Vadilerinde sakin aşiretlerin bir kısmını elde etmeye çalıştılar ve...muvaffak da oldular. Daha ileri vardılar, Musul'da Nasturi rüesasından Ağa Petros vardır ki bu İngilizlerin adamıdır. Bu suretle işgal mıntıkanın bilvasıta kuzeye doğru talep ettikleri mıntıkayı elde ettikleri reisler ve bunların eline verdikleri silahlarla tedricen ele geçirmek planını uyguladıkları gibi bir taraftan da Antep'i sıkıştırıyorlardı. Buna karşı biz hem bu Elcezire cephesini bu gibi tesiratdan kurtarmak, hem de Ayıntab'ı kurtarmak mecburiyetinde idi(k)...***

---

[599] Talimatname için Bkz. : Ahmet Faik Türkmen, **Hatay Manda Tarihi**, C. IV, İstanbul-1939, s. 1067-1068.

[600] S. Uzel, **a.g.e.,** s. 329-330.

*Bu üç yolla mümkündü : düşmanı bilfiil bir harp meydanında bozarak, onu oradan defetmek ; yahut gerilerde bitişik hudutlarda bazı taarruzlarda bulunarak... kuvvetini azaltıp ondan sonra hücum etmek, bu da olmazsa üçüncüsü, bunları mahsûr bir vaziyette bırakmak için yollarını ciddi surette engellemek, daima cephane ve erzak kollarını vurarak kendilerini mahsur bir vaziyette bırakmak. Biz bu üç yola da başvurduk... Bizim buraya tahsis edeceğimiz kuvvet, Fransızların sahra muharebesinde mağlup olmasını temin ve müteferrik kuvvetlerini mağlup etmek ve kendilerini Suriye'de daima tehdit altında bulundurmak gayesinde idik... Düşmanın kuvvetlerini Antep önlerinde mağlup edemeyeceğimiz tahakkuk ettikten sonra, bunların kuvvetlerini dağıtmak için...gerek çölden, Rakka güneyinde Münbiç, Bab, Şar'a taraflarından Halep'in doğu ve güneyine doğru, Halep'in bağlarına ve bahçelerine kadar sokulduk. Diğer taraftan batıdan bir akıncı kolu Suriye İhtilalci kuvvetleriyle birleşerek Hama hizalarına vardı ve orada... mukavemet eden Şeyhlerin kuvvetlerine yeni bir kuvve-i maneviye vererek...büyük ihtilal ika ettik. Fransızlar bu suretle gerilerinin tehdit altında olduğunu gördüklerinden kuvvetlerini çekerek Halep ve Haleb'in güneyindeki kısımları takviye ve oradaki karışıklığı bastırmaya mecbur oldular...Deyrizor'da yerleşmiş olan Fransızları oradan defetmek için Elcezire'yi tutan kuvvetlerimizi hareket geçirdik...Bize tabi olan aşiretlerle de takviye ettik...Suriyelilerin Fransızlara yaptıkları tazyik, bizim harici kuvvetlerimizin Fransızların arkasında daimi surette faal olmasıyla sağlanmıştır..."*[601].

Bu açıklamaların ortaya koyduğu gerçek şudur : 1920'nin ilk aylarında bütün dünyaya ilan edilen Misak-ı Milli çerçevesinde Türkiye ; imparatorluktan geriye kalan "anasır-ı muhtelife"nin kendi çoğunluklarının bulunduğu bölgelerde istiklallerini kazanmalarını temel ilke olarak kabul etmiş, bu sebeple ortak düşmana karşı direnişte bulunan Arap milliyetçilerine destek vererek üzerine düşeni de yapmaya çalışmıştır.

[601] **TBMM GCZ**, C. I, s. 425-428.

### *2- Londra Konferansı*

TBMM'nin teşkil ettiği milli ordunun Yunanlılara İnönü darbesini indirmesi ve diğer gelişmeler üzerine[602] toplanan Londra Konferansı'na Türkiye adına Ankara Hükûmeti tarafından gönderilen Heyetin burada yaptığı temaslar üzerinde kısaca durmak gerekmektedir[603]. Konferansa Bekir Sami Bey'in başkanlığında katılan TBMM Heyetinin, bu sırada Faysal'ı da devreye sokarak İngilizlerle anlaşmaya çalıştığı bilinmektedir[604]. Fakat, bizim burada üzerinde duracağımız husus Ankara Hükûmetinin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Fransız Başbakan'ı Aristide Briand ile yaptığı gizli görüşmeler sonunda 11 Mart 1921'de imzalanan anlaşmadır. Anlaşmanın şartları şunlardı :

Fransız Ordusu, Kilikya'yı boşaltacak ; savaş esirleri değiştirilecek ; yerli halk silahtan arındırılacak ; Fransız subaylarının komutasında bir polis örgütü oluşturulacak ; siyasi tutuklular için genel af ilan edilecek ; Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde karma jandarma ve yönetim kurulacak ; İskenderun Suriye'de kalacak ama orada çok sayıda Türk yaşadığından, özel bir rejimle yönetilecek ; Türkler, ülkelerindeki Fransız okul ve kuruluşlarını tanıyarak Kilikya ve öteki Türk bölgelerinde Fransızlarla ekonomik işbirliği yapacaklar ; maden işletmeciliği ve diğer ayrıcalıklı hakları, Osmanlı yasalarına göre ve % 50 oranında Osmanlı yatırımlarıyla işletilecek; Sevr Antlaşması'nda tespit edilen Türkiye-Suriye sınırında birçok değişiklikler yapılacak; Bağdat Demiryolunun büyük kısmı Türk sınırları içinde kalacak; Fransa'nın askeri amaçla bu demiryolundan faydalanmaya hakkı olacak ve demiryolunun bir kısmı bir Fransız grubuna devredilecekti[605].

---

[602] Bu hususta Bkz. : S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı. . .** , C. II, s. 117.

[603] Heyetin gönderilmesine ilişkin münakaşalar için Bkz. : **TBMM GCZ**, C. I, s. 366, 379, 382, 407. Keza; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara-1990, s. 23-27.

[604] S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı. . .** , s. 132.

[605] S. R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı**. . . , s. 135-136.

Bekir Sami Bey'in yaptığı bu anlaşma Mustafa Kemal Paşa'nın şiddetli tepkisine sebep oldu[606]. Meclisteki münakaşalardan önce Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine istifa etti. Söz konusu anlaşmanın Misak-ı Milliye aykırı olduğu apaçıktı. Suriye harekâtını yakından ilgilendiren bu teşebbüsün sonuçsuz kalması üzerine cephede harekete karar verildi.

Bu harekâttan haberdar edilerek fikri sorulan Selahaddin Adil Bey'in 28 Nisan 1921'de Erkan-ı Harbiye'ye gönderdiği şifredeki mütalaalarının da etkili olduğu söylenebilir. Elcezire Cephe Kumandanın fikrine göre : ***"...Mezkur hudud Hayfa kazasıyla Kürd Dağı ve Kilis Kazasını ikiye taksim ediyor ki ; bu mahzurludur...Hudut civarında sakin İlbeyli ve sair Türkmen aşiretleri ki ; kamilen Türkdürler ve kısmen Türk, kısmen Suriye idaresinde kaldıkları takdirde...pek çok ihtilaflara sebep olur..."*** denildikten sonra, Fransızların sair şartlarını tadil etmek kaydıyla, Misak-ı Milliye uygun şartlarda anlaşmanın mümkün olduğu da belirtiliyordu[607].

### *3- Harekete Geçme Kararı*

Mart başlarında, Londra'dan gelecek haberlere bağlanan umutlar hala sürerken, Suriye harekatının başlatılması için de hazırlıklar tamamlanmaya çalışılıyordu. Fevzi Paşa'nın II. Kolordu Komutanına gönderdiği bir yazıyla durumun ne safhada olduğunu sorması, TBMM Hükûmetinin, harekâtın her şeye rağmen sürdürülmesi kararında ısrarlı ve kararlı olduğunu gösteriyordu[608] . Nihat Paşa bu yazıya verdiği cevapta : ***"...Suriye harekât-ı milliyesi, kuvvetlerini Cebel-i Zaviye kısmında ehemmiyetle ihzara başlamış ve Fransızlar cephemizde mütareke ilanı vesilesiyle kuvvetlerini Suriye mücahidini aleyhine sevk etmektedirler...Henüz ha-***

---

[606] Bkz. : M. K. Atatürk, **Nutuk,** C. II, s. 590-591.

[607] **ATASE İHA**, A. :5/5503, Kl. : 1168, D. 25-2, F. : 9-1.

[608] **ATASE İHA, aynı yerde**, F. : 4.

*zırlıklarımız tamamlanmamıştır...Fransızların Arap harekât-ı milliyesini bu müddet zarfında itfa etmemelerine çalışmak ve küçük kuvvetlerle müzaherette bulunmak zarureti tezahür eder. Halep Heyet-i Merkeziye Reisi ve Harekât Müdürü Halid Bey'ler bu maksatla iki gün evvel Maraş'a gitmiştir...Hacim Paşa'nın Deyrizor Müfrezesi(ni) yakına almak lüzûm edip etmediği hakkında henüz malumat gelmemiş ise de şimdiye kadar Rakka Müfrezesinin...nümayişkârane hareketine müsaade olunacağı...*"[609] bildirildikten sonra bu yolda 5. Fırka Kumandanı M. Kenan Bey'e de talimat verildiği ekleniyordu[610].

Fevzi Paşa'nın tedbiri elden bırakmamak hususundaki *"...Şu sırada Fransızlara karşı bir hareket icrasına hal ve vaziyet müsait olmadığından, esaslı bir teşebbüsat icrası zamanına kadar Suriye teşkilatının takviyesi ve müessis halde tutulması elzemdir...Şimdilik...Akıncı Müfrezeleri ile de muavenet-i fiiliyede bulunulmasını ve bu hareketin Fransızlara karşı son derece gizli tutulması..."* şeklindeki talimatı[611], Selahaddin Adil Bey'in tepkisine sebep olmuş görünmektedir : *"...Suriye harekât-ı milliyesinin idamesine çalışılacak ise...emir buyurulan tarzda idaresi pek müşkül ve netice istihsaline gayrımüsait olduğu ..." kanaati belirtildikten sonra "...Çünkü, Arap efkarı ve hissiyat-ı vatanperveranesi ancak içlerinde...Türk müfrezelerinin mevcudiyetiyle tahrik olunabilmektedir...Arap milliyetperverlerine yapılacak muavenetin Fransızlara ihsas ettirilmemesi..."*nin isabetli olduğu kanaatine katıldığını ve bu doğrultuda yeni talimatın beklenmekte olduğu ekleniyordu[612].

Londra Konferansı'nın sonuçlanması üzerine Fevzi Paşa'nın gönderdiği talimat kesin ifadeler taşımaktadır : *"...Misak-ı Milli hudutlarımız istirdad edilmediği müddetçe vazifeye hitam verilmeyeceği..*" belirtildik-

---

[609] **ATASE İHA**, A. : 5/5503, Kl. : 1168, D. : 25-2, F. : 3.

[610] **Aynı yerde**, F. : 4.

[611] **Aynı yerde**, F. : 4-3, 2 Nisan 1921 tarihli şifre telgraf.

[612] **Aynı yerde**, F: 4-4, 4 Nisan 1921 tarihli şifre telgraf.

ten sonra, harekât başlayıncaya kadar "...***teşebbüsatın Arap milliyetperveranının kıyamı mahiyetinde görülmesini vaziyet-i siyasiyemizin hüsn-ü muhafazası...***" bakımından münasip olduğu bildiriliyordu[613]. Bu talimat üzerine, Elcezire Cephesine yazılan bir yazıyla hazırlıkların ne durumda olduğu soruldu[614]. Diğer yandan Hacim'le irtibat kurularak, onun imzasıyla hazırlanan bir beyanname Halep ve diğer Suriye şehirlerinde dağıtıldı[615]. Harekata katılacak kuvvetler sorumlulukları altındaki bölgelerde bulunuyorlardı. Bunların silah ve cephaneyle takviyeleri sağlanarak faaliyetlerine başlamaları temin edildi.

### *4- Fransızlarla Çarpışmalar*

Mayıs ayının ikinci yarısından itibaren bölgedeki Türk ve Arap Kuvayı Milliyelerinin faaliyetleriyle ilgili raporlar Adana Cephe Kumandanlığı'na gelmeye başladı.

#### *a) Asım Bey'in Harekatı:*

15 Mart 1921'de sorumluluğu altındaki mıntıka hududuna geldiğini bildiren Asım Bey'in Fransız kuvvetleriyle ilk teması 14 Mart'ta meydana gelmişti. Bu ilk temasta Arap milislerinin dağıldığı anlaşılmaktadır. Kuvvetlerini toparlamayı başardığını bildiren Asım Bey, daha sonra yaptığı baskınlarla düşmandan bir miktar silah ve cephane ele geöçirdiğini, 23 Mart'ta takviye alan Fransız kuvvetinin baskınlarla yıpratılmasına çalışıldığını, 28 Martta da geri çekilmek mecburiyetinde kaldığını bildirmektedir. Muhtelif çarpışmaların gerilla tarzında baskınlarla sürdüğünü anlatan Asım Bey şu mütalaalarda bulunmaktadır ***:"...Suriye'nin bu kısmında icra ettiğimiz harekât esnasında ahali-i mahalliye ile urbanın Fransızlardan görmüş oldukları i'tisaf ve mezalimden mütevellit...Türk***

---

[613] **Aynı yerde**, F. :4-5

[614] **Aynı yerde**, F. :4-6.

[615] **Aynı yerde**, F. : 4-8, Bu belge ekte verilmiştir.

***kuvvetlerine sabırsızlıkla intizar etmekte...ve Anadolu Türk ordusunun hemen Suriye dahiline hareket etmesi zamanının...hulûl ettiğine kaniyim...***"[616]. 17 Mayısta, Asım Bey müfrezesine Maraş'ta silah yardımı yapıldığı ve ***"...Fransızların mümkün olduğu kadar güneyde meşgul edilmeleri...Fransızlara taarruzların sürdürülmesi ve düşmanın iki ateş arasında bırakılmaları..."*** talimatı verildi[617]. Asım Bey kuvvetlerinin Haziranın ilk günlerinde bu talimata uygun olarak daha güneye indikleri anlaşılmaktadır[618].

Bundan sonra Asım Bey'den haber alınamamaktadır. Bunun sebebi, adı geçenin İbrahim Hannano ve Necip Üveyt tarafından öldürülmüş olmasıdır[619].

### *b) Ali Bedri Bey'in Harekatı*

Bedri Bey Cebel-i Ekrad'a giderek burada yerleştiği anlaşılmakla beraber, bu müfrezeden düzenli raporlar alınamadığı için, bilgilerimiz hayli sınırlı kalmaktadır[620]. Asım Bey müfrezesiyle 1 Haziranda birleşen Bedri Bey kuvvetlerinin Cebel-i Zaviye'ye doğru yürüyüşü sırasında Fransızlara, bazı baskınlar düzenlediği anlaşılmaktadır[621]. Fakat, 19 Haziran'a kadar Fransızlarla çarpışmayı sürdüren Bedri Bey'in, bu tarihte Özdemir Bey'in emriyle Asım Bey ve diğerleriyle birlikte tutuklandığı anlaşılıyor[622]. Bedri Bey'in suçsuz olduğunu anlayan Özdemir'in kendisini serbest bırakarak görevine iade ettiği söylenebilir. Sıra 8-9 Temmuz'da gön-

---

[616] A. F. Türkmen, **a.g.e.,** s. 1077-1083.

[617] **ATASE İHA**, A. : 5/5403, Kl. : 1174, D. : 50 A/24, F. : 6.

[618] **Aynı yerde**, F. : 19.

[619] Bunun sebebi, Asım Bey'in bazı yolsuzluklar yaptığı iddiasıdır. Asım Bey'in öldürüldüğü tarih kesin olarak bilinmemekle beraber, 26 Haziran ve 3 Temmuz tarihleri arasında olduğu söylenebilir. Bkz. : A. F. Türkmen, **a.g.e.,** s. 1099. Karş. : **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 30.

[620] A. F. Türkmen, **a.g.e.,** s. 1091.

[621] **ATASE İHA,** aynı yerde, F. : 13 ve A. F. Türkmen, **a.g.e.,** s. 1094.

[622] **ATASE İHA**, aynı yer, F. : 18. Karş. : A. F. Türkmen, **a.g.e.,** s. 1099.

derdiği raporlarda faaliyetlerini ve durumu özetleyen Bedri Bey, Maraş'a dönmekte olduğunu bildirmektedir[623].

### *c) Özdemir Bey'in Faaliyetleri*

Suriye Harekat-ı Milliye Reisi sıfatıyla Özdemir Bey, bölgede en etkin askeri faaliyetlerde bulunan şahıs olarak öne çıkmaktadır. 17 Mayıs'ta silah ve cephane ikmali için aldığı talimata uygun olarak destek verdiği[624] Salih El-Ali'nin faaliyetlerinde başarısız olması ve sorumluluğu altındaki mıntıkanın Fransızlar tarafından işgali üzerine faal kuvvet olarak tek başına kalan[625] Özdemir Bey, bir süre sonra İbrahim Hannano'nun kuvvetlerinin dağılması ve kendisinin de firar ederek Emir Abdullah'ın kuvvetlerine katılması ile oldukça sıkıntılı bir duruma düştü[626].

Suriye harekatının uygulanmaya başlandığı günlerde, ilk elde Münbiç üzerine hücum eden Özdemir Bey, burayı ele geçirerek Fransızları Bab-Halep istikametinde geri çekilmek zorunda bıraktı[627]. Onun cephedeki durumu ve faaliyetlerini aktardığı iki raporunu kaydetmekte fayda vardır. 5 Haziran 1921 tarihli raporunda beklenen başarıyı gösteremediğini düşünen ve bu yüzden mahçup görünen Özdemir Bey, bölgeyi iyi tanımadıklarından ötürü zorluklarla karşı karşıya bulunduklarını ve doğru dürüst cephane ikmali yapılamadığını ifade etmektedir. Münbiç'te uğradıkları baskının acısını çıkarmak isteyen Fransız kuvvetlerinin tamamen Özdemir Bey üzerine yöneldikleri anlaşılmaktadır[628].

---

[623] A. F. Türkmen, **a.g.e.,** s. 1104-1107.

[624] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 6.

[625] A. F. Türkmen, **a.g.e.,** s. 1106.

[626] Hannano, bundan sonra, Emir Abdullah lehinde ve Türkler aleyhindeki propagandayı yürütmekle görevlendirilmiştir. Bkz. : A. Refik, **a. g. t.** , s. 12.

[627] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 6.

[628] **ATASE İHA**, aynı yerde, F. : 18.

5 Temmuz tarihli son raporunda ise Özdemir Bey genel bir değerlendirme yapmaktadır "***...Bu havali ahalisi...Türkiye'nin kendilerine ciddi bir muavenet edemeyeceğini, evvelemirde kendi nefislerine güvenmek lazım geldiğini biliyorlar...ancak cephanesizlikten dolayı metanetleri kırılıyor...Şeyh Salih El-Ali'nin mıntıkası büyük Fransız kuvvetlerince işgal edildi, zira ; Cebel-i Ekrad havalisindeki aşair rüesasının tamamı Fransız hizmetindedir...***"[629].

Bu sırada gelen bir emirle (21 Temmuz 1921) bütün müfrezelerin hareketi durduruldu ve Kilis sınırlarına çekilmeleri istendi. Batı Cephesinde ortaya çıkan gelişmeler Suriye'deki Türk kuvvetlerinin takviyesini imkansız hale getirmiş bulunuyordu.

Suriye Harekat-ı Umumiyesi, 13 Haziran 1921'de Fransızların TBMM'ne başvurarak barış görüşmesi talebinde bulunmaları üzerine, yaklaşık bir ay sonra 21 Temmuz 1921'de durduruldu.

[629] A. F. Türkmen, **a.g.e.,** s. 11200-1104.

# SONUÇ

I. Dünya savaşının gerek öncesinde ve gerekse sonrasında "milliyetçilik" dinamik bir süreç olarak, siyasal alanda netleşirken ; 19. yüzyıl boyunca çok keskin bocalamalar yaşayan ve 20. yüzyılda batılılar tarafından yeniden şekillenen/şekillendirilen İslam dünyasında bu kavram "Batı"dakinden farklı anlamlar kazandı.

Batının "gizli diplomasi"sinin bir sonucu olarak Ortadoğu'da yaşanan büyük güçler arasındaki paylaşımla şekillenen haritada, siyasi sınırları farklı olan Osmanlı sonrası Arap Dünyası'nda "milliyetçilik" daha çok bir "mukavemet ideolojisi" niteliği kazandı. Bu batı karşıtı nitelik, modernleşme ihtiyacını derinden fark eden Osmanlı geleneği etkisindeki Arap milliyetçilerinin öncülerinde de gözlenebilir. Arapların bütün 20. yüzyıl boyunca devam eden ideolojik "arayışlarında" , sosyalizm ve İslam'ı uzlaştırma çabalarında "batı karşıtlığı" çok göze çarpan ana motiflerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kanaatimizce, bu çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlardan biri : İslâm dünyasında Türk ve Arap milliyetçiliklerinin "Batı Sorunu"nu çözmede iki farklı yöntemi temsil ettikleridir. Kabul edilmelidir ki, Türkler, hem "yönetme tecrübesi ve yeteneği" hem de "devlet geleneği" ile yeniden şekillenen yahut bürokrasi eliyle şekillendirilen bir toplum ve devlet olarak batı etkisini Araplardan daha az hissetmeyi ve/veya hissettirmeyi bir ölçüde başarmışlardır. Dolayısıyla doğrudan sömürge olmayan ulusal sınırlarında bir "ulus-devlet" yaratmayı başarmışlardır.

Gene de, tarihin hiç de kısa sayılamayacak bir devresinde "ortak bir kaderi" paylaşmış olan Türkler ve Araplar için ya da daha doğru bir deyimle Osmanlı Ortadoğu'su için söylenebilecek bir başka şey, "devlet ideolojilerinin "doğmasında ve şekillenmesinde 1908-1921 devresinin çok iyi incelenmesi gereken bir zaman dilimi olduğu gerçeğidir. Aslında, 20. yüzyılın başlarında birbirlerine çok yakın düşünen ve yaşayan bu iki

toplumun "farklılaşma süreçlerinin" aynı zaman dilimindeki gelişmelerden kaynaklandığını düşünmemiz için yeterli sebep vardır. Aynı devlet çatısı altında yaşamaktan kaynaklanan bir ortak kaderle, Batı etkisiyle yüz yüze gelen ve gelişen "yeni hayat ve yeni değerler" karşısında benzer "tepki"lerden yola çıkarak, zaman içinde farklılaşan Türk ve Arap milliyetçilerinin siyasal sistem tercihlerindeki farklılıklar, "Osmanlı Devleti" bünyesinde üstlenilen farklı rollerden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin, "otoriter" niteliği açık olmakla birlikte "demokratik bir cumhuriyet" olarak şekillenmesine karşılık, Arap dünyasında "totaliter" niteliği belirgin siyasal yapıların, sömürgeciliğin gölgesi altında gelişmesi galiba her şeyden önce anılan "rol"lerin farklılığıyla ilintilidir.

Kanaatimizce, Ortadoğu'daki kültürel ve siyasal değişim ve yapılanmalarda "İslam" dininin belirleyiciliği bu çalışmanın işaretlemeye çalıştığı bir başka kilometre taşıdır. İslam dini, öngördüğü toplumsal model dolayısıyla inananlarını "ulusal kimlikle özdeşleşmiş bir dinsel kimliğe" büründürmektedir. Ulusal kimliği reddetmeyen, ancak ; önemli ölçüde geri plana iten bu köklü eğilim, "ulus-devlet"lerin yükseldiği 20. yüzyılda "Ortadoğu"lu ulusları oluşturan insanları kimlik kriziyle yüz yüze getirmiştir.

Cumhuriyet Türkiye'si, "laik" bir modelle bu ikilemi çözmüş görünmektedir. Arap dünyasında ise, geleneğin gücü benzeri çözümleri geri plana itmiştir ; bu sebeple siyasal ve toplumsal modellerin "oturmuş" olduğunu söylemek henüz mümkün değildir.

Demokrasi, millet-milliyetçilik gibi batılı değer ve kavramların, İslamlıkla bağdaştırılması veya kökten reddedilmesi ekseni üzerine oturan düşünsel tartışmaların devam edeceğine belki uzunca bir süre daha şahit olacağız.

Bu meseleyi çözümlemiş görünen Türkiye'nin başarısında kurucu önderlerin tercihlerindeki kararlılık belirleyici olmuştur. Her ne kadar bu

noktanın öne çıkarılması toplumsal bakımdan "demokratik değerler"in benimsenme yöntemine ilişkin tartışmaları davet eder nitelikte görünmekteyse de Türkiye, "ulusçu tercihler"in tartışılamayacak sağlamlıkta oturduğu bir ülke görünümündedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğindeki kurucu önderler, Türk topluluğunun "evrensel" iddialar peşinde koşmaktan ne kadar çok yıprandığını ve yorulduğunu görerek, "imparatorluğun" savunulan sınırlarında bizzat yaşamış olmanın etkisiyle, ayaklarını yere sağlam basarak ; "milli gücü ve milli kaynakları milli hudutlar dahilinde" tutan ve bu hudutlarla tanımlayan bir yapı oluşturmayı başarmışlardır. Türk topluluğunun "ulusal egemenliği'ne dayalı" Cumhuriyet, işte bu "savunulan sınırlardaki tecrübe"nin ürünüdür. Kurucuların kafasındaki hedefe doğru gidilirken, "lider", "durumun isabetli yorumunu" yaparak güç'ün ve imkanların sentezini doğru gerçekleştirmiş, hedefe ulaşmayı başarmıştır. Türkiye, kurucu "çekirdek kadro"nun kendi içindeki fikir ayrılıklarını yüzyılların "devlet kuruculuk ve yöneticilik" geleneği ve yeteneği ile aşmayı başarabilmiştir.

Bu sıkıntılı yolda yürümeye çalışan Türkiye, "ötekiler"in sık sık öne çıkardıklarının aksine bencil bir politika izlememiş, bıçak sırtında yürütülen bir diplomasiyle "ülke"nin siyasal sınırları elde edilmiş, bu yapılırken gelecekte "komşu" olacağımız "ulus"ların düşman haline getirilmemesine de özen gösterilerek, bağımsızlık mücadelelerine mümkün olan katkılarda bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın "millete dayanarak" oluşturduğu gerçekçi politikanın ortaya koyduğu bir başka sonuç : geleceğini "yabancı ve dış güçlere" dayamakta ısrar eden siyasal tercihlerin eninde sonunda başarısız kalmaya mahkum olduğudur. 20. Yüzyılın başlarında, bağımsız bir "Arap Krallığı" oluşturma çabalarında, yabancı güçlerin desteğine güvenen Faysal ve çevresindeki genç "Pan-Arapçı" subayların yaşadığı hayal kırıklığı temas ettiğimiz gerçeğin öbür yüzünü teşkil etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin dağılma devrinde Türklerle Araplar arasındaki ilişkilerin seyri bize Türk tarafının hedeflerini ve yöntemlerini seçişte daha isabetli davrandığını göstermektedir. "Nüfus çoğunluğu" esasına dayalı "hak talepleri"ni, fiili mücadele alanındaki düşman karşısında "mümkün olan"ı yapmak suretiyle kabul ettirmeye çalışmak ne kadar gerçekçi ise ; gizli diplomasinin tamamen çıkarlara dayalı labirentlerinde dolaşmak o kadar gerçekten uzaktı. Türkler birincisini yaparken, Araplar umutlarını ikincisine bağlamışlardı.

Kanaatimize göre, Osmanlı Devleti'ne ve belki Anadolu'daki Türk varlığına son darbeyi indirmek amacını güden Sevr Antlaşması'nın bu bölgede uygulanamamasının temel sebebi batılı "meydan okumaya" verilen Türk cevabının isabetli oluşunda yatmaktadır. Çukurova, Antep, Maraş, Urfa, Hatay, Mardin ve belki Halep üzerindeki hakimiyet için verilen mücadelenin Türk hedefleriyle hemen hemen örtüşen bir biçimde sonuçlanması ; anılan çizginin daha güneyinde sürdürülen harekatla elde edilen pazarlık gücünün iyi kullanılması ile mümkün olmuştur. Arap milliyetçileri, bu noktada kendilerine verilen desteği iyi değerlendirerek aynı dirayeti gösteremedikleri ve yeterli bedeli ödemeye henüz hazır olmadıkları için 1950'li yılların ortalarına kadar devam eden uzun ve meşakkatli bir mesafeyi yürümek zorunda kaldılar.

Birlikte yürütülecek "kuvayı milliye" hareketi bir "Türk - Arap Federasyonu yahut Konfederasyonu" kurulmasını sağlayabilir miydi? Bu bilinemez. Ancak bilinenlerin ışığında spekülatif kabul edilebilecek bir tahmin yapacak olursak bu sorunun cevabı "hayır"dır. Bu tarz çözüm arayışlarının bir sonuç vermediği ve bağımsız ulus-devletlerin ortaya çıkışını sadece geciktirdiği Balkanlar'da gözlenmişti. Yardımlaşma ve dayanışma Türkler tarafından kabul görmüş, fakat birleşmenin gerçekçi olmadığı her vesileyle dile getirilmiştir. Esasen gerek Mustafa Kemal Paşa, gerekse Faysal, bu ihtimali Batılılara karşı bir koz olarak kullanmışlardır. İnce bir farkla : Mustafa Kemal Paşa "milletlerin kendi geleceklerini tayin et-

mesi" ilkesinin artık çağın bir gerçeği haline geldiğini görmüş ve bunu gerçekten kavramış, bunun ancak "ulusal güce" dayanılarak elde edilebileceğini anlamıştır. Buna karşılık Faysal ve Arap milliyetçiliği "ulusal gücü" harekete geçirmekte yetersiz kalmıştır.

Bir noktayı daha vurgulamak gerekir, Ortadoğu'da dini bir anlam da yüklenmiş olan "vatanseverlik" duygusuyla başlayan, ulusal kimlik inşası süreci, büyük güçlerin müdahaleleri sonucunda "parçalayıcı" bir niteliğe bürünmüştür. Ortadoğu'nun neredeyse gelenekleşmiş problemlerinden biri olan "seperatizm" bölgede hala yabancı müdahalelerine vasıta olarak kullanılmaya devam etmektedir. Madalyonun öbür yüzünde ise Osmanlı Ortadoğu'sunda, toplumsal bütünleşme süreçlerinde seküler değerlerden ziyade, din ve dinden kaynaklanan değerlerin etkinliğini hala sürdürmekte olduğu gerçeği vardır.

Bu çalışmanın ortaya koyduğunu düşündüğümüz bir tesbit ise : beklentiler ve toplumların birbirleri ile yakınlıkları ne olursa olsun ; doğrudan fiziki "güç" ve "lider" unsurlarının Ortadoğu'daki belirleyiciliğini göstermiş olmasıdır. "Kamuoyu", demokratik gelenek ve kurumların oluşmadığı ülkelerde pratik olarak hiçbir anlam ifade etmemektedir. Bu tarz yapılarda kamuoyu, sadece "karizmatik" liderlerin kendi politikalarını sürdürme vasıtası olarak görülmekte ve buna göre kurgulanabilmektedir.

Son olarak diyebiliriz ki; I. Dünya Savaşının sonrasında Suriye, 20. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir kaosa doğru sürüklenirken ; Türkiye'nin 1922'de kendi kaderine hakim olmak başarısını göstermiş olması, toplumun kültürel mirasına bağlı olmakla birlikte tarihsel kişiliklerden kaynaklanan farklı tercihlerin de bu gelişmelerde belirleyici bir rolü olmuştur.

# BİBLİYOGRAFYA


## *A-BELGELER*

### *1) Arşiv Belgeleri*

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Atatürk Arşivi

Arşiv : 4/1 , Klasör : 2, Dosya : 335/3-3.

_____ , Klasör : 4, Dosya : 335/6-2-10.

_____ , Klasör :15, Dosya : 335/35-2-47.

_____ , Klasör :27, Dosya : 1336/22-1.

_____ , Klasör :28, Dosya : 1336/22-2-A 88.

**Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı İstiklal Harbi Arşivi**

Arşiv : 1/1 , Klasör : 35, Dosya : 137.

Arşiv : ½ , Klasör : 91, Dosya : 228/331-A.

Arşiv : 1/16, Klasör : 139, Dosya : 30-101.

_____ , Klasör : 182, Dosya : 4.

_____ , Klasör : 183, Dosya : 87.

_____ , Klasör : 186, Dosya : 5.

_____ , Klasör : 186, Dosya : 25-93.

_____ , Klasör : 187, Dosya : 96.

Arşiv : 1/4282, Klasör : 567, Dosya : 42.

_____ , Klasör : 594, Dosya : 8.

_____ , Klasör :1031, Dosya : 3.

_____, Klasör :1607, Dosya : 22.

Arşiv : 1/4283, Klasör : 640, Dosya : 21.

_____, Klasör :1040, Dosya : 126.

_____, Klasör :1676, Dosya : 478.

Arşiv : 5/3516, Klasör : 817, Dosya : 11.

Arşiv : 5/5403, Klasör :1174, Dosya : 50-A/24.

Arşiv : 5/5404, Klasör : 756, Dosya : 13.

_____, Klasör : 756, Dosya : 14.

Arşiv : 5/5503, Klasör :1168, Dosya : 2.

Arşiv : 6/2374, Klasör : 857, Dosya : 15.

*2) Yayınlanmış Belgeler*

**Aliye Divan-ı Harb-i Örfisinde Tedkik Olunan Mesail-i Siyasiye Hakkında İzahat, Dersaadet-1332(1916).**

**Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,** Yayına Haz.: Nimet Arsan, Ankara-1991(3).

**Cihan Harbi Esnasında Avrupa Hükûmetleri ve Türkiye, Anadolu'nun Taksimi,** Yayınlayan : E.E. Adamof ve Arkadaşları, Çev.: Hüseyin Rahmi, İstanbul-1926.

Harp Kabinelerinin İsticvabı, İstanbul-1933.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı : 1-67.

**İngiliz Gizli Belgelerinde Atatürk, 1918-1938,** C.I-II, Yayına Haz.: Bilal N. Şimşir, Ankara- 1973.

**Sevr Andlaşmasına Doğru,** Yayına Haz.: Osman Olcay, Ankara-1981.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C.:I-II, Ankara-1985.

*3-Salnameler*

Basra Vilayeti Salnamesi, Basra-1315(1899).

Beyrut Vilayeti Salnamesi, Beyrut-1320(1904).

Urfa Vilayeti Salnamesi, Ankara-1927.

*B-YAYINLANMAMIŞ TELİF ESERLER*

Benafri, Chakib ; "Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgal Edilmesi ve Mısır Milliyetçiliğinin Doğuşu", **Doktora Hazırlık Çalışması**, Ankara-1989.

Ghawanmeh, Hannadi Yousef ; **Hicaz Haşimi Krallığı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-1988.

Kasımiyye, Hayriyye ; "El Alakat'ül Arabiyye ve Türkiye Min Hilali, Müzakeratin ve Evrakin Fevzi El-Kavukci", **Türk-Arap İlişkileri III. Kongresine Sunulmuş Tebliğ**, Amman-1985.

Refik, Abdülkerim ; "El_Alakat'ül Suriye ve Türkiye, 1918-1926", **Türk-Arap İlişkileri III. Kongresine Sunulmuş Tebliğ,** Amman-1985.

Türköne, Mümtazer ; **Cemaleddin Afgani ve Türk Düşüncesine Tesirleri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-1985.

Uzel, Sahir ; **İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak Revandiz Harekatı,** Tarihsiz Daktilo Metin, ATASE Kütüphanesi İst.215'de Kayıtlı.

*C- TELİF ESERLER*

El-Acluni, Muhammed Ali ; Zikriyyat-ı Anis'-Savretü'l Arabiyyetü'l Kübra, Amman-1956.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. I-II. Yayına Haz.: Süheyl İzzet Furgaç,İstanbul-1993.

Akçakayalıoğlu, Cihat ; Atatürk, Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle, Ankara-1988.

Akçura, Yusuf ; **Üç Tarz-ı Siyaset**, Yayına Haz. : Enver Ziya Karal, Ankara-1976(2).

Akşin, Aptülahat ; Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara-1991(2).

Akşin, Sina ; İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele, İstanbul-1983.

Akyüz, Yahya ; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, Ankara-1975.

Antonius, George ; **The Arab Awakening**, Beirut-1938.

Armaoğlu, Fahir ; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara-1991(7).

Arsel, İlhan ; **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İstanbul-1977.

Atatürk, Mustafa Kemal ; **Nutuk**, C. I-II-III, İstanbul-1980(14.)

Atay, Falih Rıfkı ; **Atatürk'ün Hatıraları**, Ankara-1965.

_____ ; **Zeytindağı**, Ankara-1986(2).

Bayar, Celal ; **Ben de Yazdım**, C. I, İstanbul-1965.

Bayur, Yusuf Hikmet ; **Atatürk, Hayatı ve Eseri**, Ankara- 1990(2).

_____ ; **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, K.III ve C. III, K.I, Ankara- 1991(2).

Bedevi, Rıfaa bin ; **Seyahatname-i Rıfaa**, Tercüme eden : Rüstem Besim, Mısır-1839.

Bıyıklıoğlu, Tevfik ; **Atatürk Anadolu'da**, Ankara-1959.

_____ ; Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara- 1962.

Bloch, Marc; **Feodal Toplum**, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara-1983.

Braudel, Fernand ; **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, C.I, İstanbul- 1989.

Burçak, Rıfkı Salim ; **Türk, Rus, İngiliz Münasebetleri**, Ankara-1946.

El-Azami, Ahmed İzzet ; **El-Kaziyye El-Arabiyye**, Bağdat-1932.

Cebesoy, Ali Fuat ; **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul-1953.

Cleveland, William L.; The Making Of An Arab Nationalist: Ottomanism And Arabism In Life And Thought Of Satı al-Husri, Princeton-1971.

_____ ; **Batı'ya Karşı İslam : Şekip Arslan'ın Mücadelesi**, Çev.: Selahattin Ayaz, İstanbul-1991.

Cemal Paşa; **Hatıralar**, Yayına Haz. : Behçet Cemal, İstanbul-1977(2).

Cevdet Paşa, **Tezakir**,C. I, Yayına Haz. :Cavid Baysun, Ankara-1986(2).

Çağatay, Neşet –Çubukçu, İbrahim Agah ; **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara-1985(2).

Darvaze, Muhammed İzzet ; **Havlü'l Hareketü'l Arabiyye El-Hadis**, Beirut-1949.

Dawn, Ernest C. ; **From Ottomanism To Arabism**, Chicago-1973.

Demiray Tahsin ; **Canlı Tarihler**, C.I, İstanbul-1944.

Dodwell, Henry; The Founder Of Modern Egypt, A Study Of Muhammad Ali, Cambridge-1931.

Efgani, Cemaleddin- Abduh, Muhammed ; **El-Urvetü'l Vuska**, Çev.: İbrahim Aydın, İstanbul-1987.

Emerson, Rupert; **Sömürgelerin Uluslaşması**, Çev.: Türkkaya Ataöv, Ankara-1966.

Erol, Mine ; Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920, Giresun-1972.

Eröz, Mehmet ; **Doğu Anadolu'nun Türklüğü**, İstanbul- 1982.

Eryılmaz, Bilal ; Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi, İstanbul-1990.

Evans, Laurence; **Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924**, Çev.: Tevfik Alanay, İstanbul-1972.

Fadlürresul, Mevlana Muhammed ; **Tashihül Mesail, Vesikalarla Vehhabiliğin İçyüzü**, Çev.: A. Faruk Meyan, İstanbul- 1976.

Fromm, Erich ; **Hürriyetten Kaçış**, Çev.: Ayda Yörükan, İstanbul-1979.

Gaxotte, Pierre, **Fransız İhtilali Tarihi**, Çev.: Samih Tiryakioğlu, İstanbul-1962(2).

George, David Lloyd; **The Truth About Peace Treaties**, C. II, London- 1938.

Göğem, Ziya ; **Daday'lı Halit (Beğ) Akmansü**, C. I, İstanbul-1954.

Gökbilgin, M. Tayyib; **Milli Mücadele Başlarken**, C. II, Ankara-1965.

Gönlübol, Mehmet – Sar, Cem ; **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara-1990.

Graves, Philip P. ; **Memoirs Of King Abdullah**, London-1950.

Güngör, Erol ; **İslamın Bugünkü Meseleleri**, İstanbul-1989(6).

Haim, Sylvia G.; **Arab Nationalism, An Antology,** Los Angeles- 1976.

İbn Haldun, **Mukaddime**, C. I, Yayına Haz.: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul-1986(2).

Halidi, Raşid İsmail ; British Policy Towards Syria And Paletsine, 1906-1914, London-1980.

Hanioğlu, M. Şükrü ; Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürklük (1889-1902), C. I, İstanbul-1985.

Hassan, Ümid; İbni Haldun, Metodu ve Siyaset Teorisi, Ankara- 1982.

Hatipoğlu, M(ustafa) Murat ; **Türk-Yunan İlişkilerinin 101. Yılı**, Ankara-1988.

Hazard, Paul; **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, Çev.: Erol Güngör, İstanbul-1981.

Helmreich, Paul C. ; **From Paris To Sevres**, Ohio-1974.

Howard, Harry N. ; **The Partition Of Turkey 1913-1923**, Newyork-1966.

**Hurewitz, J. C. ;** Diplomacy In The Near And Middle East, 1914-1956**, C. I, Princeton-1959.**

İğdemir, Uluğ ; **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara-1975.

Jaeschke, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara-1970.

Kafesoğlu, İbrahim ; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul-1977.

Kansu, Mahzar Müfit ; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I-II, Ankara-1968.

Kaplan, Mehmet-Enginün, İnci-Tulum, Mertol ; **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi**, C. I-II, İstanbul-1978/79.

Karabekir, Kâzım ; **İstiklal Harbimiz**, İstanbul-1957.

Karal, Enver Ziya ; **Osmanlı Tarihi**, C. V-VIII, Ankara-1983(2).

Karasapan, Celal Tevfik; **Filistin ve Şark'ül Ürdün**, C.I, İstanbul-1942.

Karatamu, Selahattin ; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C.III, K. 6, Kitap 1, Ankara-1971.

Kedourie, Ellie ; **England And The Middle East**, London-1956.

Kodaman, Bayram; **Şark Meselesinin Işığı Altında II. Abdülhamidin Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul-1983.

Kuran, Ahmet Bedevi ; **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,** İstanbul-1959.

Kürkçüoğlu, Ömer ; **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918**, Ankara-1982.

Landen, Robert G. ; **The Emergence Of Modern Middle East, Selected Works**, Newyork-1970.

Lavrence, T. E. ; **Seven Pillars Of Wisdom**, Newyork-1962.

Lewis, Bernard ; **Tarihte Araplar**, Çev. : Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul-1976.

_____ ; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.: Metin Kıratlı, Ankara-1984(2).

Mardin, Şerif ; **İdeoloji**, Ankara-1980(2).

_____ ; **Din ve İdeoloji**, Çev.: Mehmet Harmancı, İstanbul-1983(2).

_____ ; **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri**, Çev.: Mehmet Harmancı, İstanbul-1983(2).

Meriç, Cemil ; **Mağaradakiler**, İstanbul-1979.

Mevlanzade Rıfat ; **Türkiye İnkılabının İçyüzü**, Halep-1929.

El-Muallim, Velid ; **Suriye 1918-1958**, Nikosia (Tarihsiz).

Namık Kemal ; **Makalat-ı Siyasiye ve Edebiye**, Dersaadet-1327(1911).

Okçu, Yahya ; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi**, C. IV, K. I-II, Ankara-1979/1986.

Orhonlu, Cengiz ; **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı,** İstanbul-1987(2).

Ortaylı İlber ; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,** İstanbul -1983.

Öke, Mim Kemal ; **İngiltere'nin Güneydoğu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri,** Ankara- 1988.

_____ ; **Belgelerle Türk – İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926,** Ankara-1992.

Ökse, Necati ; **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Ankara-1989(2).

Saab, Hassan; **The Arab Federalists Of Otoman Empire**, Djambattan-1958.

**Said, Emin ;** Esraru's Savreti'l Arabiyyeti'l Kubra**, Beirut-1936**.

Sander, Oral ; **Siyasi Tarih** ,Ankara-1984.

_____ ; **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara- 1987.

Saral, Hulki ; **Türk İstiklal Harbi IV Güney Cephesi**, Ankara-1966.

Sarınay, Yusuf ; **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Ankara-1990.

Sonyel, Salahi Ramadan ; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I-II, Ankara-1987(2)/1991.

Sharabi, Hisham **; Arab Entellectuals And The West : The Formative Years, 1875-1914,** Baltimore-1960.

Tanyu, Hikmet; **Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler**, C.I-II, İstanbul-1977.

Tevetoğlu, Fethi ; **Milli Mücadele'de Kuruluşlar**, Ankara-1988.

Tibawi, A. L. ; **The Modern History Of Syria**, London-1969.

Toynbee, Arnold J.; **The Western Question In Greece And Turkey**, Newyork-1970.

_____ ; **Medeniyet Yargılanıyor**, Çev.: Ufuk Uyan, İstanbul-1980.

_____ ; **Tarih Bilinci**, C. I-II, Çev: Murat Belge, İstanbul-1978.

_____ ; **A Study Of History**, Newyork-1980(6).

Tunaya, Tarık Zafer ; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. I, İstanbul-1984(2).

Tunçay, Mete; **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, Ankara-1981.

Türkgeldi, Âli; **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara-1948.

Türkmen, Ahmet Faik ; **Hatay Manda Tarihi**, C. IV, İstanbul-1939.

Uzer, Tahsin ; **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara-1979.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı ; **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, Ankara-1984(2).

Ulman, A. Haluk ; **1860-1861 Suriye Buhranı**, Ankara-1966.

Uzel, Sahir ; **Gaziantep Savaşının İçyüzü**, Ankara-1952.

Voué, Paul de ; **La Cilicie en 1919-1921**, Paris-1936.

Wavell, Viscount ; **Allenby, Soldier Ant Statesman**, London-1946.

(Yalkın) Yalman, Ali Rıza ; **Cenup'ta Türkmen Oymakları**, C. I-II, İstanbul-1977.

Zeine, N(oureddin) Zeine ; **The Emergence Of Arab Nationalism,** Beirut-1959.

_____ ; **The Struggle For Arab İndependence, Western Diplomacy And Rise And Fall Of Faisal's Kingdom In Syria**, Beirut-1960.

*Ç- MAKALELER*

Akarlı, Engin D(eniz) ; "Abdülhamid's Policy In The Arab Provinces", **Türk – Arap İlişkileri, Geçmişte, Bugün ve Gelecekte,** Ankara-1979, s. 44-60.

Akşin, Sina ; "Kurtuluş Savaşında ve Lozanda İngiltere ve Fransa İle İlişkiler", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul-1978, s. 55.

_____ ; "Turkish-Syrian Relations In The Time Of Faisal (1918-1920)", **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı,** Sayı : XX, Ankara-1981, s.1-20.

Çay, M. Abdülhaluk ; "Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu Aşiretlerinin Sosyo-Ekonomik Yapıları ve Bölücülük Meselesi ", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu,** Ankara-1922, s.133-161.

Çetin, Atilla ; "El-Cevaib Gazetesi ve Yayını", **İÜEF Tarih Dergisi**, Sayı : 34,İstanbul-1984, s. 475-484.

Davison, Roderic H. ; "Turkish Attitudes Concernings Christian Muslim Equality In The Ninetenth Century", **American Historical Rewiev**, LIX(1954), s. 152.

Hairi, Abdulhadi ; "Afghani On The Decline Of İslam", **Die Welt Des İslams**, XIV, 1-4, s.115-118.Halidi, Rashid İsmail ; "The 1912 Election Campaign In The Arab Cities Of Bilad al-Sham", **International Journal Of Middle East Studies**, 16(1984), s. 461-474.

Harran, Taj El-Sir Ahmed ; "The Young Turks And The Arabs : The Role Of Arab Societies In The Turkish-Arab Relations In The Period 1908-1914", **Türk-Arap İlişkileri, Geçmişte, Bugün ve Gelecekte,** Ankara-1979, s. 182-202.

İnalcık, Halil ; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", **Belleten,** Sayı : XXVIII,1964, s. 623-690.

İnönü, İsmet ; "İstibdad'dan Demokrasiye", **Akis,** Sayı: 264-266, Ağustos-Eylül 1959.

Khoury, Philip S. : "Factionalism Among The Syrian Nationalists During The French Mandate In Syria", **IJMES**,13(1981), s. 441-469.

Kılınçkaya, M. Derviş, "Türkiye'de Siyasal Katılma ve Seçmenlik", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi,** Sayı : 1, Ankara-1987, s. 157-181.

Kodaman, Bayram, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", **İÜEF Tarih Dergisi,** Sayı :32, İstanbul-1979, s.434-480.

Kuran, Ercümend ; "Tunuslu Hayreddin Paşa ve Türkiye'nin Çağdaşlaşması", **Töre,** Sayı : 158, s. 38-39.

Küçük, Cevdet, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat", **Mustafa Reşid Paşa ve Zamanı Semineri Bildiriler,** Ankara-1987, s. 287-304.

abu-Manneh, Butrus ; "The Christians Between Ottomanism And Syrian Nationalism : The Ideas Of Butrus al-Bustani", **IJMES**, 11(May 1980), s. 287-304.

Mardin Şerif ; "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, İstanbul-1986,** s. 31-68.

_____ ; "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar : Merkez Çevre İlişkileri", **TSHG**, s. 109-135.

Orbay, Rauf ; "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz,** C. I, s. 146-147.

Ortaylı, İlber ; "Osmanlı İmparatorluğunda Arap Milliyetçiliği", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,** s. 1032-1036.

Sonyel, Salahi Ramadan; "1919 Yılı Belgelerinin Işığı Altında Mustafa Kemal ve Milli Mukavemet", **Türk Kültürü,** Sayı: 85, Kasım-1969, s. 47.

Vinogradov, Amal ; "The 1920 Revolt In Iraq Reconsidered : The Role Of Tribes In National Politics", **IJMES**, 3(1972), s. 124.

Zeine, N. Zeine ; "Arap Toprakları", **İslam Tarihi ve Kültür ve Medeniyeti,** Çev.: Kemal Kahraman, C. 2, İstanbul-1989, s. 111-137.

### *D-SÜRELİ YAYINLAR*

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

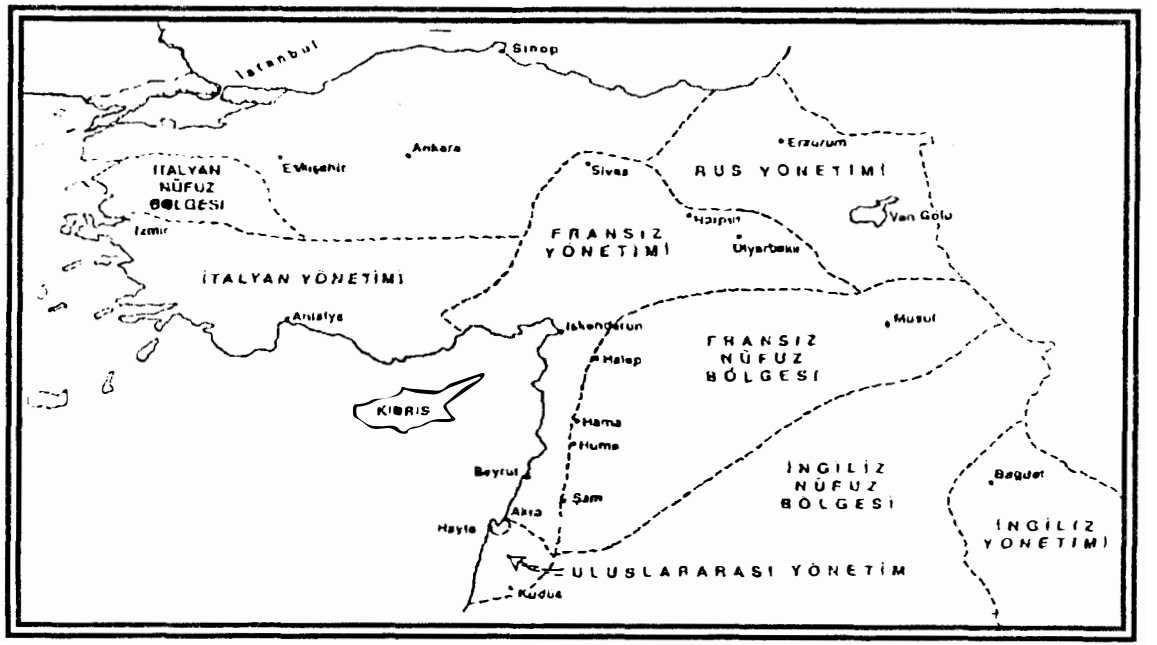
International Journal Of Middle East Studies

İbret

Ulûm

Takvim-i Vekayi

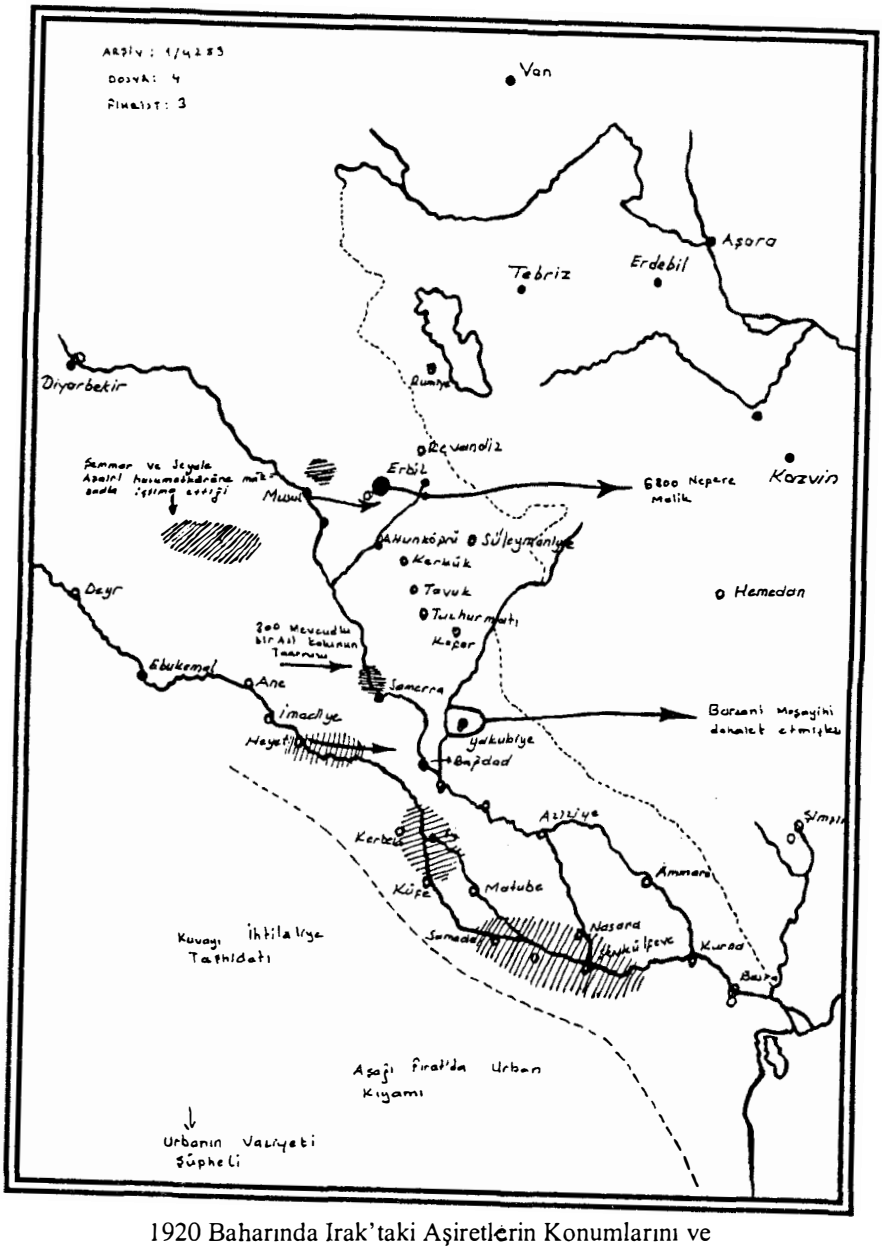
# EKLER




Türkiye'nin Paylaşılmasına İlişkin Anlaşmalarla Şekillenen Ortadoğu Haritası

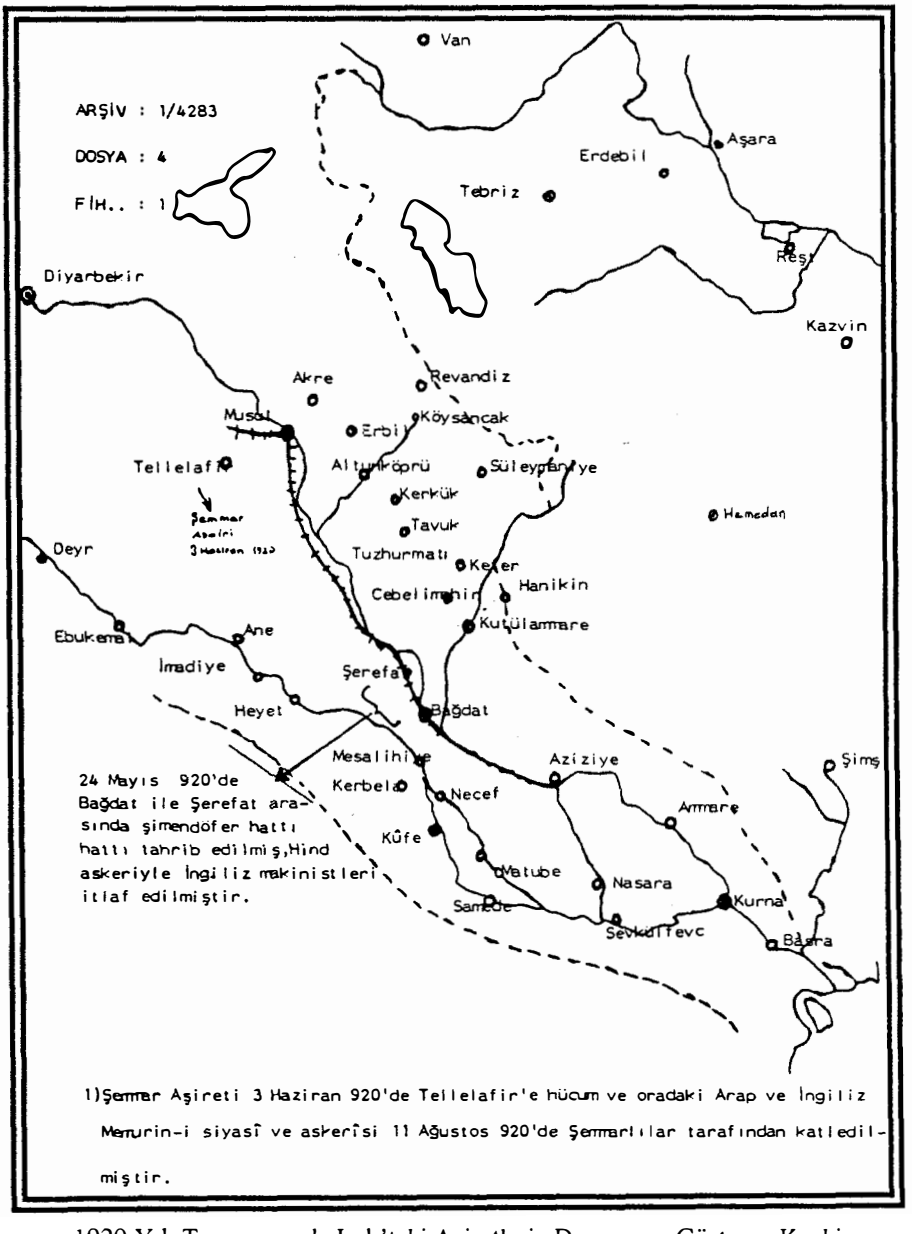
EK I

# EK II




1920 Baharında Irak'taki Aşiretlerin Konumlarını ve
Askeri Durumlarını Gösteren Kroki

# EK III




1920 Yılı Temmuzunda Irak'taki Aşiretlerin Durumunu Gösteren Kroki

## EK IV

ATASE Atatürk Arşivi

**Arşiv :** 4/1

**Klasör:** 27

**Dosya :**1336/22-1

**Fihrist :** 97

Diyarbekir

8.4.36

20. Kolordu Kumandanlığı'na

Hacim Paşa tarafından Irak'a gönderilip de ahiren avdet eden muhbir şu malumatı verdi : Irak'ta İngilizler aleyhinde teşekkül eden cemiyet, Musul, Bağdat, Kerek'de faaliyette bulunuyormuş. Efkar-ı umumiye yüzde seksen Hükûmet-i Osmaniye ve bir kısmı da Şerif lehinde imiş. Şiiler Şerifi İngilizlerle teşrik-i mesai etmekle itham ediyormuş. Yalnız fiili hareket kuvayı muntazama vüruduna vabeste imiş. İngilizler tarafından teşkil edilen Nasturiler Fırkasının kumandanı Polad Ağa Bedros İngilizlere muğber olduğundan cemaat-i mezkure tarafından elde edilmiş imiş. Ve Irk'ın İngilizlerden tathirinde bizimle teşrik-i mesai edeceği hakkında söz vermiş. Buna mukabil, Hükûmet-i Osmaniyenin kendisini afvetmesi talebinde bulunmuştur. Bu adam vaktiyle Rusya Şehbenderi idi. Otuzdört senesinde Rumiye ve Dilman'da mülga 4. Kolordunun hareketına bilfiil muhalefet ve mukavemet etmiştir. Şayan-ı itimad değildir. Lazım gelenlerin nazar-ı dikkati celbedilmiştir.

2-Irak'da Şerifiler lehine efkar-ı umumiyeyi kazanmak üzere Şii olan Şerif seçilecekmiş. Bunda maksad Emir Abdullah veya Zeyd'in Emaret-i

mutasavveresini kabul ettirmektir. Suriyede ilan-ı istiklal merasiminde Irak namına bulunan zevatın Irak efkarını temsil edecek selahiyeti haiz olmadıkları anlaşılmıştır. Hacim Paşa Irak'ın istihlası imkanında Emaretin Osmanlı şehzadelerinden birine ve bilhassa Burhaneddin Efendi'ye tevcih edilmesi fikrindedir. Düşmanla teşrik-i mesai eden Şerifileri ne kendisinin ne de sair Iraklıların kabul etmeyeceğini beyan etmektedir. Şehzade Burhaneddin Efendiye Arabistan'da ve mıntıkamdaki aşair arasında büyük hürmet mevcuddur.

H. 119

13. Kolordu Kumandanı
Cevdet

# EK V

ATASE Atatürk Arşivi

**Arşiv :** 4/1

**Klasör :** 27

**Dosya :** 1336/22-1

**Fihrist :** 113

Diyarbekir

15.4.36

14/15. 4. 36 ve 1 numroya zeyldir

***Irak Ahvali :***

**1-** Irak'da Sünni ve Şiiler İngilizlerin mesaisine rağmen ittihad etmişlerdir. Buna da Kerbela'daki Şii müctehidlerinden Şeyh Şeri'a'nın bir fetvası sebeb olmuş. İngilizler Şii talebelerine verilmek üzere mezkur şeyhe bir hüviyetle külliyetli para göndermişlerse de kabul etmemiş. "Şu halde parayı almamakla İngiliz idaresinden memnun olmadığınızı gösteriyorsunuz. Şayed böyle değilse bu idareden memnun olduğunuza dair bir satır (yazı) veriniz" demişler. Şeyh de hiddet ederek "Biz ancak bir İslam idaresini kabul edebiliriz" demiştir. Irak istihlası için Cemiyet-i Hafiyeler vardır.

**2-** Müntefik'de çokdan beri isyan var imiş. Basra valisi Haleb'den giderek meşayihden esbabını sormuş. Onlar da "Kerbela'daki Şeyh Şeria'dan sorunuz "demişler. Bağdad'da İngiliz Maliye memurları (AHZYH)[630] Şerif vesaire için uğraşmayınız. Biz Irak'a milyonlar sarf ettik, kan döktük.

[630] Şifre çözülememiş.

Irak'ın bizde kalmasına son derece çalışacağız. Muvaffak olamazsak Irak'ı sahib-i aslisine iade edeceğiz demişlerdir. Hind Cemiyet-i İslamiye Cemiyeti de İngilizlere Irakda sarf ettikleri paraları faiziyle vereceklerini ve Irak'ı tahliye etmelerini söylüyorlarmış. Emir Faysal ise Suriye ne hal kesbedecekse Irak da öyle olacakdır demiş.

***Suriye Ahvali :***

**1-** İngiliz işgali zamanında Suriye Hükûmet-i Arabiyesi İngiliz parasıyla idare ediliyormuş. Fransızlar para vermediklerinden elyevm buhran-ı mali varmış. Hatta parasızlıktan adi bahanelerle zabitanı ordudan çıkarıyorlarmış. Hassaten Iraklı zabitan iştigal ediliyormuş. Adliye teşkilatını lağv etmişler. Adliye umurunu meclis-i idareler yapıyormuş.

**2-** Hassaten Halebde yüzde doksanbeş Hükûmet-i Osmaniyeyi arzu ediyormuş ve Halebde bir Süvari Alayı kumandanı müsaedat. zuhurunda Alayıyla Türk (MEAHZATKH)[631] iştirak edeceğini söylemiştir.

**3-** Elyevm Zor hakimi olan Mevlüd Paşa ve Ramazan ŞellaşArab Ordusundan çıkarılmışlardır.

**4-** Bir istizaha cevaben zabitimiz, Emir Faysal'ın hafiyen Fransızlarla anlaşdığı ihtimali pek kavi olduğunu söylemiştir. Şimdiye kadar alınan malumat müeyyeddir.

**5-** Zabitimiz Halebde iken Fransız kıtaatındaki İslamlar, İslamlara karşı sevk edildiklerinden dolayı isyan etmişler. Bu sebeple bunları .....[632] etmiş Fransızlar müşkülatta kalınca yerli Hristiyanlardan ve Ermenilerden Beyrut ve İskenderun'da otuz bin kadar asker kaydına teşebbüs etmiş fakat İslam Fransız askerlerinini propagandasıyla birçok yerli Hristiyan askeri firar etmiş ve elyevm bu heyet-i askeriyenin miktarı pek az imiş.

---

[631] Şifre çözülememiş.

[632] Bir kelime okunamadı.

Mısır Ahvali : Mısırda iken 1 Ağustos 35'de Süveyş'de İngiliz donanmasında isyan edildiğini gazetede okumuştur

(B)Vaktiyle Tahran Alman Sefaretinde bulunmuş bir Alman ile Mısır üsera gemisinde görüşmüş ve bu Alman kendisi Baku'da iken Türkistan-ı Evsa'da Enver Paşa kumandasında Afganistan Ordusunu takviye için kuvvetli yeni bir ordu teşkil edilmekte olduğunu işittiğini söylemiş.

Heyet-i Temsiliye ve Kolordulara arz edilmiştir.

13. Kolordu Kumandanı
Cevdet

# EK VI

ATASE Atatürk Arşivi

**Arşiv:** 4/1

**Klasör:** 27

**Dosya:** 1336/ 22-1

**Fihrist:** 120

Diyarbekir

18/19.4.36Heyet-i Temsiliyeye

Deyrizorun Araplar tarafından işgalinde orada bulunan ve 15 gün evvel Deyrizor'a hareket eden mevsukelkelam bir zatın verdiği malumatdır:

**1-** Deyrizorun işgali sırasında ahali ve urban Hükûmet konağını, belediyeyi ve kışlayı, belediye eczahanesini yağma ve tahrip etmişleridr. Hükûmet Konağı bir harabe halini almıştır.

**2-** Deyrizorla Halep arasındaki telgraf htuvvatı da aşair tarafından tahrip edilmiştir. Bu hat Halepten Meskene'ye kadar yapılmıştır.

**3-** Zorun işgalinde İngilizler pek ziyade telaşa düştüklerinden Ebu Kemal'den Gazzeye kadar çekilmişler ve Ebu Kemal 15 gün boş kalmıştır. İngilizler çekildikten sonra Ramazan Şellaş Ebu Kemal'e kadar ilerlemiştir. Aşairin yağmasından korkan ahali İngilizleri davet ve celbetmişlerdir. Ve aşairin Ebu Kemal'e vürudunda kaza yağma edildiğinden ahali Ramazan Şellaş'ı kovmuşlardır.

**4-** İngilizler Deyr'den çekilince Hükûmet-i Arabiye ikiyüz nizamiye neferiyle üç top ve bir makineli tüfek bölüğü göndermiştir. Bu kuvvetten başka Deyrizor Livasında nizamiye kuvveti yokmuş. Musul'a taarruz için

Mevlüd Paşa gayrıresmi ihzarata teşebbüs etmiş. Davet olunan Meşayihden yalnız Anaze ve Cibur Meşayihi Deyr'e gelmişler. Bunlardan Aneze Meşayihi Musul hareketine iştirak için onbin lira istemişler ve Mevlüd Paşa'nın bizzat harekete iştirakini veyahut emr-i resmi vermesini talep etmişlerse de cevab-ı muvafakat alamayınca avdet etmişlerdir İngilizler Salihiye'de bulunuyorlarmış. Ebu Kemal, Ane'de dahi 3-4'er yüz neferleri varmış. İngilizler Mevlüd Paşa'ya bir mektup göndererek Ramazan Şellaş'ın karşılarından 24 saate kadar kaldırılmasını aksi halde Deyrizoru yakacaklarını bildirmişler. Araplar Ramazan'ı aşairle beraber cepheden almış.

F.: 120-1

Ve Deyrizor Ahalisi de Ramazan'ı kasabaya kabul etmediklerinden mumaileyh Fırat Vadisindeki köyüne gitmiştir. Bundan Arapların Musul hareketinde muvaffak olamayacakları istidlal olunabilir.

5-Şubat evasıtında Halepde bulunmuş olan muhbirin ifadesine göre Haleplilerin ekseriyet-i kahiresi Hükûmet-i Osmaniyeyi istiyormuş ve Şerif ailesine karşı umumi bir adavet besleniyormuş. Iraklıları adeta istiskal ediyorlarmış. Iraklı olan Halep Valisi Cafer Paşa istifa etmiş. Yerine Mirliva Şamlı Abdülhamid Paşa tayin edilmiş. Bu zat gayet halim selim seciyeli, incitmek istemez, zamanın hoş geçmesini ister bir adamdır. Bu zatın Emir Faysal'ın arzusu haricinde hareket etmeyeceği katiyen zannolunmaktadır.

Kolordulara,Heyet-i Temsiliyeye arzedilmiştir

13. Kolordu Kumandanı
Cevdet

# EK VII

**Fihrist :** 138

Mardin

Heyet-i Temsiliyeye

**1-** Irak'da İngiliz işgali aleyhinde teşkil edilen cemiyetler bazı hususatı görüşüp takarrür ettirmek üzere Hacim Paşa tarafından gönderilen mutemedi Abdülcebbar Efendi avdetinde İngilizler tarafından Musul'da derdest edilerek Bağdat'ta iki gün hapsedildikten sonra teb'ayı Osmaniyeden Yüzbaşı Remzi Efendiyle beraber firar ederek buraya gelmişlerdir. Abdülcebbar'ın üzerinde hiçbir vesika elde edilememiştir. Yalnız, mabustan(?) esnayı mürurunda Mustafa Asker Paşa tarafından verilen bir vesika üzerinde zuhur eylediğinden mucib-i ittiham olmuştur. Mumaileyh Musul ve Bağdat'ta ve Kerbela havalisinde Cemiyet-i mezkure aza-yı müteneffiasıyla görüşerek cemiyetin mesaisinin günbegün mütezayid bir halde bulunduğunu görmüş ve Irak'a bu taraftan bir hareket vukuunda cümlesinin kıyam ve kuvayı taarruziye ihzar(?) etdirilmesini bu babda Hacim Paşa'nın talimatını tebliğ eylemiştir.

**2-** Irak'ta efkâr-ı umumiye yüzde doksan nisbetinde Hükûmet-i Osmaniye lehinde olup, Şerif'e mütemayil olanlar pek azmış. Bilhassa İngilizlerle teşrik-i mesaisinden dolayı Şeyhler, Şerifleri adeta küfürle itham etmekte imişler. Binaenaleyh, Irak'ın tahliyesi imkanında Hükûmet-i Osmaniye zir-i niyabetinde bulunulmasını tercih etmekteymiş. Cemiyet-i mezkurenin teşkilatı hemen bütün Irak dahilinde tevsi' ederek Süleymaniye, Revandiz ve daha şimaldeki Kerek mıntıkasıyla dahi temas edilerek birçok Kürt rüesasiyle mutasavver harekat-ı milliye ihzar edilmiştir. İngiliz tarafında kalmış olan Şemmar Reisi Hicri Paşa dahi bu harekete iştirak

edeceğini vaad etmiştir. Şu kadar ki Irak'da bir harekat-ı milliye vukua getirmek bizim tarafımızdan muntazam kuvvet sevkine vabeste bulunuyormuş.

**3-** İngilizler tarafından teşkil edilerek Süleymaniye, Kerkük ve Musul cihetlerinde istihdam edilen iki-üç taburdan mürekkeb Nasturi Fırkası kumandanı Ağa Bedros Cemiyet-i mezkure tarafından elde edilmiştir. Ağa Bedros, İngilizlere karşı muğber olduğundan Irak'ın İngilizlerden tahliyesi hususunda Hükûmet-i Osmaniye tarafından kuvvet sevkedildiği halde bunun korkusuyla bizimle teşrik-i mesai edeceğini vaat etmiştir. Buna mukabil Hükûmet-i Osmaniye'nin Ağa Bedros'u afvederek bu hizmetine mukabil taltif edeceği hakkında teminat talep etmiştir. Bu kere Re'sül'ayn'da Hacim Paşa ile görüştüğüm zaman Ağa Bedros Hükûmet-i Osmaniye'nin kendisine eski mevkiinden daha büyük makamat ihzar edeceğini binaenaleyh vürûd buyurulacak talimata intizar etmek üzere hazırlığı ikmal eylemesi yazılmıştır.

**4-** Irak'ta Şerif Hükûmeti namına bilhassa Şiiler nezdinde efkar-ı umumiyeyi kazanmak üzere Şerif Nasır Zor'a gelecektir. Bundan maksat Emir Abdullah veya Emir Zeyd'in Emaret-i mutasavveresini Iraklılara kabul ettirmektir. Geçen ay Şam'da Suriye ve Irak'ın ilân-ı istiklali ve Emirlerin resmi tenvici merasiminde Irak namına bulunan zevat Şerif tarafdarı muayyen birkaç kişiden ibaret olup Irak efkarını temsil edecek selahiyeti haiz olmadıkları anlaşılmıştır. Mevlüd Paşa'nın Mardin'e gönderdiği Yüzbaşı Emin Efendinin ifadatı meyanında Emir Zeyd'in Irak Emaretine tayininin mukarrer olduğu cihetle, cümle kararın Hükûmet-i Osmaniyece dahi kabul edildiğinin .....[633] Iraklıların Osmanlılar hakkındaki muhabbetinden bilistifade Şerifilerin Iraktaki muvaffakiyetini tahkim etmektir. Hacim Paşa'nın fikrine göre Irak'ın istihlası imkanında Emareti Osmanlı Şehzadelerinden birine tevcihi tercihan Iraklılar nezdin-

[633] Şifre çözülememiş. (Bundan maksat)?

de pek merğub olan Burhaneddin Efendinin bu vazifeye memur edilmesi merkezinde olup, düşmanla teşrik-i mesai etmiş olan Şerifileri ne kendisinin ne sair Iraklıların kabul etmeyeceğini beyan etmektedir. Binaenaleyh Araplarla Konfederasyon esası üzerine mukarrerat-ı mütekabilede bulunulacak olursa Irak Emaretinini Şerifilere vaad edilmeyip bu noktanın nazar-ı dikkatte bulundurulması lazım geleceği maruzdur.

5. Fırka Kumandanı
M. Kenan

# EK : VIII

**Arşiv :** 5/5404

**Klasör :** 756

**Dosya :** 13

**Fihrist :** 17

**Aded :** 769 Adana Cephesi ve II. Kolordu Kumandanı Selahaddin Adil Bey'in Huzur-u Alisine

Efendim hazretleri ; Millet-i İslâmiye'nin tasallud-u ada'dan kurtarılması her müslümanın vazife-i daimiyesidir. Bu hususun icrası için bütün İslamların elbirliğiyle çalışması ve birbirine karşı hüsnüniyet besleyip müttehiden teşrik-i mesai eylemelerine vasıtadır. Buna binaen biz Arab kuvayı milliyesi Türk kuvayı milliyesiyle müttehiden hareket etmek arzusundayız. Ve bunun için bugün Fransızlar(ın) Halebi istilâ etmeleriyle Hükûmet-i Arabiyeye cebren kabul ettirdikleri mevaddı katiyen reddeder ve Hükûmet-i Arabiyeden kat'-ı alaka etmek isteriz ve doğrudan doğruya Türk kuvayı milliyesiyle müttehiden hedefimiz olan İslamiyetin tasallut ve tahakküm halinden kurtarılmasına bütün kuvvetimizle çalışmağı ve muvaffakiyetimizi temenni ederiz. Bu babdaki arzumuz sizce kabul buyurulduğu takdirde biz canımızla siz dahi mukteziyat-ı müdafaanın .....[634]ve mesaisi hayır ve işbu maruz olan murad hakkında mukarreratı faydalı ittihaz ve tensib edilmek üzere tarafınızdan tayin buyurulacak mevkide birleşmek üzere tayinini rica ederim. Baki tevfikat-ı Hamidiyeye mahzar olmanızı Cenab-ı Hak'dan dua ve niyaz eyleriz efendim.

30 Temmuz 336
Dakika Tehiri Vatana İhanettir.
Adana Cephe Kumandanı'na

[634] Bir kelime okunamadı.

Müdafaayı İslamiyet için Elcezire Şeyhülmeşayihi Hacim bin Muhiddin'de zat-ı alilerine hitaben yazılmış ve sureti balada maruz mektubu aldım. Ümmet-i İslamiyeyi hal-i ittihada davet etmek ve aşairiyle kendisinden pek çok hizmet ve fedakarlıklar beklenilen mumaileyhe karşı ittihaz edilecek hatt-ı harekete makine başında muntazır bulunduğum maruzdur.

Mıntıka Kumandan-ı Umumisi
İrfan
31 Temmuz 36

# EK IX

ATASE İstiklal Harbi Arşivi

**Arşiv :** 5/5404

**Klasör :** 756

**Dosya :** 13

**Fihrist :** 17-27

18.10.36

Beyrut Eşraf-ı Belde ve Ahali-i Muhteremesine

İhvan-ı dininze olan muhabbetiniz, vatan-ı İslamiyeye sadakatiniz vareste-i iştibahdır. Münasebetimizin sıklaşması ahz-ı emelimiz ise de mesafenin baidiyeti düşmanların araya hululü oldukça mani teşkil etmektedir. Buna rağmen siyanet ve metanetten ayrılmağı şanınıza sığdıramayacağınızdan emin olduğum içindir ki ber amed olarak siz kardaşlarımıza hitap ediyorum.

Her dem tazelenen bir faaliyet-i halaskâri ve ve bir hareket-i istiklal şiarı gösteriniz. Mahud mesainiz gayret-i diniye, namus-u milli olmalıdır. Talih-i İslama çöken nevbet-i mahviyet çok uzun sürmez. Tabiatın kanunu her tesirin bir aksi tesiri olacaktır. Binaenaleyh birleşip aranızdan bir cemiyet-i faale teşkil ediniz. Halepli kardeşleriniz vasıtasıyla Anadolu ile irtibatınızı tesis ederek ora ahvalinden biz mümin kardaşlarınızı hemen haberdar ediniz. Denizden karaya çıkan düşman askerlerine ya karadan denize açılan kuvvetleri düşmanın maksadını mütemadiyen ve ihtimamlı bir suretde takip ederek bize bildiriniz. Emin olunuzki İttihad-ı İslam gaye-i mübeccelesine düvEl-i zulumatın kesreti ve adedi mani olamaz. Bilakis, vesait-i harbiye ve tuğyanları sayesinde nail-i emel olacağız. Ahval ve vaziyet-i İslamiye her yerde pek parlakdır. Ayıntap, istir-

dat arefesinde bulunuyor. Bu günlerde taarruz yapılacaktır. İnşallah İslamniyet topları yakında Suriye afakında tanişendaz olacaktır. Oralarda vakit vakit parlayan şerare-i muvaffakiyetinizi uzaktan işitiyor, memnun oluyoruz. Bu faaliyetin muntazam bir program dairesinde idamesi pek mühimdir. Sevk ve idare metin ve mutemed ellere geçerse asar-ı fiiliyesi pek mukayyed ve semeredar olur. Şimdilik bu kadar yazıyorum. İnşallah ilerde muhaberat teessüs ettikçe Anadolu harekatı vekayiini ve mühim alem-i İslam ahvali hakkında daha mufassal ve esaslı malumat ita edilecektir. Ve Min Alah'il Tevfik.

Aslına Mutabıkdır. Polad

# EK X

**Arşiv :** 5/5404

**Klasör :** 756

**Dosya :** 13

**Fihrist :** 17-29

Beyanname Suretidir

Millet-i Arabiye'nin Fransız ve İngiliz ile yan yana muharebeye girmekten maksadı temin-i istiklaliyeti idi. Ve öyle istiklalini haiz bir Hükûmet-i Arabiye ve ne de hayatınız elinizde olarak yaşayıp ancak istiklaliyet ve hürriyet-i tammeye malik olarak yaşamak için böylece yaşaması için Fransız ve İngiliz Hükûmetleri tarafından tasdik edilmesidir ki Suriyenin bütün hudud-u muayenesine müdahale edilmemek şart edilmiştir. Bununla beraber Fransızlar bütün mukarrerat-ı düveliyeye muhalif olarak Suriye'de bir harekette bulunmuştur. Millet-i Arabiye'nin hukukunu ayaklar altında çiğnemiştir. Fransızlar ahirde hücum ederek Suriye'yi istila etmiş ve istediği teşkilat-ı idareyi yapmaktadır ve Hükûmet-i Arabiye ordusunu terhis ederek mevcut alat-ı harbiyesini elde etmiştir. İşgalinin Suriye'de bekasını temin için bu alat-ı harbiyeyi elde etmiştir. Bu hareketi millet-i Arabiyeye istihsad ettirmek maksadıyladır. Binaenala zalik bütün Suriye, Filistin ve Irak aksam-ı avnibi tarafından müntesib bulunduğum için söylemekle Fransanın bu hareketi katiyen kabul edilmeyecektir. Çünkü mukarrerat-ı düveliye hilafındadır.

Elhalet-i hinde mevcut bulunan Hükûmet-i Arabiye'nin mevcudiyetine katiyen iştirak etmem. Çünkü bu Hükûmet namını taşıyan heyet Fransanın bir vasıta-i milliyesidir. Hükûmet-i Arabiye için hiç kimsenin müdahalesi altında olmayan bir istiklal-i tamme istiyoruz. Eğer icap ederse Hükûmet-i müslimeden istediğimiz birisini kendimize amiriyet

için değil ancak işimizi tesviye için isteriz. Çünkü memleketimizin umuru idaresinde aciz değiliz. Ve bizde hakim hiçbir Hükûmet tasavvur etmiyoruz. İşte bu muhtariyet fikrini arzu ediyoruz.

Madem ki esasen bir cemiyet-i akvam teşekkül etmiştir, kavimler küçük olsun büyük olsun kendi muhtariyetlerine malik olacaktır. İşte düvEli müttefikadan istirham eylediğimiz Fransa'yı Suriye'den çıkararak hududunu tayin etsinler ve şimdiki mevcut bulunan Hükûmet-i Arabiye'yi ihtiraf etmesinler. Çünkü onlar Fransa'nın lehinde hizmet eden adamlardan müteşekkildir. Ve yine düvEl-i müttefikadan ikinci bir ricamız daha vardır : mukarreta-ı düveliye hilafında harekette bulunduğundan fena bir hareket zuhur ederse bizi mesul tutmamalarını rica ederim.

28.10.336

Suriye Şeyhülmeşayihi Hacim

# EK XI

**Arşiv :** 5/5404

**Klasör :** 756

**Dosya :** 13

**Fihrist :** 17-26

Karargahtan

18.11.1336

Fransız Ordusunda Bulunan Dindaşlarımıza

Halepteki arkadaşlarımızla olan her münasebetinizi haber aldım.

18 Milyon alem-i İslam size en har va samimi selamlarını tebliğ ederim. Efendiler bugün sizin Fransız ordusunda bulunmaklığınız da bizim aramızdaki rabıtay-ı diniyeyi izale edemez. İslamiyet öyle bir hal-i metindir ki bunu sarsacak dünyada hiçbir kuvvet yoktur. Sizin kalben ve fikren bize merbut olduğunuzu ve İslamiyetin tealisini arzu ettiğinizi biliyorum. Karşınızda harbeden bizler topraktan ziyade efkar-ı siyasiyelerini saklamayan gaddar düşmanlarımıza karşı yegane din-i mübin-i Ahmediye ve Şer'i Şerif-i Muhammedi'yi müdafaa için çalışıyoruz. Bu gün Türkiye'nin inkırazı, bütün alem-i islamın zevali demektir. Küre-i arzın kıtaat-ı hamsesinde sakin bütün Müslümanların melcei ve yegane hamisi olan Hükûmet-i Osmaniyenin taksim ve imhasına Hristiyanların bu kadar çalışmasına ne denir, İslamiyetin kaldırılması değil mi? Türkiye ortadan kalkacak olursa Tunus ve Cezayir'deki Müslümanların ibadethanesi kiliseye, minareleri çan halkasına tahavvül edilecektir.

İslamiyetin muhit-i zuhuru olan menatık ve şube-i İslamiyede bugün mevcud ittihad ve ittifak pek çokdur. Bunu bozmak, bu büyük huruşatın önüne geçmek kabil değildir. Pek yakında bütün büyük hadisata İslamiyet, Osmanlılık lehine inkişaf etmiş birçok vekayie şahit olacağız. Şarkda

meskun bütün millet ve akvam-ı islamiye kâmilen toplanmış dinlerinin, namus(?)[635] ve şereflerinin muhafaza ve müdafaası için Allah'larına karşı ahd ve misak etmişlerdir. Bunların meşhur ekabir ve azamı Baku'da içtima-ı umumi akdettikleri Bolşevik Sovyet Hükûmetiyle teşrik-i mesaiye karar verdiler ve muvaffak oldular. Bolşevikler İslamların zuhur-u vustaya kadar Hindistan'da ve Kafkasya'da teşekkül eden iki hısım İslam ordusunun pişdarları Anadoluya girmiştir. Malumat-ı katiyyeden yazdığım şu satırlar İslamiyetin geçirmekte olduğu makamat-ı edvarı istihaleyi size müstacelen bildirmek içindir.

Gönül arzu eder ki sizin gibi vicdanı Allah, Hz. Fahr-i Kâinat, Şeriat-ı Garrayı Ahmediye için giryan saf Müslüman arkadaşlarımız da aheng-i tam dairesinde akın yapan cereyan-ı islamiyete bigane kalmasın.Sizin ecnebi ordusunda bulunmanız sizin için bir nakise, bir zül değildir. Elverir ki o mevki ve o vaziyetinizden alem-i İslam müstefid olsun. Kardeşlerim, bugün siz arzu ederseniz İslamiyete büyük hizmetler ifa edebilirsiniz. Buna mevkiiniz, memuriyetiniz, vaziyetiniz pek müsaiddir.

Suriye ve Kilikya'da bulunan Fransız kıtaat-ı askeriyesinde ekseriyeti teşkil ettiğinizin, Müslüman ve kendi dindaşlarımız olduğunuzu biliyoruz. Siz korkmaz, alem-i islamiyetin rehası için istihkar-ı mevt ederek cansiperane gayret eder birleşirseniz, içimizdeki mevcudiyeti az olan Fransızları bir gecede esir (etmek)ve indirmek elimizdedir.

Emin Olunuz ki, bunda şan ve şereften başka bir tehlike yoktur. Bu uğurda ölürseniz bize ihraz edeceğiniz rütbe-i ulya-ı şehadet size kafidir. Ve bu yolda ölen bir müslümanın El-Hayyum el gaye kalub mesalihinde layemut bir hayat-ı cavidani yaşayacağını idrak etmelisiniz. Geçenlerde "Fransız Ordusundaki Müslüman Kardaşlarımız" ünvaniyle ayrıca bir hitabe yazmış kısmen Kilis ve Katma dahiline göndermiş idim. Tevzi edilip edilmediğini hiç bilmiyorum. Eminim ki o beyannamemiz elinize geçmiş ise vaziyet-i umumiye-i islamiye ile garp ve Hristiyan aleminin geçirdikleri acı hayatı tasrih etmişdir. Fransa'nın azim buhran geçirdiği, anavatanın na-

[635] Tam okunamadı.

sıl kanlı ihtilaller içerisinde kavrulduğunu ve her halde Fransa'nın büyük bir inkılap arefesinde bulunduğunu yazmış idim. Bu halde bulunan Fransızlar zararlarını bizim yurdumuzda telafi-i ibrazı istemeleri Müslümanları birbirine kırdırmakla tezyid-i mesaiyi tezkir-i ihrazat fikrindedirler. Fas, Mısır, Cava istiklalini ilan etmiş Tunus, Cezayir ve Trablusgarb birleşmiştir. Sudan isyan etti. Fransızların buralara gönderdikleri kıtaat-ı tedibe kamilen esir edilmiş Müslümanlar eline geçmiştir. Bittabi bunlardan sizin malumatınız olacağını biliyor ve sizi ikaz etmek Anavatanınızın halet-i ruhiye ve mamuresini bildirmek istiyorum. Bunun kıtalarınızda bulunan Müslüman asker kardeşlerimize hatta Fransız neferlerine kadar terhimini rica ederim. Halep'de görüştükleri pek namuskar heyet-i diniye ve gayret-i milliyesiyle mütemayiz arkadaşlarımız, muhtellerimizdir. Onlarla bilistişare alem-i islamiyete nafi, vazıhan tatbik edilebilecek bir programın tayin ve tanzimiyle netice-i mukarreratın ve acilen iş'ar-ı hissiyat-ı ulviye-i islamiyenizden bekler ve temenni ederim. Halep'te ayrıca hem sizinle ve hem oradaki arkadaşlarınızla görüşmek ve içtimaınızda bulunmak üzere bir zabit ve bir hoca göndereceğim. Bunlar irtibat memurumuzdur. Kendilerinden her surette emin olabilirsiniz. Sizlerden yanıma gelecek her ferdin halen ve istikbalen temin-i hayat ve vaziyetini namusumla tekeffül ederim. Karargahımızın aguşu sizin gibi muhterem kardaşlarımıza daima açıktır. Size değil esir nazarıyla bakmak, yanımızda en aziz bir misafir muamelesi görecek müttehid iki kardaşın an-ı mülakatlarındaki hüsn-ü muamele ile karşılanacaksınız. Buna her suretle emin olabilirsiniz.

Muhterem Kardeşlerim,

Yakında yapılacak harekat-ı tehacümce-i umumiyeden evvel mevki-i fiile ve tatbike koyulacak teşebbüsat ve harekat-ı kahramanemize sizleri intizar eder ve cümlenize ihtiramat-ı halisane takdim eylerim

Arabisi Gönderilmişdir.
Aslına mutabıkdır.
18 Haziran 36
Polad

# DİZİN


### A

Abdülkerim El-Halil...61, 63, 64
Ağa Petros..... 192
Ahmed Muhtar, Selim Sellum 68
Ahmet Cevdet Paşa ..... 145
Ahmet İzzet... 90, 105, 106, 107, 137, 156, 209
Ahmet Rüstem..... 153
Ali Cevded El-Eyyubi ..... 78
Ali Fuat Paşa.....107, 108, 152
Allenby 101, 114, 123, 130, 131, 216
Arif Arif..... 63
Asım Bey .....192, 197, 198
Asım Bissu..... 63
Asım Çelebi ..... 63
Avni Abdülhadi..... 69

### B

Beckendorff ..... 96
Bedri Bey .....189, 198
Bekir Sami ...152, 153, 194, 195
Bekir Sami Bey ...152, 153, 194, 195
Burhaneddin Efendi.....170, 171, 227, 235

### C

Cemal Naser..... 156
Cemal Paşa....66, 85, 87, 88, 89, 90, 92, 96, 97, 103, 104, 138, 145, 147, 152, 156, 211
Cemil Bey .....69, 179, 180
Cemil El-Hüseyni..... 61, 63
Cemil El-Ma'luf..... 69
Cevdet Kandusi .....63
Clayton..... 123, 155
Clemenceau .116, 120, 123, 130, 132, 140, 155

### E

Edhem Bey ..... 68, 190
Edward Grey .....95
Emin Emir Arslan.....56
Emir Abdullah .. 88, 89, 92, 169, 199, 226, 234
Emir Adil Arslan .....77
Emir Faysal .. 75, 88, 89, 90, 92, 93, 105, 111, 114, 117, 126, 127, 130, 131, 147, 160, 182, 229, 232
Emir Şekip Arslan .....72, 77
Enver...5, 11, 31, 87, 88, 87, 89, 210, 213, 230
Esat Bey .....147
Eyüp Sabit.....68

### F

Faysal 75, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 139, 146, 147, 148, 155, 157, 158, 160, 166, 167, 168, 169, 170, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 182, 183, 194, 203, 204, 229, 232
Fevzi El-Kavukci..... 111, 209
Fevzi Paşa.....190, 192, 195, 196

G

General Gouraud .. 152, 176, 177
George Picot ..... 115, 151, 152

H

Habib Antony Salmone ..... 56
Hacim Paşa . 189, 191, 196, 226, 227, 233, 234
Hakkı El-Azım .....63, 66, 74
Halid Bey ..... 165, 166, 196
Halide Edib ..... 79, 129
Halil Ganem ..... 56, 57
Halil Hammade ..... 74
Haşim El-Attasi ..... 177
Henry Mc'Mahon ..... 131
Hilal Bey ..... 175, 189, 191
Hilalizade Abdullatif ..... 176
Hüseyin Hammade ..... 74
Hüseyin Haydar ..... 63

İ

İbrahim Hannano. 189, 191, 192, 198, 199
İmam Yahya ..... 77
İskender Amun ..... 66
İsmail Saffar ..... 63
İsmet ... 103, 151, 159, 162, 178, 179, 180, 181, 218
İsmet Bey .... 162, 178, 179, 180, 181
İzzet El-Cundi ..... 74

K

Kateb ..... 57
Kenan Bey .. 145, 171, 177, 187, 190, 196
Kılınç Ali ..... 173
Kral Hüseyin 107, 110, 114, 117, 131, 155, 169

L

Lloyd George..... 116, 117, 120, 130, 131, 132, 155

M

M. Kenan Bey..... 187, 189, 196
Mehmed İsmail ..... 173, 179
Mehmed İsmail Bey..... 173, 179
Mevlüd Muhlis ..... 177
Mısırlı Şefik Özdemir Bey ... 172
Mirza Yusuf ..... 176
Mithat Şükrü ..... 71
Muhammed İsmail El-Tebbah 78
Muhammed Reşid Rıza ..... 60
Mustafa Ağa Hacı Hüseyin .. 192
Mustafa Kemal Paşa ... 105, 129, 138, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 158, 160, 166, 167, 168, 171, 173, 176, 182, 183, 186, 187, 195, 203, 204
Mustafa Sabri ..... 179

N

Naci Bey ..... 108
Nadir El-Matran ..... 61, 69
Nihat Paşa....107, 108, 138, 175, 190, 195
Nuri Bey ..... 181
Nuri El-Said ..... 78

Ö

Ömer Bey El-Dauk ..... 109
Ömer Halis ..... 107

Özdemir Bey157, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 182, 183, 191, 192, 198, 199, 200

P

Paul Cambon ..... 95
Pehlivanzade Nuri Bey ..... 181
Piépape ..... 110
Polad Bey.... 179, 180, 182, 184, 188

R

Ramazan ..... 144, 145, 146, 229, 231, 232
Rauf Bey .....105, 129
Refet ..... 182
Refik El-Temimi ..... 75
Reşid Tali Bey.....182, 190
Rıza Efendi ..... 176
Rufaizade Tahir..... 176

S

Said Haydar..... 167
Sami El-Cerdini..... 66
Selahaddin Adil Bey....186, 189, 195, 196, 236
Selahaddin Adil Paşa...151, 180, 181
Selim El-Cezayiri ..... 74, 77
Selim Faris ..... 55, 56
Seyfeddin El-Hatib..... 63, 64
Sir Herbert Samuel ..... 178

Ş

Şakir Nimet.....160, 173
Şakir Nimet Bey.....160, 173
Şarl Dabas..... 69
Şefik El-Müeyyed.....61
Şerif.5, 8, 16. 22, 24, 26, 34, 44, 56, 86, 88, 89, 90. 92, 93, 111, 143, 144, 155, 166, 170, 184, 214, 218, 226, 228, 232, 233, 234, 242
Şeyh Abdülkadir.....182
Şeyh Salih..... 192, 200
Şükrü Paşa El-Eyyubi ..... 109

T

T.E. Lawrence .....115
Taha Bey .....179
Taha El-Haşimi.....78
Tahsin....52, 104, 105, 124, 181, 211, 216
Talat .....89

V

Vehbi Efendi .....166

W

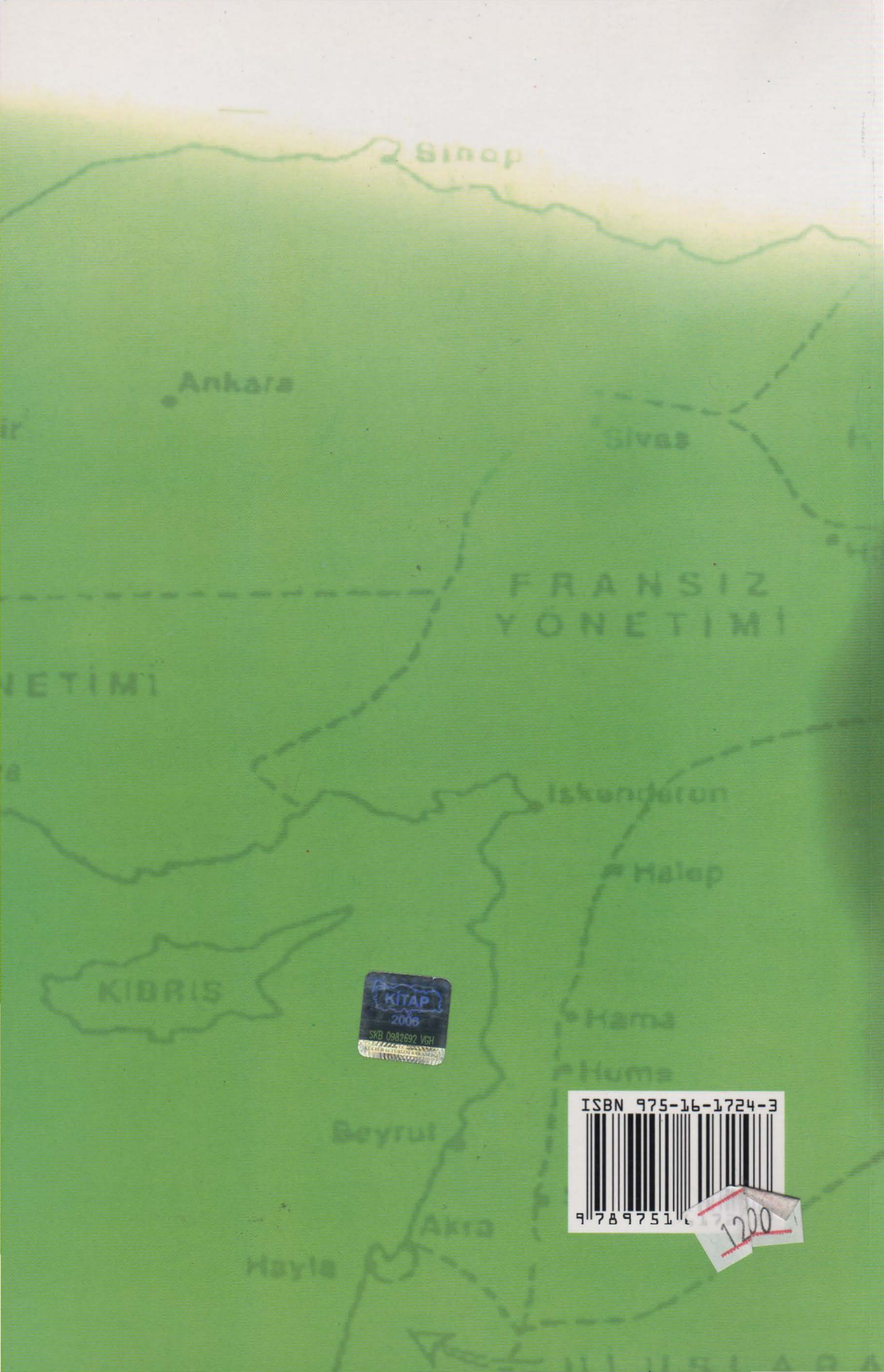
Wilson.101, 111, 116, 117, 121, 126, 127, 143, 150

Y

Yahya Hayati Bey.....167
Yasin El-Haşimi .....78, 158
Yasin Hilmi .....147, 155
Yasin Paşa ..... 149, 167, 179
Yusuf El-Azme..... 156, 177
Yusuf Süleyman .....63

Z

Zeyd ..... 158, 226, 234
Ziya Gökalp.....79




KİTAP
2008
SKB 0983692 VGH

ISBN 975-16-1724-3

1200